

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXXI) XXIII vol. 78.

Број 4/2023

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 4/2023 Год. (XXXI) XXIII vol. 78 стр. 1-208

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске”
1994. као научни часопис излази од 2002. године

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36

Телефон: 011/3349-204

E-mail: ips@ips.ac.rs, E-mail: pr@ips.ac.rs

www.ips.ac.rs, www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/

За издавача:

др Миша Стојадиновић, научни саветник

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

др Драган Марковић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Јован Базић, редовни професор, Учитељски факултет,
Универзитет у Приштини – Косовска Митровица

др Владан Станковић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Шуљагић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Стошић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Александар Лукић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Драган Јовашевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Ниш у
др Александра Мировић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Марија Ђорић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Милена Пешић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Мијодраг Радојевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Секретари:

мрр Андреа Матијевић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд
мрр Милица Топаловић, истраживач–приправник, Институт за политичке студије, Београд

Лектура и коректура:

Ања Маљевић

Савет часописа:

Академик Елена Малишева, Руска академија наука
проф. др Мирољуб Јевтић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
др Никола Жугић, научни саветник у пензији, Институт за савремену историју, Београд
др Драган Новаковић, научни саветник, Православно богословски факултет, Универзитет у Београду
др Дубравка Стајић, виши научни сарадник у пензији, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Брацо Ковачевић, редовни професор у пензији, Факултет политичких наука,
Универзитет у Бања Луци
проф. др Урош Шуваковић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Београду
др Снежана Грк, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд
др Маријана Максимовић, научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд
проф. др Димитриј Константинович Безњук, редовни професор, Белоруски државни универзитет
проф. др Кирил Шевченко, редовни професор, Руски државни социолошки универзитет
проф. др Хакан Јалап, ванредни професор, Вели универзитет, Бешикташ
др Михаил Лобанов, доцент, Московска школа економије

Слог и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ, ИЗБОРИ

Хајет Абдалах

ПОЛИТИЧКА ПАРТИЈА КАО БИТАН АКТЕР ЈАВНОГ
СЕКТОРА – ФИНАНСИЈСКО ПОСЛОВАЊЕ.....11-20

Марко Мијатовић

ОПШТИ ИЗБОРИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ
У ОКТОБРУ 2022.ГОДИНЕ.....23-46

О ГОВОРУ МРЖЊЕ, САВРЕМЕНОМ ЕКСТРЕМИЗМУ И ЦИХАДИЗМУ

Душан Гујаничић

ЈЕДИНСТВЕНИ СЛУЧАЈ ЈУЛИЈУСА ШТРАЈХЕРА:
ПРВО МЕЂУНАРОДНО СУЂЕЊЕ У ИСТОРИЈИ
ЗА ГОВОР МРЖЊЕ.....51-69

Марија Ђорић

ТРЕНДОВИ У САВРЕМЕНОМ ЕКСТРЕМИЗМУ:
ИЗАЗОВИ И ПОУКЕ.....71-92

Марко Филијовић, Емануеле Оди

LIHADISM IN SUB-SAHARAN AFRICA:
SPECIFIC FEATURES AND THREAT ASSESSMENT.... 95-115

АКТУЕЛНО

Милица М. Марјановић

СОЦИЈАЛНИ И ПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ
У ЗАШТИТИ ДЕЦЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ И
РАСЕЉЕНИШТВУ..... 119-137

Александар Лукић

ПАНДЕМИЗАЦИЈА И НОВА НОРМАЛНОСТ 139-153

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Иван Матић

РИМСКИ ГЕНС И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА
РАЗУМЕВАЊЕ ДРЕВНОГ ДРУШТВА.....157-171

Зоран Р. Пешић

ЛИДЕРСТВО: ШЕСТ СТУДИЈА О
СВЕТСКОЈ СТРАТЕГИЈИ – ОСВРТ НА КЊИГУ
ХЕНРИЈА КИСИНЦЕРА.....173-181

CONTENTS

POLITICAL PARTIES, ELECTIONS

Hayet Abdallah

POLITICAL PARTY AS AN ESSENTIAL ACTOR
OF THE PUBLIC SECTOR – FINANCIAL BUSINESS
OF PARTIES.....11-20

Marko Mijatović

GENERAL ELECTIONS IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA IN OCTOBER 2022..... 23-46

ON HATE SPEECH, MODERN EXTREMISM AND JIHADISM

Dušan Gujaničić

THE UNIQUE CASE OF JULIUS STREICHER:
THE FIRST INTERNATIONAL TRIAL IN HISTORY
FOR HATE SPEECH.....51-69

Marija Đorić

TRENDS IN MODERN EXTREMISM:
CHALLENGES AND LESSONS.....71-92

Marko Filijović, Emanuele Oddi

JIHADISM IN SUB-SAHARAN AFRICA:
SPECIFIC FEATURES AND THREAT ASSESSMENT...95-115

CURRENT ISSUES

Milica M. Marjanović

SOCIAL AND POLITICAL CHALLENGES
IN THE PROTECTION OF CHILDREN IN ASYLUM
AND DISPLACEMENT.....119-137

Aleksandar Lukić

PANDEMIZATION AND THE NEW NORMAL.....139-153

REVIEWS

Ivan Matic

THE ROMAN GENS AND ITS RELEVANCE FOR
THE UNDERSTANDING OF ANCIENT SOCIETY.....157-171

Zoran R. Pešić

LEADERSHIP: SIX STUDIES IN WORLD STRATEGY
– A REVIEW OF HENRY KISSINGER’S BOOK.....173-181

УВОДНИК

Политичка ревија у свом четвртном броју за ову годину је нешто мањег обима од претходних бројева и са седам радова и два осврта представља нови стандард предвиђен за публикавање текстова у научним часописима. То представља својеврстан изазов за редакцију и уредника, најпре код селекције припелих радова, а затим код конципирања структуре, тј. рубрика актуелног броја часописа.

У сваком случају, и овог пута се ради о квалитетним радовима наших уважених сарадника. Пред вама су веома садржајни и квалитетни текстови, било да су политиколошки, као што су радови о политичким партијама и њиховом финансијском пословању (Х. Абдалах), те актуелним изборима у БиХ (М. Мијатовић), или пак радови који обрађују теме говора мржње, савременог екстремизма и дихадизма.

Исто тако верујемо да ће радови које смо уврстили у рубрику *Актуелно* такође побудити истраживачку пажњу и знатижељу наших читалаца и сарадника.

Осврти, научна полемика и прикази су стална и драгоцену рубрика нашег реномираног часописа; то је посебан допринос у процесу актуелизације савремене шире друштвене, посебно политиколошке мисли и политичке и геополитичке праксе.

Радове за наредни број часописа редакција прима до 1. фебруара 2024. године.

Редакција Политичке ревије користи прилику да свим својим сарадницима и читаоцима честита Нову 2024. годину; желимо вам добро здравље, срећу и успех у животу, као и наставак успешне сарадње.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

политичка ревија

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ, ИЗБОРИ

11

Хајет Абдалах

ПОЛИТИЧКА ПАРТИЈА КАО БИТАН АКТЕР
ЈАВНОГ СЕКТОРА – ФИНАНСИЈСКО ПОСЛОВАЊЕ

23

Марко Мијатовић

ОПШТИ ИЗБОРИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ
У ОКТОБРУ 2022. ГОДИНЕ

УДК 329:316.344.4

DOI: 10.5937/pr78-45817

Прегледни рад

Хајет Абдалах

Факултет политичких наука, Београд

ПОЛИТИЧКА ПАРТИЈА КАО БИТАН АКТЕР ЈАВНОГ СЕКТОРА – ФИНАНСИЈСКО ПОСЛОВАЊЕ ПАРТИЈА

Сажетак

Пословање политичких партија у свим државама света у савременом добу требало би да буде правно регулисано. Међутим, финансијска страна пословања свих партија јесте нешто што је увек привлачило пажњу. Сходно томе, непрестано се проверавају токови новца, као И дефицит до којих долази. Међутим, мора се потврдити да постоји и број партија које јасно исказују на који начин и где одлази потрошен новац. Кроз порезе и чланарине новац долази директно у руке политичких партија. Све то, са правне стране гледано, представља једну од основа регулисања њиховог пословања.

Кључне речи: партија, политика, економија, новац, пословање

УВОД

Политичке партије, самосталне или уједињене, одувек су биле важан фактор у функционисању јавног сектора. Да би остваривале своју улогу у политичком животу, партије морају да располажу значајним новчаним ресурсима. Можемо истаћи да је партијама неопходно да непрестано има одређени прилив новца, односно, да се зависно од потреба и организовања саме странке и њених сектора, врши прилив и расподела новца.

Неопходно је да нагласимо да употреба новца током политичких кампањи није увек у складу са прописима и да је то нешто што неретко привлачи пажњу медија и јавности. Неједнаке новчане могућности партија јесу чињенице око којих настају неспоразуми и расправе. Оно што треба да споменемо је да трагање за новцем може подстаћи политичаре да слушају оне који помажу њихове кампање уместо оних који гласају за њих. Новац и право гласа важни су извори друштвене моћи, зато се може закључити да богати користе новац да би заштитили сопствене интересе кроз политику. Други имају гласове, они новац.

У раду ће на почетку бити представљени дефиниција и настанак политичких партија, затим токови новца у партијама, па повећање трошкова партија, као и врсте партијских прихода који су од велике важности за сваку политичку партију.

НАСТАНАК И ДЕФИНИЦИЈА ПАРТИЈА

Настанак партија није уследио као реализација неке претходне замисли, до њега је дошло спонтано и постепено, па се тешко може прецизно одредити тренутак када су се лабави облици политичког окупљања претворили у политичку партију. Ти облици окупљања носили су до средине осамнаестог века различите називе: фракције (*fraction*), везе (*connection*), клике, котерије, клубови итд. Сам термин политичке партије сеже још из осамнаестог века и касније се користио све више и више (Sartori 1998, 136).

Истакли бисмо чињеницу да је велики број држава Западне Европе у својим окриљима вршио формирање партија упоредо са претварањем скупштине сталежа у парламент који је временом добијао све већу слободу и значај. Експанзија бирачког права и јачање парламента, уз које се одвија образовање и консолидовање политичких партија, резултат су промена у производним процесима самог друштва, партије су уз низ посредовања потекле од индустријске револуције. Морамо нагласити да се појава партија објашњава пре свега кризама у читавом политичком систему и да је подстакнута процесом модернизације. Истиче се да постоје три врсте криза: легитимизације, интеграције и партиципације (LaPalombara and Weiner 1966, 47).

Мада је јасно да је настанак партија социјално и историјски директно условљен, ни у ком случају се не сме искључити чињеница

да је формирање политичких партија резултат деловања три врсте узрока: потребе да се колективним учешћем унапреде одређени интереси, затим, да се актуелизују одређене дилеме око најважнијих питања која се тичу одређених држава, као и да је настојање да се посредством партија задовоље личне амбиције самих творца партија (Aldrich 1995, 52).

Поред питања која се тичу услова и настанка партија, наука има потребу и да прикаже на који начин су одређене партије формиране. Што се тиче образовања политичких партија можемо истаћи да постоје два начина. Као први се истиче повезивање парламентарних група које стварају сами појединци, односно посланици одређених изборних комитета који су формирано од стране грађана са циљем одабира кандидата за посланике. Сама сврха повезивања јесте двострука, а подразумева обезбеђивање поновног избора посланика, као и омогућавање да бирачи утичу на активност изабраних посланика, и за то се може рећи да постоји нека општа шема.

ТОКОВИ НОВЦА

Посткомунистичке и државе стабилне демократије, иако постоје велике разлике у областима политичког живота, готово увек имају макар једну заједничку особину. У обе групе држава је јавност веома мало упозната са начинима стицања и трошења новца политичких партија. Осетљивост тематике добија на важности само онда када дође до проблема који буде интересовање медија и јавности.

Питање да ли партијски руководиоци треба или не треба да буду плаћени за свој рад у партији било је актуелно почетком двадесетог века, али је у савременом раздобљу све мање спомињана. Више нико не доводи у питање неопходност да они примају новчану накнаду за стални ангажман у партији. Тек у другој половини двадесетог века, упоредо са почетком финансирања партија из државног буџета, публикују се целовите расправе о финансирању партија. Ту није реч о пукој коинциденцији, већ о два суштински повезана процеса јер су државни органи обезбеђивањем сталних давања партијама задобили право да контролишу трошење средстава пореских обвезника. На тај начин је и за истраживаче скинут део тајне са финансијског пословања партија. Ипак, то је тек почетак јер су подаци о стицању и коришћењу новца од стране партија често непотпуни и делимично транспарентни.

Партијски кандидати на изборима прикупљају новчана средства из непознатих извора. У Италији је, на пример, 1992. године утврђено да су, у оквиру акције *Mani pulite* (чисте руке), партије добиле девет десетина новца илегално. У Јапану је, средином прошлог века, сума утрошених средстава петоструко премашивала максимум предвиђен законом, док је у Русији, на изборима почетком деведесетих година, сума утрошеног новца далеко превазилазила дозвољене лимите, а порекло *вишка* остало је непознато. На председничким изборима у Венецуели 1993. године познат је извор само за 25% новца утрошеног од стране четири кандидата у кампањи. Најзад, у већини од 53 афричких држава прикупљање новчаних средстава за изборе није подложно никаквим ограничењима. Слична оцена важи и за већину азијских држава у којима није законима регулисано финансијско пословање партија (Гоати 2007, 183).

Оцена о непотпуним сазнањима јавности и науке о финансијском пословању односи се и на партијско чланство. О финансијама се изузетно ретко говори у оквирима партијских органа, а готово никад међу партијским члановима и симпатизерима. Трагови незаконитог финансирања партија могу се идентификовати у већини држава и његови облици су: незаконити поклони; коришћење новца стеченог корупцијом која се користи у кампањи или за циљеве партија; коришћење различитих државних ресурса искључиво у партијске сврхе; прихватање било каквог материјалног средства ради обезбеђивања користи; коришћење средстава из илегалних извора; употреба новца за илегалне радње међу којима је најчешћа куповина гласова (Pinto-Duschinsky 2002, 71–72). Неретко постоје индиције да партије користе средства из поменутих извора, али је те сумње тешко а понекад и немогуће доказати. Осим тога, партије често јавно саопштавају неистините податке о конкурентским партијама, што има за циљ поткопавање њиховог политичког кредибилитета.

РАСТ И ТРОШКОВИ ПАРТИЈЕ

Ако посматрамо прошли век, можемо истаћи да је дошло до великог повећања трошкова у многим политичким партијама, а поготово за време изборне кампање, а све у циљу да се дође до што већег броја гласова и изборне победе. У прошлом веку долази до појаве електронских медија, те њиховог значаја за партијски и политички живот. Ширење масовних медија је за једну партију

значило могућност да допре до ширих друштвених слојева, али је присуство у медијима требало платити медијским кућам, где неке партије дају огромне своте новца. Људи се питају одакле је тај новац, да ли је зарађен или иде из џепова грађана.

Још један од чинилаца раста трошкова партије је и експанзија партијског функционисања због усложњавања друштва, као и специјализације и професионализације у различитим животним областима. Партије често прикривају своје реалне трошкове па остају само претпоставке о количинама утрошеног новца којим се плаћају медијске и лобистичке куће које треба да стварају позитиван имиџ партије. Када се прича јавно о великим трошковима и куповини гласова, они који то практикују ту тему заташкавају и грађанима пласирају оно што они желе. Партије су, упркос бројним каналима којима долазе до новца, често у оскудици. Поред наведених трошкова треба организовати и финансирати јавне скупове, промотивни материјал, агитацију „од врата до врата” и сл.

Занимљиво је да се интересовање и систематичније изучавања партијских финансија јавља тек након Другог светског рата (тачније од педесетих година), иако су модерне политичке партије настале још у 19. веку. Разлог за ово је то што се тек након Другог светског рата појавило државно финансирање партија, односно финансирање партија из јавног буџета. До тада су партије финансијска средства набављале само из приватних извора (чланарине, донације и сл.). Сходно томе, партијски приходи су били посматрани као интерна и приватна ствар, као и расходи. Из тог разлога питање финансијског пословања дуго није изазивало велику пажњу истраживача. Осим тога, није било лако (као ни данас) доћи до релевантних информација у вези са овом темом, што је отежавало анализу (Станчетић 2020, 84).

ВРСТЕ ПАРТИЈСКИХ ПРИХОДА

Оно што највише интересује јавност је то колики су то политички приходи, како их политичари остварују и да ли је народ оштећен. Да би видели колико је нека партија финансијски јака морамо да знамо извор њених прихода, као и важне аспекте који утичу на финансирање. Финансијска средства, односно приходи партија у савременим демократским партијским системима долазе из два извора и то: државно финансирање (средства из јавног буџета) и приватни извори.

Када говоримо о структури финансија једне политичке партије треба испитати да ли у њој има новца из буџета државе или из приватних извора. На тај начин ће се видети каква је партија, шта жели, који су јој примарни циљеви, да ли ће се и на недозвољене начине докопати власти или ће помоћи свом народу тј. будућим гласачима. Такође је важно анализирати најутицајније партијске актере и испитати да ли они руководе новцем и генеришу ток прихода и расхода партије. Још једно важно питање је да ли партије добијају новац од државе или имају само индиректни вид финансирања.

Новац који партије добијају од државе има два тока. Један је редовни рад партије и примање новца који је стандардно утврђен за слање на рачун политичке партије. Други ток је изузетак када је изборна година како би партије имале од чега да плате трошкове кампање. Код већине држава је законски утврђено колико могу да добију новца.

У Србији се издваја око 0,105% од укупних пореских прихода за финансирање сталног рада политичких странака и субјеката. Материјална средства која се обезбеђују за финансирање сталног рада странака и субјеката чији су кандидати међу члановима народне скупштине, одређује се на нивоу од 0.105% пореских прихода у оквирима буџета Републике Србије, као и пореских прихода буџета аутономне покрајине, и саме локалне самоуправе (Закон о финансирању политичких активности 2011, чл. 16)

Што се тиче приватних извора финансирања политичких партија разликујемо следеће изворе: чланарине, партијски порез, поклони тј. донације и привредну делатност (Станчетић 2020, 88–91). Значај појединачних приватних извора зависи од много фактора као што су време када је партија настала и типа партије (кадровска, масовна, свеобухватна, клијентска).

Чланарине

Чланарина представља новац који партији дају њени чланови без обзира на степен њиховог активизма. Углавном се ради о симболичној суми коју члан плаћа и она је, поред поседовања партијске књижице, индикатор формалног чланства. Чланарина је у протеклим деценијама у државама стабилних демократија заузимала значајно место у укупним приходима, иако постоји доста осцилација по питању значаја чланарине. Она је увек била

значајнија за радничке и левичарске партије које су, по својој природи, масовније од либералних и конзервативних које су биле више везане за крупнији капитал, трговце и богате појединце.

Партијски порез

Партијски порез се односи на давање руководиоца који заузимају важне партијске и државне положаје. У великом броју партија важи правило да њен члан, ако захваљујући њој дође до значајне јавне функције и добре зараде, треба на неки начин да јој се одужи – прилагањем одређене своте новца. То одуживање је најчешће у форми тзв. партијског пореза кроз који функционер део своје зараде поклања партији. Овај порез је важан извор новца за многе партије и по учинку у укупном буџету партије је важнији од чланарине коју плаћају чланови партије.

Поклони – донације

Донације представљају давање које је веома изнад износа чланарине. Контроверзност простиче из разлога што донације, са једне стране, представљају најинтензивнији облик политичке партиципације, а са друге постоји сумња у алтруистичке и филантропске мотиве донатора. Заправо, овде постоји проблем односа новца и демократије, о којој је већ било речи и о основаној бојазни да ће богатији слојеви у друштву интервенцијом још више учврстити и побољшати свој положај, често на штету већине грађана и општег интереса (нпр. обезбеђивање монополске позиције, тражење ренти за учињену услугу – донацију у предизборној кампањи и сл.).

Привредна делатност

Као последњи приватни извор финансирања политичких партија можемо навести привредну делатност. Партије нису предузећа, с тога мора постојати неко ограничење њених прихода. У неким државама су ове активности (привредне, односно комерцијалне) сведене само на спорадичне активности (издаваштво и културна делатност). У Србији је раније постојало правило по коме партија може до 20% укупних прихода да оствари на овај начин, док Закон који регулише ову област, усвојен 2011, прецизира да политички субјекат не може

стицати приход од промотивне, односно комерцијалне делатности (Закон о финансирању политичких активности 2011, чл. 14).

Анализирајући различите државе, изузетно је велики спектар активности које партија може да обавља како би стекла приход – издавање новина, партијског материјала у рекламне сврхе, приходи од партијских ресторана и клубова. У неким државама партије поседују и предузећа из којих убирају новац.

ЗАКЉУЧАК

Члановима партија је од круцијалног значаја да њихова партија буде на власти одакле проистичу сви бенефити – раст прихода, моћи и утицаја. Након избора партије које су изабране и њихове вође добијају моћ. Јавни сектор налази се под њиховим утицајем, ток новца је под њиховом контролом, због чега и постоји велика напетост пре избора, током кампање, па и на сам дан гласања.

Политичке партије које су већ биле на власти поседују више новца за интезивнију кампању и самим тим се постављају у позицију као да су већ победиле на изборима. Народу се пласирају рекламе у склопу кампање и тај принцип се спроводи широм света. Партије не бирају средства како би придобиле бираче и освојиле што већи број гласова. У раду смо видели на које начине партије стичу новчана средства. То могу бити државни и приватни извори. Што се тиче државних извора ради се о новцу који иначе припада партијама за предвиђени период. Приватни извори се разликују и неке партије добијају мање, а неке више новца. Неки од приватних извора су чланарине које плаћају сви који су у странци, затим партијски порези које плаћају одређени функционери, разне донације и поклони и новац стечен из привредне делатности.

РЕФЕРЕНЦЕ

Гоати, Владимир. 2007. *Политичке партије и партијски системи*. Подгорица: ЦЕМИ.

Закон о финансирању политичких активности [ЗФПА], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 43/2011, 123/2014, 14/2022.

Станчетић, Веран. 2020. *Одлучивање у јавном сектору*. Београд: Факултет политичких наука.

- Aldrich, John. 1995. *Why Parties? The Origin and Transformation of Political Parties in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Duverger, Maurice. 1973. *Les parties politiques*, neuvieme edition. Paris: Armand Coline.
- LaPalombara, Joseph, and Myron Weiner. 1966. "Conclusion.", In *Political Parties and Political Development*, 399–439. Princeton: Princeton University Press.
- Pinto-Duschinsky, Michael. 2002. "Financing Politics: A Global View." *Journal of Democracy* 13 (4): 69–86.
- Sartori, Giovanni. 1998. "Elections et parties." In *Démocratie*, eds. Robert Darton et Olivier Duhamel. Paris: Editions Rocher.

Hayet Abdallah

Faculty of Political Sciences, Belgrade

POLITICAL PARTY AS AN ESSENTIAL ACTOR OF THE PUBLIC SECTOR – FINANCIAL BUSINESS OF PARTIES

Resume

The business of political parties in all countries of the world in the modern era should be legally regulated. However, the financial side of the business of all parties is something that has always attracted attention. Accordingly, cash flows are constantly being checked, as well as the resulting deficit. However, it must be confirmed that there are also a number of parties that clearly state how and where all the money spent goes. Taxes and membership fees are some of the items that represent money that comes into the hands of political parties. All this, from the legal point of view, represents one of the bases for regulating their business from the economic point of view.

Keywords: party, politics, economy, money, business

* Овај рад је примљен 2. августа 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.

УДК 342.8(497.6)''2022''

DOI: 10.5937/pr78-45714

Прегледни рад

*Марко Мијатовић**

Београд

ОПШТИ ИЗБОРИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ОКТОБРУ 2022. ГОДИНЕ

Сажетак

У овом раду размотрићемо опште изборе у Босни и Херцеговини одржане 2. октобра 2022. године и промене изборног законодавства које су наступиле одлуком такозваног Високог представника у Босни и Херцеговини Кристијана Шмита у изборној ноћи, на основу тзв. Бонских овлашћења. Основна намера ових мера била је да се откочи и убрза процес формирања нових власти у ентитету Федерација Босне и Херцеговине (и донекле разрешава годинама и деценијама уназад присутне политичке напетости између Бошњака и Хрвата), идући опрезно у сусрет хрватским захтевима. Па ипак и ново решење довело је до нове врсте проблема, који су у значајној мери закомпликовали формирање нових власти и довели до нове реакције Високог представника, што је био увод у нове политичке напетости у ентитету Федерација Босне и Херцеговине, али и земље у целини.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, политички систем, избори, изборни систем, политичке странке, Високи представник

УВОД

Босна и Херцеговина је сложена држава, која је своју политичку архитектуру добила после тешког грађанског рата који је трајао од

* markomijatovic78@gmail.com

1992. до 1995. године, потписивањем Париско–дејтонског мировног уговора. Састављена од два „ентитета” која заузимају 49% односно 51%, при чему два ентитета дели граница у дужини од 1.150 километара (Глигорић 2012, 918), уз каснији настанак Дистрикта Брчко као „заједничке својине државе Босне и Херцеговине”. Босна и Херцеговина формирана је као државна заједница два ентитета и три народа. Овде морамо нагласити разлику у политичкој конфигурацији два ентитета. Док је Република Српска фактички држава–чланица унитарног карактера (Станковић 2021, 32–33), условно говорећи „унитарног карактера” са централном и локалном (градском и општинском) влашћу, Федерација Босне и Херцеговине је држава чланица састављена од десет кантона, са градовима и општинама као најнижим нивоом власти. Такво решење део је Дејтонске политичке архитектуре која је желела да уважава конститутивна права народа и, где је то могуће, територијална права херцеговачких Хрвата и посебно Хрвата у централној Босни. Тај ниво власти донео је национално већинске бошњачке кантоне – Унско-сански, Сарајевски, Тузлански, те Зеничко-добојски кантон; већински хрватске кантоне – Западно-херцеговачки, Посавски, те Кантон 10 – Ливно (са значајним процентом српског становништва). Наглашеније национално мешовити су Средњобосански и Херцеговачко–неретвански кантон.

Након рата установљена је пракса учешћа странаца у појединим органима власти, као на пример у судској, уз присуство страних војно–полицијских снага, које су се временом смањивале, и сада је чине јединице ЕУФОР. Присуство и арбитражност међународне заједнице обезбеђена је и присуством Високог представника. Напорима, пре свега западног, дела међународне заједнице БиХ је након 1995. године у почетку више притисцима и наметањима (коришћење тзв. Бонских овлашћења) у неколико таласа преносила првобитно дефинисана ентитетска овлашћења на државни ниво (Суботић 2021, 108), која су кулминирала оснивањем чак и заједничке војске – Оружаних снага Босне и Херцеговине почетком 2006. године. Па ипак, на политичкој равни опстаје политичка аутономност ентитета у условима „територијализације националитета” (Филандра 2012, 252), и она је често видљива како по унутрашњим, тако и по спољнополитичким питањима (Станковић 2021, 41–43), па су „тако Бошњаци и Хрвати, уз ослонац на западне земље, а Бошњаци и на земље исламског света, желе чланство БиХ у ЕУ, али и НАТО, док Срби у Републици Српској јесу за интеграцију БиХ у ЕУ, али не и

у НАТО, а као свог спољнополитичког савезника, поред Републике Србије, виде и у Руској Федерацији” (Антић и Кеџмановић 2016, 387).

Унутрашња политичка динамика остала је јака и у условима националне хомогенизације још од првих вишестраначких избора 1990. године, и обележена доминацијом националних партија (Пејановић 2005, 97–102). У периоду након рата Босна и Херцеговина „изборе конзумира у нејасним обрисима вишестраначја, којом доминира етничко страначко организовање и деловање, односно плуралистичка етно–национална демократија са ексклузивним етно–националним политичким представљањем као главном одликом постдејтонске Босне и Херцеговине” (Ibrahimagić, Seizović, i Arnautović 2010, 317). При томе, конститутивни народи – Срби, Бошњаци и Хрвати имају своје политичке приоритете, које су у већој или мањој мери остварили Дејтонско–париским споразумом – Срби су обезбедили државност у оквиру Босне и Херцеговине, уз признавање формалног оквира државе Босне и Херцеговине, са минималним овлашћењима (Станковић 2021, 32). Ипак, њена права су након рата окрњена изменама и допунама домаћег законодавства, односно едиктима високих представника. Бошњаци су добили очување оквира Босне и Херцеговине на унутрашњем и спољном плану, али су пристали на унутрашњу реконфигурацију земље у смислу државности Републике Српске, али и гаранција за неку врсту аутономије Хрвата кроз систем власти на нивоу Босне и Херцеговине, ентитета Федерације Босне и Херцеговине и њених кантона (национални паритет у формирању власти и др.). Хрвати су се задовољили конститутивношћу кроз територијалну конститутивност у кантонима у којима имају већину у Федерацији БиХ, потом у кантонима ФБиХ где су мањина, потом на нивоу БиХ, а тек онда као безначајна мањина у Републици Српској. Ехо завршеног рата унутар јавности босанско–херцеговачких Хрвата неретко је и испотиха говорио да су Хрвати у Босни и Херцеговини остали без јаснијих институционалних веза са матицом – Републиком Хрватском (босанско–херцеговачки Хрвати изиграни су чињеницом да Вашингтонски мировни уговор из 1994. године није спроведен, а који је предвиђао конфедералне односе Федерације БиХ и Републике Хрватске). То је био уступак хрватске политике, за евидентну чињеницу да су Срби у Хрватској остали без икаквог вида територијалне, чак и културно–персоналне аутономије. Овакав поредак ствари настао после исцрпљујућег троипогодишњег рата остао је присутан у политичким наративима сва три народа. Тако у

својим политичким активностима тежњама најбројнији Бошњаци желе што јачу централизацију Босне и Херцеговине. Један од најистакнутијих бошњачких интелектуалаца Мухамед Филиповић у овом контексту говори: „Само у оквирима постојања ефикасне и рационалне државе Босне и Херцеговине може сваки њен народ и сваки човјек који у њој живи, остварити оптимум својих права” (Filipović 2003, 145). Насупрот томе, Срби желе очување државности Републике Српске према Париско–Дејтонском мировном уговору, а Хрвати очување и јачање своје аутономије кроз њену потенцијалну територијализацију. Уједно, Срби и Хрвати имају своје „спољне националне домовине, у босанском случају то су Србија и Хрватска, а обе истичу права и обавезе да заштите своје сународнике у Босни и Херцеговини” (Касаповић 2005, 19).

Сумарно, политичке партије сва три конститутивна народа (и националних мањина) у Босни и Херцеговини своје политичке снаге одмеравају у равномерним четворогодишњим општим изборима (избори за државне и ентитетске институције) и временски јасно одвојене (фактички две године после општих избора) локалне изборе, сходно одредбама крвног Изборног закона Босне и Херцеговине. Унутрашња политичка динамика у БиХ и њеним ентитетима је јака и испуњена кризама. Политичка поларизација је како између националних страначких корпуса, тако и између њих самих – нарочито код Срба (између Савеза независних социјалдемократа – СНСД и Српске демократске странке – СДС) и Бошњака (између Странке демократске акције – СДА и Социјалдемократске партије Босне и Херцеговине – СДП БиХ), док је код Хрвата она мање видљивија услед доминације Хрватске демократске заједнице Босне и Херцеговине – ХДЗ БиХ (иако су постојали периоди јачања других странака, као што је то био случај са Хрватском демократском заједницом 1990 – ХДЗ 1990).

Последње до сада, опште изборе у БиХ, одржане 2. октобра 2022. године, обележила је примена тзв. Бонских овлашћења, које је тзв. Високи представник Кристијан Шмит искористио на изборни дан и прогласио промене Устава ентитета Федерације БиХ и Изборног закона БиХ у делу који се односи на Федерацију БиХ, кроз сет тзв. мера за побољшање функционалности ентитета Федерација БиХ којима се доносе амандмани на Устав Федерације Босне и Херцеговине (Одлуке Високог представника бр. 6/22 и 7/22).

Наиме, како је познато, након одржавања општих, директних избора процес формирања законодавних и извршних власти наставља се прописаним процедурама формирања преосталих органа власти, који се бирају посредно, и то следећим редоследом: Дом народа Парламента Федерације БиХ (од стране кантоналних скупштина Федерације БиХ), а потом и председника и потпредседника овог БХ ентитета. Након тога, бира се и Дом народа Парламентарне скупштине БиХ (избор по пет представника три конститутивна народа – српског у Републици Српској од стране Народне скупштине Републике Српске, односно бошњачког и хрватског од стране Парламента БиХ).

Република Српска нема законодавно–институционалних проблема у процесу конституисања власти на ентитетском (Народна скупштина Р. Српске и у оквиру ње Веће народа Р. Српске) и на нивоу БиХ, и тај процес је искључиво у рукама договора политичких елита, у складу са висином добијеног поверења бирача. Са друге стране, истоветни процес у Федерацији Босне и Херцеговине – ФБиХ има шире импликације и већ дуже од деценије изазива спорове бошњачког и хрватског фактора по питању једнакоправне заступљености и легитимитета изабраних представника, пре свега хрватског народа.

Наведена ситуација је, коначно, и довела до интервенције тзв. Високог представника Кристијана Шмита, који је, како смо споменули, посегнуо за тзв. Бонским овлашћењима и у изборној ноћи, 2. октобра 2022. године, прогласио промене Устава ентитета Федерација БиХ и Изборног закона БиХ, који се односи на ФБиХ.

ИЗБОРНИ РЕЗУЛТАТИ ОПШТИХ ИЗБОРА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ, ОДРЖАНИХ 2. ОКТОБРА 2022. ГОДИНЕ

У Босни и Херцеговини су 2. октобра 2022. године одржани редовни општи избори који су обухватили изборе за чланове Председништва БиХ, представнички дом Парламентарне скупштине БиХ, председника и потпредседнике Републике Српске, Народну скупштину Републике Српске, представнички дом Парламента Федерације БиХ, као и скупштине десет кантона у ентитету Федерација БиХ.

Цео процес гласања је прошао у мирној и демократској атмосфери. Па ипак, опозиција у Републици Српској је изразила одређене резерве у погледу регуларности пребројавања гласачких листића. Услед приговора, поновљено је пребројавање гласова са дела бирачких места у Републици Српској, али су и после њих проглашени резултати који нису у значајнијој мери одударали од првобитно саопштених.

Тако је, према званичним подацима ЦИК БиХ, у нови сазив Председништва БиХ улазе из Р. Српске, српски члан – Жељка Цвијановић (СНСД), бошњачки члан Денис Бећировић (СДП БиХ) и хрватски члан Борјана Кришто (ХДЗ БиХ).

На изборима за Представнички дом Парламентарне скупштине БиХ у ентитету Федерација БиХ највише гласова освојили су: код Бошњака СДА, СДП БиХ, коалиција ДФ–ГС, те Народ и правда, а код Хрвата коалиција: ХДЗ БиХ, Хрватска сељачка странка, Хрватска странка права БиХ, Хрватска хришћанско–демократска унија, Хрватска странка права Анте Старчевић, Хрватска демократска унија, Хрватска странка права Херцег Босне и ХРАСТ.

Распоред мандата из Федерације БиХ: СДА 8, СДП БиХ 5, ХДЗ БиХ 4, Народ и правда 3, коалиција ДФ–ГС 3, Народни европски савез 2, Наша странка 2 и Босанско–херцеговачка иницијатива 1.

У Републици Српској највише гласова је освојио је СНСД. Распоред 14 мандата из Р. Српске је следећи: СНСД 6, СДС 2, ПДП 2, Уједињена Српска 1, ДЕМОС 1, За правду и ред 1 и СП–СНП 1.

На изборима за председника Р. Српске победио је М. Додик (СНСД). За потпредседнике Р. Српске из реда бошњачког и хрватског народа изабрани су првопласирани кандидати за председника Р. Српске бошњачке и хрватске националности, а то су: независни кандидат Ћ. Дураковић и Д. Прањић (из ХДЗ БиХ, кандидат коалиције ХДЗ БиХ, ХСП БиХ, ХКДУ, ХСП АС, ХСП ХБ, ХРАСТ, ХДУ).

На изборима за Народну скупштину Р. Српске такође је победио СНСД. Распоред мандата је следећи: СНСД 29, СДС 13, ПДП 8, СП–НДП–СНП 6, Покрет за државу 5, ДЕМОС 5, Уједињена Српска 4, НПС–ПУС–Прва СДС 4, ДНС 4, За правду и ред 4 и СПС 3.

На изборима за Представнички дом Парламента Федерације БиХ највише гласова је освојили су: СДА – 238.116 (24,40%), потом СДП БиХ – 131.328 (13,46%), коалиција ХДЗ БиХ, ХСС СР, ХСС, ХСП БиХ, ХКДУ, ХСП АС, ХДУ, ХСП ХБ, ХРАСТ, ХНЛ – 130.566 (14,38%), коалиција ДФ–ГС 107.736 (11,04%), Коалиција „Поверење”

– Народ и правда/ СПУ БиХ 67.191 (6,88%), Наша странка 50.820 (5,21%), НЕС 42.324 (4,34%), те СБиХ 36.465 (3,74%) гласова. Поједине странке ушле су у нови сазив парламента иако нису прешле цензус на нивоу ФБиХ, јер су оствариле солидне резултате у појединим изборним јединицама (ХДЗ 1990 са 26.518 или 2,72%; ПДА са 18.312 или 1,88%; БХИ са 18.150 или 1,86%; Хрватска републиканска странка са 13.049 или 1,34%; Хрватски национални помак са 5.351 или 0,55% гласова; ПОМАК са 5.351 или 0,55% гласова. На основу броја добијених гласова, распоред мандата је следећи: СДА 26, СДП БиХ 15, ХДЗ БиХ и њене коалиције 16, СДП БиХ 15, коалиција ДФ–ГС 12, Народ и правда – СПУ БиХ 7, Наша странка 6, НЕС 5, СБиХ 4, ХДЗ 1990 3, ПДА 1, БХИ 1, Хрватска републиканска странка 1 и Хрватски национални помак 1.

ПРОМЕНЕ ИЗБОРНОГ ЗАКОНОДАВСТВА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ НА ИЗБОРНИ ДАН 2. ОКТОБАР 2022. ГОДИНЕ

Како би објаснили суштину спора, али и новонасталих проглашених законских промена, морамо се вратити готово деценију и више уназад, и укратко изнети генезу овог политичког питања, које озбиљно нарушава стабилност ентитета ФБиХ, као и целе БиХ. Довољан доказ за то су чињенице да је након претходних општих избора 2018. сазив Савета министара БиХ изабран после око годину и по дана, а нова Влада ФБиХ није ни изабрана, већ је у периоду 2018–2022, на власти била Влада ФБиХ изабрана након избора 2014. године. Посебан пример је и „град случај” Мостар, где, услед неслагања око изборних услова, нису били одржани локални избори од 2008. до 2020. године

Наиме, „Пандорину кутију” отворио је избор кандидата бошњачке СДП БиХ Жељка Комшића за хрватског члана Председништва БиХ још далеке 2006. године (Кецмановић 2007, 325–326), иако је било јасно да је на то место дошао бошњачким гласовима (у већински хрватским срединама често није добијао ни 1% гласова). До наведене ситуације дошло је јер се избор и бошњачког и хрватског члана Председништва БиХ у ентитету ФБиХ као једној изборној јединици, спроводио системом релативне већине.

Иста ситуација као и 2006. поновила се и 2010, 2014. и, коначно, 2022. године. При томе, треба истаћи да Жељко Комшић, српско-хрватског порекла, ожењен Бошњакињом, припадник бошњачке тзв. Армије БиХ у рату 1992–1995, дугогодишњи политичар без већих афера (првобитно у СДП БиХ, потом у Демократском фронту –ДФ, чији је лидер) заступа агенду јединствене и унитарне БиХ на платформи „један човек – један глас” (Станковић 2019, 84–85) и међу Бошњацима у Федерацији БиХ заиста ужива готово култни статус.

Гласање за њега међу Бошњацима, бар не у значајној мери, није намерно усмерено да се „Хрватима отме мандат члана Председништва” (томе у прилог говоре чињенице да је и многим бошњачким политичарима у претходним изборним циклусима осујећивао планове за освајање места бошњачког члана Председништва БиХ, преузимајући им гласачку базу – тако је у овом изборном циклусу несумњиво умањио изборни скор лидера СДА Бакира Изетбеговића), већ је често био и израз искрених политичких симпатија, али и револта бошњачких бирача политичарима своје националности.

Разуме се, са хрватске стране није било превише слуха за овакве интерпретације његовог избора и реизбора који су уследили, већ се у томе видело грубо кршење принципа једнакоправности конститутивних народа, конкретно хрватског, који већ деценијама уназад дају највеће поверење практичној испостави хрватског ХДЗ – ХДЗ БиХ (та подршка је, под сигурним, дугогодишњим руководством лидера Драгана Човића, расла и до 90% подршке међу БХ Хрватима).

Поред избора за хрватског члана Председништва БиХ, посебан проблем се јавио и код избора Дома народа Парламента ФБиХ, кроз систем изборних, често национално мешовитих – бошњачко/хрватских, јединица. До промена које је донео тзв. Високи представник Кристијан Шмит избор је вршен на основу пропорција из пописа становништва према последњем предратном попису из 1991. године. То је доводило до ситуација презаступљености хрватских представника у Дому народа Парламента ФБиХ из оних кантона у којима су Хрвати сада, услед ратних померања становништва, мање или више убедљива мањина (Сарајевски, Тузлански, Босанско–Подрињски, Унско–сански), на супрот већински хрватским кантонима (Херцеговачко–неретвански, Западно–херцеговачки, Посавски).

Не треба ни наглашавати да је досадашње решење ишло на руку бошњачком фактору. Честе су биле ситуације да у Клубу Хрвата Дома народа Парламента ФБиХ број Хрвата изабраних са листа

бошњачких партија, којима су страначки интереси били испред националних и који су фактички заступали основне приоритете и циљеве политичког Сарајева, угрожава „контролни пакет” или 2/3 већину посланика, на који је претендовао ХДЗ БиХ и њени коалициони партнери.

Конкретно, поједина истраживања рађена уочи ових избора показивала су чињеницу да није дошло до ових промена изборних правила, бошњачке партије би имале реалне изгледе да имају 7 (од досадашњих 17 посланика) посланика и да ХДЗ БиХ Д. Човића оставе 2/3 већине посланика у Клубу хрватских посланика у Дому народа Парламента ФБиХ, чиме би се теоријски ХДЗ БиХ довео у ситуацију да буде непотребан у формирању будуће власти у ентитету ФБиХ, и остављен без сигурне базе за покретање коришћења института „заштите виталног националног интереса” приликом законодавних активности.

Наравно, наведене раније ситуације довеле су до великог, тињајућег незадовољства хрватског политичког фактора, који је наведене ситуације видео као „мајоризацију Хрвата у ФБиХ” и покренуло захтеве за законодавно решавање наведеног проблема.

Аутохтони представници хрватског народа, а то је пре свих ХДЗ БиХ, на то су указивали честим позивањем на институт нарушавања тзв. „виталног националног интереса”. Конкретно, на бошњачке покушаје прегласавања у представничким телима ФБиХ, Хрвати су одговарали сложеним и дугим процедурама „заштите виталног националног интереса”, односно покушајима потпуне парализе политичког система.

До повремених ублажавања ових прилично, по функционисање политичког система, неугодних ситуација долазило је углавном директним договорима политичких елита, пре свих водећих политичких партије Бошњака и Хрвата у ФБиХ – СДА и ХДЗ БиХ, неретко уз снажан притисак међународне заједнице, пре свих западних земаља, генерално склонијих бошњачкој страни.

Истовремено, у претходним годинама долазило је до све јасније кристализације хрватских захтева за „постизање једнакоправности хрватског народа у ФБиХ”, који би за краткорочни и средњерочни циљ имао поштовања суверене политичке воље босанско–херцеговачких Хрвата у представничким телима, а за крајњи циљ формирање трећег, националног ентитета. Тзв. трећи, хрватски ентитет своју претходницу би имао у формирању већински

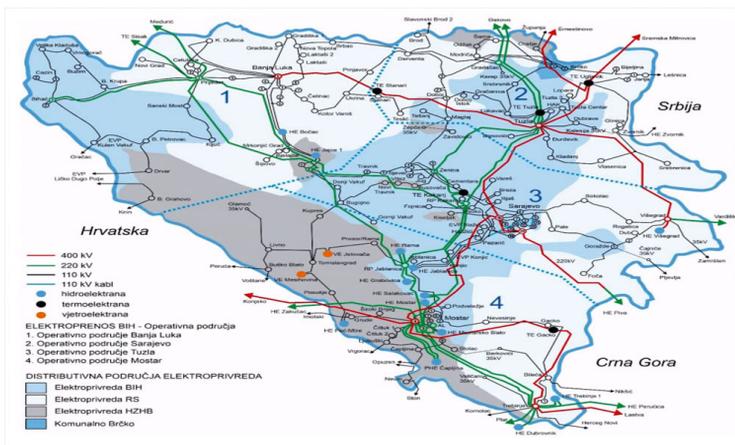
хрватске изборне јединице, пре свега за избор члана Председништва БиХ из реда хрватског народа.

Како је циљ оснивања „трећег ентитета” био и остао табу тема и крајње неприхватљива идеја за бошњачку политичку елиту (Бошњаци у ФБиХ чине преко 70% становништва, а Хрвати око 25%), при чему је и формирање „посебне хрватске изборне јединице” јасно виђен као први корак у том правцу, тако се бошњачки и хрватски део босанско–херцеговачке политичке јавности у претходним годинама исцрпљивао у различитим домаћим и са стране понуђеним решењима за превазилажење овог питања.

Предлагани су различити начини решавања овог питања, уз очигледни прећутни договор да се „трећи ентитет” или пак „засебна хрватска изборна јединица” изоставе из јавног дискурса. То је довело до бројних понуђених решења – сложених математичких метода за избор хрватских националних представника у орган власти ФБиХ и БиХ, или пак поделе ФБиХ на више изборних јединица. Решења су писана и предлагана, али нису усвајана, неретко изазивајући конфузију у јавности. Томе су разлози различити: опрезност хрватске стране у БиХ која дуго била без отворене јединствене подршке Загреба, услед крајње незаинтересованости СДП Хрватске за аспирације босанско–херцеговачких Хрвата (што промењено у последње време оштријом политичком реториком председника Републике Хрватске Зорана Милановића), незаинтересованост бошњачке стране за стварне промене и инсистирање на *status quo* услед мање или више очигледне подршке од стране западних земаља и институције Високог представника, уз логичну и очекивану незаинтересованост српске стране за ово питање.

Парадоксално, оквирне мапе треће изборне јединице (или потенцијалних трећег, хрватског ентитета) у грубим цртама исцртане су етничком мапом са пописа из 2013. године, али и на мапама јавних предузећа у ФБиХ са хрватским националним предзнаком – Хрватска пошта Мостар, Хрватска електропривреда Хрватске заједнице Херцег Босне, имајући у виду да у Босни и Херцеговини постоје три засебна поштанска и електроенергетска система.

Слика 1. Карта електроенергетског система Босне и Херцеговине са оперативним подручјима „Електропријеноса БиХ” и подручјима електропривреда

Извор: ВиН Државна регулаторна комисија за електричну енергију 2022.

Појачана политичка реторика из Загреба, нова, агилнија агенда тзв. Високог представника Кристијана Шмита, изгледна поновна победа Жељка Комшића на изборима за хрватског члана Председништва БиХ и на изборима 2022. године, босанско-херцеговачким Хрватима несклона решења по питању конфигурације Парламента ФБиХ који су претили да их након ових избора „потпуно политички маргинализују”, исходили су у изборној ноћи реакцију тзв. Високог представника Кристијана Шмита, и његову наметнуту промену Изборног закона (Одлуке Високог представника бр. 6/22 и 7/22). Наведене промене бар донекле су задовољиле хрватске аспирације, уз јасну опрезност која је показана према бошњачкој страни.

Наиме, тзв. Високи представник Кристијан Шмит је суштински приступио реконфигурацији Дома народа Парламента ФБиХ, чиме је ишао у корист хрватским захтевима. Проширио је његов састав – уместо 58 посланика – 17 Бошњака, 17 Хрвата, 17 Срба и 7 тзв. „осталих” – припадника националних мањина (Мијатовић 2015, 49–69), сада он броји 80 – 23 Бошњака, 23 Хрвата, 23 Срба и 11 тзв. „осталих” – припадника националних мањина.

Пропорције избора у Дома народа уподобљене су попису из 2013. године (не више према предратном попису 1991.) односно далеко реалнијој слици на терену у погледу националног састава

становништва. Тим чином се ишло у правцу остваривања пресуде Уставног суда БиХ у „случају Љубић”, којим се инсистира да Дом народа не може бити Дом кантона, већ Дом конститутивних народа. Тако су Хрвати добили прилику да наглашенија већина њихових представника долази из сада већински хрватских кантона, односно из хрватских националних странака, за које они традиционално гласају, пре свих ХДЗ БиХ. Истовремено, враћена је одредба да представник сваког конститутивног народа и националне мањине (тзв. „остали”) из сваког од десет кантона дају бар по једног посланика у Дому народа Парламента ФБиХ.

Одређени су и рокови у којима кантоналне скупштине морају да именују посланике у Дом народа Парламента ФБиХ (30 дана од проглашења коначних резултата), уз наглашенију улогу Централне изборне комисије Босне и Херцеговине – ЦИК БиХ, која добија право да, уколико буде потребно, арбитрарно обави расподелу мандата за Парламент ФБиХ у појединим кантонима који то нису учинили.

Истовремено, за избор председника и потпредседника ФБиХ такође су постављени временски оквири, па ће у првом кругу, у року од 30 дана од формирања Дома народа Парламента ФБиХ, заједничког предлога за председника и два потпредседника ФБиХ (сва тројица морају бити различитих националности и предлажу се заједно, без прецизирања ко ће бити председник, а ко потпредседници) у Клубовима посланика конститутивних народа у Дому народа бити потребно бар по 11 гласова. Наравно, том договору ће морати да претходи договор политичких субјеката око формирања законодавне и, наравно, будуће извршне власти.

Уколико до тога дође, предлог или предлози за председника и два потпредседника биће послат на гласање у Представнички дом Парламента ФБиХ, где ће конкретан предлог бити изгласан уколико добије већину присутних посланика. Уколико један заједнички предлог за председника и два потпредседника ФБиХ буде изгласан у Представничком дому већином гласова, он се враћа на потврду Дому народа, где је за потврду избора довољна већина свих присутних посланика на гласању.

У случају да се до договора о кандидатима за председника и два потпредседника ФБиХ не дође у року од 30 дана након формирања Дома народа Парламента ФБиХ, након тог периода за нову кандидатуру биће довољна подршка по седам посланика клубова конститутивних народа у Дому народа. Предложено решење опет иде

на гласање у Представнички дом Парламента ФБиХ и може проћи ако за њега гласа већина од присутних посланика. Уколико добије већину, одлуку већином присутних посланика мора потврдити већина посланика Дома народа Парламента ФБиХ.

Коначно, ако до политичког договора не дође ни 50 дана након формирања Дома народа ФБиХ, право кандидовања председника и два потпредседника ФБиХ имају по четири посланика у сваком Клубу конститутивних народа. Такав предлог опет иде на гласање у Представнички дом Парламента ФБиХ, где је потребно да добије већину присутних посланика. Уколико добије већину, мора се поново потврдити у Дому народа већином присутних посланика.

Уколико ни после периода од више од 50 дана не буду изабрани председник и потпредседници ФБиХ, приступиће се евентуалном четвртом кругу и петом кругу избора, који ће морати да се одрже у преполовљеним временским интервалима (четврти након 65 дана (50+15), пети након 90 дана (50+15+25), све док нови председник и потпредседници не добију потребну већину у Дому народа (по четири посланика у клубовима посланика конститутивних народа) и Представничком дому (већина присутних посланика), уз потврду у Дому народа Парламента ФБиХ.

Постоји потенцијална могућност да се у свим наведеним случајевима из Дома народа кандидују не по једна, него по две или више листа кандидата за председника и два потпредседника ФБиХ. У том случају Представнички дом Парламента ФБиХ гласа о свакој листи посебно (сваки посланик има право да гласа за по један предлог). Побеђује кандидатска листа са више добијених гласова посланика. У случају подједнаког броја гласова, предност има кандидатска листа са већом подршком посланика из Дома народа који су је предложили. Уколико су листе подржане истим бројем гласова и у Дому народа и у Представничком дому, одлука о изабраној кандидатској листи донеће се жребањем и она ће бити послата на потврду Дому народа Парламента ФБиХ.

Коначно, уколико се покуша са опструкцијом потврђене листе кандидата у Представничком дому у Дому народа, након истека планираног рока од 30 дана, за изабрану групу кандидата за председника и два потпредседника ФБиХ сматраће се она група кандидата која је добила подршку Представничког дома Парламента ФБиХ. Напомињемо да у свим наведеним случајевима Представнички дом се мора изјаснити о првобитном предлогу

Дома народа у року од 30 дана, а Дом народа евентуално потврдну одлуку Представничког дома мора потврдити или одбацити такође у року од наредних 30 дана.

Након избора групе од три кандидата за председника и два потпредседника ФБиХ, они ће се међу собом договорити ко ће вршити функцију председника, а ко ће бити потпредседници. На обе функције један грађанин може се бирати максимално два пута.

По питању законодавног рада, приликом доношења закона оба дома Парламента ФБиХ биће у обавези да усвоје или одбију предложена законска решења у року од 45 дана од усвајања у другом дому парламента. Уколико до тога не дође, по наведеном питању ће морати да се одлучују у додатном року од максимално 30 дана.

Даља операционализација наведених одлука тзв. Високог представника остављена је на надлежност ЦИК БиХ, која је у том смислу морала донети читав низ подзаконских аката како би све проглашене промене ступиле на снагу. То је ЦИК БиХ и урадила кроз усвајање Упутство о поступку спровођења посредних избора за тела власти обухваћена Изборним законом Босне и Херцеговине (Службени гласник БиХ бр. 75/22). Јасна је основна интенција ових законских промена да се процес формирања законодавне извршне власти, али и парламентарни рад у ФБиХ максимално убрза.

Паралелно са изменама Изборног закона БиХ који се односи на ФБиХ приступљено је и амендирању Устава БиХ којим се наведене одредбе инкорпорирају у уставне одредбе. Наиме, покретање иницијативе о „повреди виталног националног интереса” могу поднети 2/3 чланова једног од Клубова конститутивних народа у Дому народа Парламента ФБиХ или пак више од једног председавајућег или потпредседавајућег Дома народа. Одлука о томе да поједини закон, други пропис или акт евентуално води ка „повреди виталног националног интереса” мора се донети до гласања о том акту. О њему одлучује заједничка комисија Представничког дома и Дома народа Парламента ФБиХ, консензусом. Уколико се сагласност не постигне, питање се даље прослеђује Уставном суду ФБиХ. Да се ради о виталном националном интересу мора се изјаснити бар двоје од седам судија. Савет за заштиту виталног националног интереса при Уставном суду мора одлучити о томе да ли је повређен витални национални интерес у року од 7 до 30 дана двотрећинском већином. Уколико се утврди повреда виталног националног интереса, документ се враћа предлагачу и он га не може поново ставити у

скупштинску процедуру. Уставне одредбе у ФБиХ су и то да из једног конститутивног народа или реда тзв. „осталих” не могу доћи: председник Владе ФБиХ, председавајући Представничког дома Парламента ФБиХ и председавајући Дома народа Парламента ФБиХ. Исто тако председник ФБиХ и председник Владе не могу бити из истог конститутивног народа.

Прве реакције из редова политичких представника босанско–херцеговачких Хрвата су биле опрезне. Председник ХДЗ БиХ Драган Човић изјавио је да „није у потпуности задовољан одлуком ВП Шмита, јер случај Љубић није у потпуности спроведен”, док је председник Владе Републике Хрватске Андреј Пленковић рекао да „овим чином, ипак, Хрвати спашени од ситуације да буду избрисани са политичке мапе БиХ”.

Са друге стране, тада још увек актуелни, претходни бошњачки члан Председништва БиХ Шефик Џаферовић рекао је да „није задовољан одлуком ВП Шмита, јер у БиХ уводи нове поделе”, док је председник СДА Изетбеговић изјавио да „овом одлуком може бити задовољан само ХДЗ БиХ, али никако хрватски и бошњачки народ у ФБиХ”.

ФОРМИРАЊЕ КАНТОНАЛНИХ СКУПШТИНА И ИЗБОР ДОМА НАРОДА ПАРЛАМЕНТА ФЕДЕРАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

На изборима за десет кантона Федерације БиХ најбоље резултате остварили су међу бошњачким партијама СДА и СДП БиХ. Међу хрватским партијама најбоље резултате остварила је ХДЗ БиХ и коалиције окупљене око ње. Гласало се и на кантоналном нивоу, са сличним резултатима као на ентитетском нивоу, па у кратким цртама наводимо резултате избора (у заградама су бројеви освојених мандата у кантоналним скупштинама).

Табела 1. Резултати кантоналних избора у Федерацији Босне и Херцеговине, одржаних 2. октобра 2022. године у процентима и добијеним мандатима (према коначним резултатима ЦИК БиХ)

Унско–сански кантон: СДА 25,39% (8), НЕС 24,05% (8), СДП 10,37% (3), Покрет за модерну и активну Крајину (ПОМАК) 8,71% (3), коалиција ДФ–ГС 8,70% (3), Народ и правда 4,76% (1), Лабуристичка странка БиХ 4,30% (1), СБИХ–СПУ БиХ 3,60% (1), Наша странка 3,20% (1).
Посавски кантон: ХДЗ БиХ 52,71% (12), СДА 11,13% (3), ХДЗ 1990 7,77% (2), СДП БиХ 6,35% (1), Хрватска републиканска странка 3,82% (1), Независни 3,53% (1), Покрет демократске акције 3,44%.
Тузлански кантон: СДА 30,20% (13), СДП 18,53% (8), ДФ/ГС 10,32% (4), ПДА 8,03% (3), СБиХ 5,36% (2), НиП 5,29% (2), Социјалдемократе БиХ 3,99% (2), Наша странка 3,52% (1).
Босанско–подрињски кантон: СДА 15,16% (5), Народ и правда 10,28% (3), Нови почетак 10,14% (3), СДП 8,09% (2), СБиХ 7,78% (2), Нова политичка иницијатива 6,53% (2), НЕС 6,51% (2), Независна грађанска листа 4,70% (1), Босанска народна странка 4,67% (1), Босанскохерцеговачки демократи 4,42% (1), коалиција ДФ–ГС 4,22% (1), Либерална странка БиХ 4,05% (1), СББ БиХ 3,71% (1).
Зеничко–добојски кантон: СДА 29,23% (11), Босанско–херцеговачка иницијатива 14,67% (5), СДП 12,82% (5), коалиција ДФ–ГС 9,01% (3), Народ и правда 7,22% (3), ХДЗ БиХ, ХСС СР, ХСС, ХСП БиХ, ХКДУ, ХСП ХБ, ХРАСТ, ХДЗ 1990, ХНП 6,99% (3), НЕС 5,95% (2), СББ БиХ 4,17% (2), Наша странка 3,16% (1).
Средњобосански кантон: СДА 33,40% (11), ХДЗ БиХ, ХСС СР, ХСС, ХСП БиХ, ХКДУ, ХСП АС, ХДУ, ХРАСТ, 27,10% (9), СДП 11,27% (4), НиП 7,75% (2), ДФ/ГС 6,25% (2), ХДЗ 1990/ХСП ХБ и БиХ 4,94% (2).
Херцеговачко–неретвански кантон: ХДЗ БиХ, ХСП БиХ, ХДУ, ХСП АС, ХРАСТ, ХСП ХБ 33,38% (11), СДА 19,38% (7), ХДЗ 1990 10,06% (3), СДП 9,96% (3), Хрватска републиканска странка 7,28% (2), коалиција ДФ–ГС 5,12% (2), НЕС 4,38% (1), Народ и правда 3,41% (1).
Западно–херцеговачки кантон: ХДЗ БиХ, ХДУ, ХСС, ХДУ 63,26% (14), ХДЗ 1990 15,85% (4), Хрватска република странка 7,50% (2), ХСП БиХ 4,82% (1), ХСП АС 4,19% (1), ХСП ХБ и БиХ 3,50% (1).
Средњобосански кантон: СДА 33,40% (11), ХДЗ БиХ, ХСС СР, ХСС, ХСП БиХ, ХКДУ, ХСП АС, ХДУ, ХРАСТ, 27,10% (9), СДП 11,27% (4), НиП 7,75% (2), ДФ/ГС 6,25% (2), ХДЗ 1990/ХСП ХБ и БиХ 4,94% (2).

Кантон Сарајево: СДА 18,26% (7), Народ и правда 18,23% (7), СДП БиХ 15,75% (6), СБиХ 12,86% (5), Наша странка 11,82% (5), коалиција ДФ–ГС 9,07% (4), За нове генерације 3,82% (1).

Кантон 10 (Ливно): Хрватски национални помак – ХНК 18,78% (5), ХДЗ БиХ 17,40% (5), ХДЗ 1990 16,75% (4), СНСД 8,01% (2), Хрватска независна листа 7,26% (2), СДА 6,45% (2), СДП 6,10% (2), Српска слога–СНС ФБиХ, СП, ДНС, ПДП, СДС 4,47% (1), Српско јединство – СНП ФБиХ, СПС 3,99% (1), Хрватска републиканска странка 3,50% (1).

Извор: Обрада аутора

Кантоналне скупштине су после конституисања приступиле првом задатку, а то је био избор делегата и посредни избор тела који нас у овом раду највише занима – Дом народа Парламента Федерације Босне и Херцеговине. Сходно одлуци тзв. Високог представника Кристијана Шмита о промени Изборног закона Босне и Херцеговине, Централна изборна комисија БиХ донела је одговарајућа упутства за операционализацију ове одлуке. Па су тако мандати по националном кључу на следећи начин распоређени по кантонима: поред упутства о расподели мандата по кантонима, Централна изборна комисије БиХ донела је и упутство под називом „Критеријуми и поступак попуне недостајућих мандата у Дому народа Парламента Федерација Босне и Херцеговине”, имајући у виду честу ситуацију да припадници одређених народа нису изабрани (или нису изабрани у довољној мери да испуне квоту) у сазиве одређених кантона. То се догодило са српским посланицима у Тузланском и Унско–санском кантону, па су два места попуњена, посебном одлуком Централне изборне комисије БиХ (Централна изборна комисије Босне и Херцеговине [ЦИКБиХ] бр. 06–1–07–1–4903/22). Места се додељује кандидату – представнику одређеног народа у другом кантону који је кандидован, а није изабран или се пак налазио на листи странке која је добила бар један мандат у кантоналној скупштини, иако није нужно изабран у њен састав. Тако да је по један посланик у Клуб српског народа накнадно дошао из Херцеговачко–неретванског кантона и Босанско–подрињског кантона.

Још неповољнија ситуација била са кандидатима националних мањина, јер од 11 планираних није изабрано шест (у Посавском, Зеничко–добојском, Босанско–подрињском, Средњобосанском, Западнохерцеговачком и Кантону 10 – Ливно). На сличан начин као са српским посланицима, Централна изборна комисија је накнадно

доделила три мандата кандидатима тзв. „осталих” који нису изабрани у изборној процедури у Кантону Сарајево, а доцније још један из Тузланског кантона.

Табела 2. Распоред мандата по Клубовима конститутивних народа Дома народа Парламента Федерације Босне и Херцеговине и тзв. „осталих” (националних мањина) по одлуци тзв. Високог представника Кристијана Шмита о измени Изборног закона БиХ

Кантон	Укупан број посланика	Клуб Бошњака	Клуб Хрвата	Клуб Срба	Клуб тзв. „осталих”
Унско–сански кантон	8	3	1	3	1
Посавски	4	1	1	1	1
Тузлански	10	5	1	3	1
Босанско–подрињски	4	1	1	1	1
Зеничко–добојски	9	4	2	2	1
Средњebосански	8	2	4	1	1
Херцеговачко–неретвански	9	1	5	2	1
Западно–херцеговачки	7	1	4	1	1
Кантон Сарајево	12	4	1	5	2
Кантон 10 (Ливно)	9	1	3	4	1
Укупно	80	23	23	23	11

Извор: Службени гласник БиХ бр. 75/22

Након окончаног процеса избора чланова Клубова конститутивних народа и тзв. „осталих”, њихов састав је у мандатном периоду 2022 – 2026. године, према званичним подацима са интернет презентације Парламента Федерације Босне и Херцеговине био је следећи: Клуб бошњачког народа (23) – СДА 11, НиП 5, СДП 2, НЕС 2, СБиХ 1, ДФ 1, НЕС 1); Клуб хрватског народа (23) – ХДЗ БиХ 14, ХДЗ 1990 3, НиП 1, БНС 1, Покрет за нове генерацију 1, СДП БиХ 1, ХНП 1, НЕС 1; Клуб српског народа (изабрана 22 од 23 посланика) – СДП БиХ 7, ДФ 3, ХДЗ БиХ 3, СНСД 2, СДА 2, Либерална странка БиХ 1, Српска напредна странка Федерације

БиХ 1, Српски национални покрет Федерације БиХ 1, Нови почетак 1, Наша странка 1; Клуб тзв. „осталих” (изабрано 9 од 11) – СДП 4, ДФ 3, Наша странка 2.

НАСТАВАК ПРОЦЕСА ФОРМИРАЊА ЗАКОНОДАВНИХ И ИЗВРШНИХ ВЛАСТИ У БИХ СА НАГЛАСКОМ НА ФОРМИРАЊЕ ВЛАСТИ У ЕНТИТЕТУ ФЕДЕРАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ – ПРОЦЕДУРА И ПОСЛЕДИЦЕ

Након одржавања општих, директних избора процес који је започео формирањем законодавних и извршних власти наставља се прописаним процедурама посредног попуњавања преосталих органа власти, и то следећим редоследом: Дом народа Парламента Федерације БиХ (од стране кантоналних скупштина Федерације БиХ), потом су се бирали и председник и два потпредседника (по националном паритету) овог босанско–херцеговачког ентитета, а након тога бира се и Дом народа Парламентарне скупштине БиХ (избор по пет представника три конститутивна народа – српског у Р. Српској од стране Народне скупштине Р. Српске, односно бошњачког и хрватског од стране Парламента БиХ).

Услед јасног распореда политичких снага у Републици Српској већ у децембру 2022. године је формирана нова Влада са новим–старим премијером Радованом Вишковићем (СНСД). Доста брзо ишло је формирање власти на нивоу Босне и Херцеговине, па је тако већ у јануару 2023. године изабрана власт, коју са српске стране чине СНСД и њени коалициони партнери (СП, ДЕМОС, НПС–ПУС–Прва СДС и УС), са хрватске ХДЗ БиХ и њени коалициони партнери, а са бошњачке круг партија око коалиције СДП БиХ–НиП–Наша странка (које су однеле превагу над до тада доминантном СДА).

Овде долазимо и до кључног проблема у формирању власти после готово сваких избора у Босни и Херцеговини, а то је формирање Владе ентитета Федерације БиХ. То је био и разлог зашто после круга редовних, општих избора 2018. године није формирана нова Влада, већ је у владавинском аранжману у којем су доминирали СДА и ХДЗ БиХ остала Влада изгласана 2015. и која је остала на власти „у техничком мандату” све до избора 2022. године, а чији је председник Фадил Новалић (СДА, касније нестраначка личност).

Како се Влада Федерације БиХ бира већином гласова у Представничком дому Парламента Федерације БиХ, а председник и два потпредседника у Дому народа Парламента Федерације БиХ (три личности са те три позиције морају доћи из различитих конститутивних народа, уз то да председник Федерације БиХ и премијер Федерације БиХ не могу бити из истог конститутивног народа, уз неписано правило да председник ентитета углавном буде Хрват, а председник Владе Бошњак), наведеним изборима морају претходити договори бошњачких и хрватских политичких елита. Договор на нивоу БиХ између СНСД, ХДЗ БиХ и „тројке” бошњачких партија СДП БиХ – НиП – Наша странка, уз одређен број мањих странака, логично покушао је да се пренесе и на ниво Федерације БиХ. Међутим, нови начин избора Клуба народа Парламента Федерације Босне и Херцеговине довео је до новог проблема – иако је решио проблем нарушавања политичке доминације ХДЗ БиХ у Клубу Хрвата и лако обезбеђивање двотрећинске већине и лагодно контролисање института „заштите виталног националног интереса”, српски представник је очекивано изабран од стране бошњачких тзв. „грађанских” странака, али проблем се појавио тамо где је најмање очекиван. У избору бошњачких представника у кантоналним скупштинама, уместо да већину добије коалиција странака која је лагодно формирала власт СДП БиХ–НиП–Наша странка уз круг мањих коалиционих партија, већину је добила на изборима поражена СДА, уз помоћ свог стратешког партнера ДФ.

Наведена ситуација је довела до тога да је за председника Федерације БиХ изабрана представница хрватског народа Лидија Брадара (ХДЗ БиХ), за потпредседника Федерације БиХ изабран је српски представник Игор Стојановић (СДП БиХ), док је за потпредседника Федерације БиХ из реда бошњачког народа легитимно изабран представник, сада већ опозиционе, СДА Рефик Лендо. Очекивано, представник СДА одмах је приступио опструкцији рада Парламента промовишући страначке ставове да је СДА морао да остане део владавинског аранжмана у ентитету Федерација БиХ и да треба да се формира концентрациона Влада.

У Одлуци Кристијана Шмита, објављеној на сајту Канцеларије високог представника, наводи се да се „премијер, заменици премијера и министри Владе Федерације, које је председница Федерације БиХ предложила у предлогу одлуке, коју је потписала 30. марта 2023. године, са којим се један од потпредседника сагласио 3. априла 2023.

године и који је измењен 27. априла 2023. године, овом одлуком сматрају именованим” (Odluka Visokog predstavnika br. 9/23). А сваки потпис и сагласности потребне за то именовање, „овом одлуком се сматрају да су приложени, дати и извршени у примерном и прописаном облику”. Влада ФБиХ биће изабрана, након што њено именовање буде потврђено већином гласова у Представничком дому Федерације БиХ, чији председавајући ће седницу заказати најкасније до 28. априла 2023. године. Уз ову Одлуку, Кристијан Шмит је донео и амандман (амандман 131) на Устав БиХ којим се прописује да ће Влада ФБиХ, уколико председник тог ентитета не успе да је, у двапут поновљеном року од 30 дана, именује уз сагласност оба потпредседника, бити именована већином гласова у Представничком дому и Дому народа.

Већином гласова у оба парламентарна дома, Влада ће бити именована „под условом да гласови против не укључују три петине или више делегата у једном или више клубова конститутивних народа”. Уколико за именовање владе не буде гласала прописана већина делегата, парламент ФБиХ и кантоналне скупштине се распуштају.

Наведена одлука тзв. Високог представника Кристијана Шмита, коришћењем „Бонских овлашћења” донела је нове неспоразуме на политичкој сцени Федерације Босне и Херцеговине и незадовољство још увек ипак моћних СДА, и нешто мањих ДФ, што је довело и до протеста у Сарајеву. Наставак агилног ангажмана Кристијана Шмита видљив је и током 2023. године, што оставља различите претпоставке до каквих последица то може довести целу Босну и Херцеговину, као сложену државу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Антић, Чедомир, и Ненад Кецмановић. 2016. *Историја Републике Српске*. Београд: Недељник.
- Глигорић, Тихомир. 2012. „Повлачење ентитетске линије разграничења Републике Српске по принципу 49% : 51% утврђено Дејтонско – паришким мировним споразумом.” У *Република Српска двадесет година развоја; достигнућа, изазови, перспективе*, ур. Кузмановић Рајко, 917–932. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.

- Касаповић, Мирјана. 2005. *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*. Загреб: Политичка култура
- Кецмановић, Ненад. 2007. *Немогућа држава; Босна и Херцеговина*. Београд: Филип Вишњић.
- Мијатовић, Марко. 2015. „Политичко представљање Срба у Федерацији Босне и Херцеговине.” *Политичка ревија* 43 (1): 49–69. DOI 10.22182/pr.4312015.
- Станковић, Владан. 2019. „Општи избори у БиХ и Република Српска – даље перспективе.” *Политичка ревија* 47 (1): 77–93. DOI 10.22182/pr.5912019.5.
- Станковић, Владан. 2021. „Три народа и два ентитета – тренутни односи снага.” *Политичка ревија* 49 (1): 31–47. DOI 10.22182/pr.6712021.2.
- Суботић, Момчило. 2021. „Република Српска у борби за државност.” *Политичка ревија* 49 (4): 105–127. DOI 10.22182/pr.7042021.6.
- Централна изборна комисија Босне и Херцеговине [ЦИКБиХ], Упутство о поступку спровођења посредних избора за тела власти обухваћеним Изборним законом Босне и Херцеговине, „Службени гласник БиХ” бр. 75/22.
- Централна изборна комисија Босне и Херцеговине [ЦИКБиХ]. 2022. ”Критеријуми и поступак попуне недостајућих мандата у Дому народа Парламента Федерација Босне и Херцеговине.” *Централна изборна комисија Босне и Херцеговине*. 27. октобар 2023. године. https://www.izbori.ba/Documents/2022/11/kriteriji_i_postupak_popune_nedostajucih_mandata_u_domu_naroda_parlamentna_federacije_bih-bos.pdf
- Централна изборна комисија Босне и Херцеговине [ЦИКБиХ], Одлука о примени члана 10.16. став 2 Изборног закона БиХ и поновној расподели мандата делегату из реда српског народа у Дом народа Федерације Босне и Херцеговине, бр. 06–1–07–1–4903/22. . https://www.izbori.ba/Documents/2022/posredni_izbori/SKM_308e22121409500.pdf.
- Централна изборна комисија Босне и Херцеговине [ЦИКБиХ]. 2022. „Општи избори 2022. године - Потврђени резултати 2.11.2022. године.” *Централна изборна комисија Босне и Херцеговине*. 27. октобар 2023. https://www.izbori.ba/Rezultati_izbora/?resId=32&langId=1#/7/0/0/0/0.

- Filandra, Šaćir. 2012. *Bošnjaci nakon socijalizma; o bošnjačkom identitetu postjugoslavenskom dobu*. Sarajevo: BZK Preporod, Sarajevo; Zagreb: Synopsis.
- Filipović, Muhamed. 2003. *Bosna i Hercegovina u okovima nacionalizma*. Sarajevo: Svjetlost.
- Ibrahimagić, Omer, Seizović Zarije, i Suad Arnautović. 2010. *Politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Promocult.
- Kancelarija Visokog predstavnika, Odluka Visokog predstavnika kojom se donose amandmani na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine br. 6/22, 2022, 2. maj 2023. godine <http://www.ohr.int/decision-enacting-amendments-to-the-constitution-of-the-federation-of-bosnia-and-herzegovina-5/>.
- Kancelarija Visokog predstavnika, Odluka Visokog predstavnika kojom se donosi Zakon o izmenama i dopunama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine br. 7/22, 2022, 2. maj 2023. godine. <http://www.ohr.int/decision-enacting-the-law-on-amendments-to-the-election-law-of-bosnia-and-herzegovina-9/>.
- Kancelarija Visokog predstavnika, Odluka Visokog predstavnika kojom se deblokira formiranje Vlade Federacije Bosne i Hercegovine br. 9/23, 2023, 27. oktobar 2023. godine <https://www.ohr.int/odluka-kojom-se-deblokira-imenovanje-vlade-federacije-bosne-i-hercegovine-2/>.
- Pejanović, Mirko. 2005. *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*. Sarajevo: TDK Šahinpašić.

Marko Mijatović*

Belgrade

GENERAL ELECTIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN OCTOBER 2022

Resume

In this paper, we will consider the general elections in Bosnia and Herzegovina held on October 2, 2022, and the changes in the electoral legislation that came about by the decision of the so-called High Representative in Bosnia and Herzegovina, Kristijan Šmit, on election night, based on the so-called “Bonn Powers”. The main intention of these measures was to unfreeze and speed up the process of forming new authorities in the entity Federation of Bosnia and Herzegovina (and to some extent resolve the political tensions between Bosniaks and Croats that have been present for years and decades), proceeding cautiously to meet Croatian demands. Yet the new solution led to a new type of problem, which significantly complicated the formation of new authorities and led to a new reaction of the High Representative, which was the introduction to new political tensions in the entity of the Federation of Bosnia and Herzegovina, but also in the country as a whole.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, political system, elections, electoral system, political parties, High Representative

* markomijatovic78@gmail.com.

* Овај рад је примљен 27. јула 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.

**О ГОВОРУ МРЖЊЕ, САВРЕМЕНОМ ЕКСТРЕМИЗМУ
И ЦИХАДИЗМУ**

51

Душан Гујаничић

ЈЕДИНСТВЕНИ СЛУЧАЈ ЈУЛИЈУСА ШТРАЈХЕРА:
ПРВО МЕЂУНАРОДНО СУЂЕЊЕ У
ИСТОРИЈИ ЗА ГОВОР МРЖЊЕ

71

Марија Ђорић

ТРЕНДОВИ У САВРЕМЕНОМ ЕКСТРЕМИЗМУ:
ИЗАЗОВИ И ПОУКЕ

95

Марко Филијовић, Емануеле Оди

JIHADISM IN SUB-SAHARAN AFRICA:
SPECIFIC FEATURES AND THREAT ASSESSMENT

УДК 341.645.5:343.6

DOI: 10.5937/pr78-45978

Прегледни рад

*Душан Гујаничић**

Институт за политичке студије, Београд

ЈЕДИНСТВЕНИ СЛУЧАЈ ЈУЛИЈУСА ШТРАЈХЕРА: ПРВО МЕЂУНАРОДНО СУЂЕЊЕ У ИСТОРИЈИ ЗА ГОВОР МРЖЊЕ

Сажетак

Тема рада је случај Јулијуса Штрајхера, једног од главних нацистичких твораца и спроводиоца ултралибералне антијеврејске пропаганде. Његов случај, нешто слабије познат и нашој, а вероватно и иностраној публици и јавности, представља један од најспецифичнијих елемената суђења немачким ратним злочинцима пред Међународним војним судом у Нирнбергу током 1945/1946. године. Правни и историјски значај његове осуде се огледа у томе што је то први случај у историји човечанства да је једна особа осуђена пред једним међународним кривичним судом за превасходно, како би се то данас рекло, говор мржње – односно за оно што је написала и изговорила на идеолошкој основи против једне конкретне друштвене групе – у овом случају јеврејског народа. Камен-темељац његове осуде на смртну казну у оквиру оптужбе за злочин против човечности је било убеђење да је он својим актима неограничене мржње, превасходно кроз тиражни часопис који је лично уређивао, допринео својеврсном менталном „заражавању” ума широким немачким народним слојевима кроз вишегодишњу бруталну пропаганду, укључујући и период када је на снагу ступило тзв. „коначно решење” – процес потпуног истребљења Јевреја, превасходно са европског тла. Проблематични део осуде с правног гледишта посматрано представља

* dusangujanic@yahoo.com

чињеница да се радило о једном у основи другоразредном нацистичком функционеру, локалном управитељу једне области, без икаквог војног па ни нарочитог политичког утицаја, скрајнутог пред почетак самог рата и из редова сопствене партије, па се сходно томе поставља питање узрочно-последичне везе између његовог радикалног пропагандног деловања и нескривене антијеврејске мржње, с једне стране, и конкретног утицаја које је такво његово деловање могло ефективно имати на спровођење Холокауста, с друге. У сваком случају, пресуда Јулијусу Штрајхеру је и у данашње доба остала делом актуелна услед позивања појединих међународних кривичних судова на њену садржину и принципе.

Кључне речи: Јулијус Штрајхер, Нирнбершко суђење, злочин против човечности, говор мржње, идеолошка пропаганда

КОНТЕКСТ И ОПТУЖНИЦА

Нирнбершко суђење за ратне злочине немачким нацистима 1945/1946 представља свакако једну од историјских прекретница, али и неспорну правну револуцију на одређени начин. Истовремено то је и значило ступање на светску позорницу једне нове гране међународног судства – међународног кривичног правосуђа. Наравно, један тако замашан и сложен подухват, очекивано није могао проћи без одређених критика, утемељених или не. Најчешћа, а истовремено рекло би се и најлакша критика на рачун Нирнбершког процеса се испољава кроз лаконску, уобичајену тврдњу да се ту радило о правди победника, а не о некој (претпостављеној) универзалној и савршеној правди... У том контексту, четири силе Савезнице¹ су потписивањем Лондонског споразума 8. августа 1945.² створиле међународноправни основ за настанак једног међународног кривичног суда.

¹ Поред четири велике силе победнице (СССР, САД, Велике Британије и Француске) споразуму, а самим тим и статуту будућег суда као његовог саставног дела, су могле приступити и остале заинтересоване државе, што је могућност коју је искористила тада и Југославија. Укупно је 19 држава приступило овом статуту, а све оне су имале статус посматрача на суђењу.

² Да историјски парадокс буде већи, то се десило управо између два бацања атомских бомби од стране Американаца, на Хирошиму (6. августа) и Нагасаки (9. августа).

Кључно питање у вези Нирнбершког процеса би се могло резимирати на следећи начин: Како у обиљу чињеница и огромног доказног материјала правно уобличити чврсту оптужницу, имајући преваходно у виду релативно скроман степен развоја међународног, а поготово међународног кривичног права у том тренутку? Притом, имајући у виду све разноврсне аспекте и објективно бројне интересе који су се преламали кроз тај процес – историјске, (гео)политичке, кривичноправне, дипломатске, морално-филозофске, било је сасвим јасно да је реч о невиђеном судском процесу до тада у историји, по свом предмету, обиму и значају. Или, како је то сликовито приметио један француски аутор, радило се о „једној политиколошкој лабораторији без преседана” (Mouralis 2016, 160–161).

Сама чињеница да су многи извршени злочини током Другог светског рата добили неке дотада невиђене масовне облике (на пример концентрационе логоре) је творце нирнбершког статута ставило пред озбиљан задатак одговарајућег и складног конципирања кривичноправних норми у њему, а које би биле у стању да својом структуром и обимом обухвате поготово најтеже злочине.

С друге стране, било је јасно да се ново здање међународног кривичног права мора градити практично од самих темеља, имајући у виду да никаква процесна предисторија није постојала у датој области – *ниједан појединац никада пре тога у историји цивилизације није озбиљно кривично гоњен за ратне злочине или било који деликт од стране неког међународног суда*. Нови подухват у припреми је стога нужно подразумевао суочење са неким темељним начелима међународног права, али и односа као што су начело суверености држава и начело грађанскоправне одговорности држава. Дакле, предстојао је, како су то луцидно запазили поједини аутори, „процес моралне извесности наспрам правне неизвесности” (Prat and Vinuales 2013, 348).

Тек после Првог светског рата, као до тада највећег сукоба у историји човечанства, је сазрела свест о потреби доношења једног међународног акта који би забрањивао и осуђивао рат као средство вођења државне политике и решавања међународних спорова у начелу. У контексту пацифистичке атмосфере која је у доброј мери владала Европом, поготово првих година после завршетка сукоба, усвојен је 1928. године чувени Бријан-Келогов пакт (*The Kellogg-Briand Pact*) или, како се још назива, Париски пакт (*Pacte de Paris*). Он је својом невеликом садржином (свега 3 члана у нормативном

делу) јасно осудио примену силе у међународним односима, јасно истакавши у члану 1: „Високе Стране уговорнице свечано изјављују у име својих народа да осуђују прибегавање рату ради решавања међународних спорова, и одустају од њега као средства националне политике у њиховим односима са другима”.

Управо овај акт ће у више наврата бити коришћен као аргумент током Нирнбершког процеса као и материјалноправни и као формалноправни основ за тврдњу о вођењу агресивног рата од стране немачког Рајха, који је и сам био међу потписницима Пакта. Управо у сврхе кривичноправног обликовања најтежих злочина, испољених кроз многе сурове облике, је и по први пут формализована инкриминација злочина против човечности. Ти злочини су набројани у чл. 6 тачка 3 Статута Међународног војног суда у Нирнбергу (*The Charter for International Military Tribunal*): „злочини против човечности, тј. убиства, истребљења, поробљавање, депортација и остала нечовечна дела, извршена против било ког цивилног становништва пре или за време трајања рата, или прогањање на политичкој, расној или верској основи у извршењу или у вези било којег злочина који спада у надлежност Суда, без обзира да ли се тиме врше или не врше повреде закона оне земље где су злочини извршени”.

Ради се, наиме, о постојању аналогије приликом набрајања кажњивих дела кроз израз *и остала нечовечна дела*, што би као метод свакако требало избегавати у кривичноправној равни. Јер, „ма колико било оправдано неко понашање предвидети као кривично дело, тим пре што је слично понашању већ предвиђеном као кривично дело, то би представљало кршење начела законитости” (Стојановић 2006, 63). У сваком случају, овако широко формулисана инкриминација је имала за циљ да оперативно покрије најразличитије нацистичке злочине. То јест, „широко формулисани злочини против човечности требало је у првом реду да задовоље потребу да се починиоци гнусних и нечовечних дела у предвечерје и током Другог светског рата, која нису била криминализована тадашњим рудиментарним правилима међународног кривичног права, приведу правди” (Крећа 2020, 657).

Уз бројне новине, а неке од њих су биле и револуционарне по свом значају и домашају, које је донео Нирнбершки процес, посебно се по својој важности и новитету истиче новоуобличен деликт, пре тога познат неколико деценија раније само у доктрини – *злочин против човечности*. Имајући, наиме, у виду невероватне размере

учињених злочина (са „изумом” концентрационих логора као врхунцем), поставило се питање кривичноправне инкриминације и кажњавања таквих најтежих деликата.³ У том контексту, удруженим деловањем професора права и правника-практичара пре усвајања Лондонског споразума у лето 1945. формализована је категорија злочина против човечности као новог кривичноправног института у статуту суда у Нирнбергу, и то једног од ретких који је своју „премијеру” имао на међународном, а не на унутрашњем плану. Нагласак је том приликом био стављен на потребну кривичног прогона оних бројних злочина који су организовано и систематски извршени поготово према широким масама цивилног становништва, а с обзиром на поједине личне одлике и припадности чланова прогоњене заједнице. С обзиром на све досад речено, не може нас изненадити уобичајено веровање код доброг дела аутора да је „злочин против човечности био скројен по мери у Нирнбергу”, превасходно с циљем да се пронађе адекватни кривичноправни одговор на прогон и масовно страдање немачких Јевреја, дакле *немачких* држављана одређене етничке и верске припадности. Наиме, свима је после 1945. године било јасно да је масовност и бруталност колективног злочина извршеног према јеврејском народу широм Европе нешто што својом садржином и природом превазилази постојећи, релативно скромни међународноправни оквир у том смислу. И управо, како би се попунила дотична немала празнина усвојена је нова инкриминација – злочин против човечности. Узгред речено али довољно индикативно, неки аутори су исправно приметили да је овде „најважнији проблем чињеница да се појам човечности тешко може објаснити” (Ристивојевић 2011, 56). Логично, мисли се првенствено на правну димензију овог појма.

СЛУЧАЈ ЈУЛИЈУСА ШТРАЈХЕРА

Зашто баш Штрајхер?

Зашто нам је занимљив и вредан пажње баш случај Јулијуса Штрајхера као једног међу 24 оптуженика у Нирнбергу? Морамо најпре констатовати, са одређеном дозом изненађења, да, према

³ Посебно имајући у виду да категорија геноцида још увек тада није била присутна у актима међународног права, јер је Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида усвојена тек крајем 1948. године у оквиру ОУН.

нашим сазнањима, његов конкретан случај није до сада био предмет детаљније обраде у нашим стручним радовима, и то више од три четвртине века након Нирнбершког процеса.⁴ С друге стране, ствар постаје још занимљивија ако већ сада констатујемо да је дотични нацистички функционер *осуђен превасходно за усмено изговорене и писано изречене речи и мисли*, остављајући тренутно по страни њихову (свакако гнусну) садржину. Наравно, у овом раду морамо избећи замку пројектовања у прошлост (макар и несвесног) оне међународноправне слике о регулативи људских права и слобода чији смо ми данас баштиници. Ради се ипак о једном историјском раздобљу у коме је тадашње међународно право чврсто стајало на основама готово апсолутног суверенитета држава⁵ као основних субјеката међународног права и где је било веома мало простора за права и слободе појединаца. Исто тако, није било ни епохалних промена у међународном ратном праву између два светска рата, јер „после Првог светског рата напори међународне заједнице били су првенствено усмерени на елиминисање рата са међународне сцене и на разоружање, а мање на развијање правила за ограничење и регулисање рата” (Јончић 2012, 187).

Постављено питање добија и додатно на тежини ако утврдимо Штрајхеров положај у нацистичкој хијерархији. Другим речима, ни високи (нити уопште било какав) војни командант, нити присутан у заповедном врху националсоцијалистичке партије, нити истакнути привредник или финансијер нацистичког режима,⁶ већ само један истакнути друштвено-политички пропагандиста и административни управник (гаулајтер) Франконије, области у северном делу Баварске. Дакле, у поређењу са неким другим оптуженицима (поготово Герингом, али рецимо и Кајтелом, Хесом, Рибентропом или неким другима), неспорно произилази релативно ограничени значај, утицај и моћ, у политичком, војном и сваком другом погледу, оптуженог Јулијуса Штрајхера. Према томе, ако се има у виду да је Нирнбершки

⁴ Додуше, рекло би се да и о самом Нирнбершком процесу у целини, литература и радови на српском језику нису нарочито бројни, што је свакако штета, имајући и виду, између осталог, и то што је некадашња Југославија била једна од релативно малобројних држава (укупно 19 њих) које су приступиле Лондонском споразуму из августа 1945. чији је саставни део био и Статут Нирнбершког суда, као и главни разлог огромног броја жртава које је наша држава поднела у Другом светском рату.

⁵ У теорији још познатог и као тзв. Вестфалски принцип, назван по Вестфалском миру из 1648. године.

⁶ А притом су све ове категорије лица биле обухваћене нирнбершком оптужницом.

процес био „резервисан” преваходно за високопозициониране чланове немачке војне и политичке хијерархије,⁷ а којој Штрајхер очито није припадао, због чега се онда он уопште нашао на оптужници на *овом* процесу? Одговор на постављено питање лежи управо у оној изразитој особености која је пратила Штрајхера – он је био својеврсни, *неформални, али један од најупечатљивијих гласноговорника нацистичке, антијеврејске идеолошке пропаганде* која је својим ванредним интензитетом, апсолутно дехуманизујућем односу према Јеврејима и свакодневним неограниченим изливима мржње у значајној мери стварала погодно тло код најширих немачких маса за антијеврејски погром. Средство за такву немилосрдну идеолошко-пропагандну акцију је био часопис-недељник *Der Stürmer* (Јуришник) чији је овај Баварац био главни уредник. Ако се притом има у виду да је Штрајхер иза себе имао већ дводеценијски стаж у наведеној активности и да је већ био предмет судских процеса по истој основи између два светска рата, онда се логично може констатовати његово антијеврејско деловање у једном видљивом континуитету.⁸

Једнако важан разлог за његово оптужење у Нирнбергу, по нашем суду, лежи у чињеници да је Гебелс (*Goebbels*), као немачки министар пропаганде и апсолутно уз Хитлера најутицајнији и најодговорнији појединац на том пољу, извршио самоубиство при самом крају рата. Сходно томе, ми верујемо да је Јулијус Штрајхер био предодређен, баш из управо описаних разлога, да преузме нирнбершки терет оптужења и да буде својеврсни супститут, замена за Гебелса, имајући у виду, с једне стране, његову савршену интегрисаност у гебелсовски пропагандни апарат (иако наравно на знатно нижем месту на лествици), а с друге, његову препознатљивост у немачком друштву и јавном мњењу. Једном речју, да буде

⁷ Лондонски споразум (*London Charter*) од 8. августа 1945. у свом члану 3. јасно каже: „Свака од Потписница предузеће потребне кораке да, ради истраге и ради суђења, стави на располагање *главне ратне злочинце* (подвукао аутор), који су код ње притворени и којима треба да суди међународни војни суд”.

⁸ Овде се нећемо превисе бавити многим другим доказаним мрачним странама његове личности – више пута испољеним физичким садизмом, чак и према самим колегама, оптерећеношћу порнографијом, компулсивним сакупљањем списа на хебрејском језику, и слично, а наводимо их само ради додатног илустровања и карактеризације Штрајхерове личности. Имајући ово у виду, над њим је извршен и психијатријски преглед током Нирнбершког процеса, и на којем је, између осталог, утврђено да од свих нирнбершких оптуженика Штрајхер има најмањи коефицијент интелигенције. Видети: Bridges 1997.

„егземпларно” кажњен као симбол убилачке пропаганде (данас бисмо рекли и говора мржње) на темељу нацистичке идеологије смрти.

Но, и поред тог свог статуса функционера, условно реченог средњег ранга у нацистичкој хијерархији, Штрајхер је био занимљив поготово као симбол, једна идеолошка сублимација зла која је у симболичком смислу могла да оваплоћује читав нацистички поредак. Јер, управо оно што је одвајало Хитлеров антијудаизам од оног јудаизма који је кроз историју био вековима познат на различитим странама света, то је један идеолошко-политички потпуно заокружен концепт, теоретизован и интелектуално уобличен, без обзира на сву моралну, филозофску и научну изопаченост такве идеје. У том контексту, Штрајхер се могао означити као готово идеална парадигма нацистичке безумне мржње, нарочито имајући у виду да је он Хитлеров саборац и истомишљеник од раних двадесетих година XX века, када је и постао члан партије, и кога је Хитлер увек верно штитио чак и када нису све партијске главешине благонаклоно гледали на Штрајхеров лик и дело. Нема сумње да је и та лична везаност за вођу била чињеница од великог значаја за обухватање Штрајхера оптужницом у Нирнбергу.

Садржај оптужбе против Штрајхера

„Ево нас у освит започињања другог најважнијег суђења у историји света (прво је било оно Исусу Христу). Сутра ујутру се отвара претрес. И веруј ми, тужилаштво је врхунски, потпуно и безнадежно неспремно. Џексон ће започети сензационалном уводном речју – и почев од тог тренутка, наћи ћемо се у чабру” (Jackson 1946, 1).

Овакав драматичан увод Каплана, једног од Џексонових помоћника на процесу, у писму упућеном својој жени сведочи, више и боље од свега чини нам се, о целокупној правној, па и политичкој комплексности читавог процеса, као и његовој несумњиво великој историјској димензији. Колико је атмосфера самог процеса била особена и колико је историјски тренутак био без преседана, могу посведочити и пледоајеи појединих заступника оптужбе који су повремено играли на танкој жици између строгог индивидуализовања одговорности, с једне, и (не)свесних искушења за окривљавањем шире националне заједнице, то јест готово читавог немачког народа, с друге стране. Један немачки аутор је запазио да „употребљавајући

непрестано уопштене формулације, француски тужиоци су јасно настојали да прогласе читав немачки народ кривим. У том погледу, они су ишли много даље од Англосаксонаца” (Gemachlich 2019, 517). Да ли је дотични утисак исправан или не, можда је чак и мање важно у чињеничном смислу од приказа „духа” самог процеса и атмосфере на њему.

Једно од питања које би имало смисла поставити је: како је прављен списак оптужених за Нирнбершки процес? Што се самог Штрајхера тиче, на његовом случају је, према неким изворима, посебно инсистирала британска страна. Занимљиво је притом да се у самој оптужници случај Јулијуса Штрајхера не третира на нарочито детаљан и опширан начин. Он је био оптужен *по првој и четвртој тачки* оптужнице: а) склапање завере (*conspiracy*) и б) злочин против човечности.

Оптужница за тачку 1. садржи општу одредбу: „Сви оптужени, заједно са разним другим особама, су током извесног броја година пре 8. маја 1945. учествовали у својству шефа, организатора, подстрекача или саучесника, у обликовању или извршењу договореног плана или завере који су имали за циљ извршење злочина против Мира,⁹ ратних злочина и злочина против човечности... они су, по одредбама статута суда, индивидуално одговорни за своје сопствене акте и за све акте извршене од стране било кога у оквиру завере.” Дакле, специфичном иноваторском конструкцијом „завере”¹⁰ се желео дати замајац идеји да су сви извршени злочини нациста, без обзира на њихову квалификацију и обим, били претходно умишљајно, брижљиво припремљени и потом спровођени у дело.

Доста слично почиње и онај део оптужнице који се односи на злочине против човечности: „Сви оптужени су извршили злочине против човечности, током година које су претходиле 8. мај 1945. у Немачкој, и у свим земљама и територијама окупираним од стране немачких оружаних снага почев од 1. септембра 1939. године, као и у Аустрији, Чехословачкој, Италији и на отвореном мору”.

У чему се конкретно састојала Штрајхерова активност која му се стављала на терет? Штрајхер се већ 1919. године учланио у

⁹ Великим словом је наведено у оптужници.

¹⁰ Конструкција „завере” (*conspiracy*) потиче превасходно из америчког права, те је стога јасно зашто је амерички тужилац нарочито инсистирао на њеном присуству у оптужници, и поред великог стручног противљења руских и француских тужилаца, за које је овај, скоро па наметнути, кривичноправни концепт био прилична непознаница.

НСДАП (Националсоцијалистичку немачку радничку партију), а 1923. основао недељни часопис *Der Stürmer* који ће наредних 20 година постати ударна песница¹¹ вероватно најрадикалније и најдеструктивније антијеврејске пропаганде која се могла замислити. Оптужбе које је он из броја у број у његовом часопису дословце у таласима износио на рачун целокупног јеврејског народа (уз парољу при дну прве стране сваког броја: „Јевреји су наша несрећа”), дакле једне издвојене групе као такве, се по количини гнусности и суманутости¹² тешко могу поредити са било чиме сличним, па чак и у историјским епохама у којима заштита људских права и слобода није представљала, најблаже речено, првенствену бригу држава и њихових влада. За потребе нашег рада довољно је навести свега пар примера, као рецимо: „Јеврејска раса загађивача на послу” или: „Јеврејин посматра жену као жртвено јагње за себе” (Bridges 1997, 50–60), као и посебно бројни чланци о јеврејским „ритуалним убиствима” које наводно крвожедно спроводе вековима против хришћана. У оптужници је посебно истакнута Штрајхерова изјава да „Сунце неће сијати над свим народима света све док и последњи Јеврејин не буде мртав.”

Да је Штрајхер својој идеологији настојао да подари ширу димензију и омогући већи утицај, сведочи и чињеница да је 1935. године у Нирнбергу организовао прво веће окупљање Светске антисемитске лиге, што је привукло следбенике из многих европских нација (Jackson 1946). Међутим, с обзиром да је због свог веома специфичног и израженог екстремизма, начина живота и личних афера пао у немилост у ширим слојевима нацистичке партије (и поред Хитлеровог благонаклоног става према њему), Штрајхер је био принуђен да се повуче на једно имање у Баварској на коме је провео готово читав рат, почев од 1939–1940. године, са кога је и даље у свом листу наставио да објављује отровне антијеврејске чланке, али без и најмањег политичког утицаја на доношење одлука и обликовање државне политике у Берлину. То признаје и сам Роберт Цексон у једном извештају упућеном тадашњем председнику САД Харију Труману: „Хитлер никада није довео Штрајхера у Берлин

¹¹ Према неким доста поузданим подацима тираж Штрајхеровог листа је достигао чак преко 600.000 примерака годишње у другој половини 30-их година, из чега се лако може извести закључак о његовом великом утицају на немачке народне масе.

¹² Свесни смо да два претходно наведена термина имају један ванправни карактер, па делом и колоквијалну димензију, али они најалост апсолутно одговарају карактеру оптужби навођених у Штрајхеровом часопису.

након освајања власти од стране нациста, већ га је увек подалеко држао од унутрашњих активности” (Jackson 1946). Тако да се може рећи да „у суштини, Штрајхерово сазнање да се ‘коначно решење’ примењивало док је он настављао да објављује своје вербалне нападе против Јевреја, је представљало срж случаја против њега” (Gordon 2017, 224).

Поред наведене медијске пропаганде која је представљала срж оптужбе, Штрајхеру су на терет стављени и организација бојкота јеврејских радњи почев од 1. априла 1933, учешће у доношењу и примени дискриминаторних нирнбершких закона из 1935, као и организовање паљења синагоге у Нирнбергу и учешће у тзв. Ноћи дугих ножева током 1938. године. Све наведене насилне и дискриминаторне радње су биле очито логична и неизбежна последица претходно створеног пропагандно-медијског тла током више година уназад.

Сад када смо извршили увид у садржај активности које су Штрајхеру стављене на терет, можемо се посветити разматрању и правној анализи потпуно нове инкриминације – злочина против човечности. Додуше, иако је израз нов у међународном (кривичном) праву, сам појам човечности је доста често био коришћен, како у литератури тако и у важним међународним текстовима с краја XIX и почетка XX века.¹³ Нова кривичноправна конструкција је по свој прилици била производ дугачких преговора између савезничких тимова током лета 1945. године, где је можда и пресудну улогу у конципирању новог деликта имао чувени професор међународног права Херш Лаутерпахт (*Lauterpacht*). С обзиром да је деликт конципиран, то јест нова инкриминација скована тек у лето 1945. године, поставило се логично питање том приликом кршења темељног начела кривичног права, какво је начело законитости (*nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*). На том важном елементу је природно и очекивано инсистирала одбрана оптужених током процеса, указујући на очигледно ретроактивно дејство конкретне оптужбе. Парадокс дотичног поступања одбране оптужених, иначе

¹³ Тако на пример чувена Мартенсова клазула усвојена у оквиру II конвенције на првој Хашкој конференцији (1899) помиње, између осталог, „захтев човечности” као један од посебних основа по коме би требало да поступају зарађене стране у сукобу у недостатку одговарајућих писаних норми. Касније је израз злочин против човечности поменут први пут као такав у вези масовних турских злочина над Јерменима у Првом светском рату од стране сила Антанте у њиховој званичној комуникацији којом осуђују те злочине.

оправданог са правног становишта, је био у томе што је управо нацистички режим средином тридесетих година скрајнуо (или бар значајно релативизовао) то темељно начело у свом законодавству, претпостављајући га новопрокламованој вредности – *осећању правде немачког народа*. С обзиром да је деликт био нов у међународном праву, било је јасно да је судско веће располагало високим степеном слободе да га правно прецизира и обликује, што је оно и учинило у пресуди на крају. Иначе, колико је степен уведене новине био значајан и далекосежан, види се и из тврдње Шерифа Басијунија (*Bassiouni*), светски познатог стручњака за међународно кривично право, много деценија касније по којем је „у протеклих сто година [...] већина жртава је вероватно страдала под окриљем злочина против човечности” (*Bassiouni 2010, 575*).¹⁴

Питање које је такође требало решити у процесу је било питање стручне одбране оптужених, односно остваривање права на правну помоћ. Решење је пронађено у ангажовању некомпромитованих немачких адвоката, готово без изузетка, с тим што је сваком оптуженику било дозвољено да га заступа само један бранилац. Очито је да оно што би данас са становишта савремених међународних и европских процесних гаранција, сасвим јасно представљало кршење, барем делимично, права на одбрану, у Нирнбергу на неки начин било, ако не директно жртвовано, а оно бар подређено принципу економичности и ефикасности поступка.¹⁵ Уосталом, основ за такво поступање суда се могао пронаћи у Правилу поступка бр. 11 које даје доста широко дискреционо право судском већу да у било ком моменту одступи од усвојених правила поступка, а „у интересу правичности и брзине расправа”. Што се Штрајхера конкретно тиче, он је доста рано дошао у сукоб са својим именованим браниоцем Хансом Марксом, отворено одбијао сарадњу наступајући потпуно самостално и без контроле, те је до краја процеса њихова сарадња била ванредно отежана.

На крају поступка у јесен 1946. Штрајхер је без превише изненађења, рекло би се, осуђен на смртну казну.¹⁶ Део образложења

¹⁴ Басијуни је иначе истицао потребу доношења посебне конвенције о злочину против човечности видевши значај дотичног злочина, што је једна занимљива идеја која ни до данас није остварена на међународној сцени.

¹⁵ Принципи који, узгред речено, више одговарају по својој природи и садржини парничном него кривичном поступку.

¹⁶ Чак и на самом крају, приликом извршења смртне казне вешањем, Штрајхер је остао веран себи и свом отровном антијеврејству: „Срећан Пурим” (јеврејски верски

пресуде је посебно релевантан овде: „Штрајхерово подстицање на убијање и истребљење у тренутку када су Јевреји на истоку били убијани у најужаснијим условима јасно представља прогон на политичкој и расној основи у вези са ратним злочинима како их дефинише повеља, и представља злочин против човечности” (видети Gordon 2017).

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Суђење немачким ратним злочинцима у Нирнбергу неспорно представља својеврсну правну револуцију и велику цивилизацијску тековину. По први пут у историји света је једна група политичких и војних дужносника, високих представника једног политичког режима, кривично одговарала и осуђена пред међународним судом за конкретна тешка кривична дела, која се данас сматрају међународним кривичним делима (у ужем смислу). Тиме је став да је рат међународни злочин и да треба да буде искључен као средство вођења државне политике и начин решавања међудржавних спорова, поред чисто међународноправне димензије (засноване превасходно на Бријан-Келоговом пакту и Повељи УН), добио и своју кривичноправну димензију кроз одговарајуће судске пресуде у Нирнбергу и Токију, што је све резултирало усвајањем такозваних *Нирнбеиких принципа* Резолуцијом 95 (I) Генералне скупштине УН из 1946. године, као саставног дела међународног јавног права од тог тренутка.¹⁷

У том контексту, случај Јулијуса Штрајхера (Провокатор Јевреја бр. 1, како су га назвали) неспорно заузима посебно место и заслужује правничку, па и ширу друштвену и политичку пажњу и после више деценија. То је, наиме, први случај да је неко осуђен пред једним међународним судом за оно што бисмо данас назвали *говором мржње*, односно ширењем националне, расне или верске мржње. Колико је сам случај особен и упечатљив, можда довољно говори чињеница да су неки аутори сматрали да почев од њега почиње да се развија једна, условно речена, нова грана (или подгрانا) права – право говора мржње (*hate speech law*).

празник), завапио је, према сведочењу очевидаца, чиме је запечатио за вечност своју фанатично доследну антијеврејску мржњу.

¹⁷ Тих принципа има укупно седам.

Његова конкретна активност, подведена у оптужници под радње новоствореног злочина против човечности, се очитовала кроз отворену и неограничену медијско-политичку кампању, са позивима на бојкот јеврејске робе, на уништавање јеврејске имовине и објеката, а затим и отвореним позивима на убиство и истребљење – најпре самих немачких Јевреја, а онда од неког момента и читаве јеврејске расе. Иако судско веће није пронашло никакве доказе Штрајхеровог било каквог облика учешћа у стварању нацистичке „завере” (за шта је оптужен по првој тачки оптужнице), нити било какав вид његовог учешћа у доношењу крупнијих политичких или војних одлука, оно га је ипак огласило кривим под трећом тачком оптужнице – злочин против човечности у виду прогона из политичких и верских разлога. С друге стране, индикативно делује и то што је судско веће злочине против човечности у Штрајхеровом случају ограничило само на период након 1. септембра 1939. године, иако је главнина његових злодела вероватно извршена пре тог датума. То се уклапало у правничку визију већа према којој злочини против човечности нису били самостални деликти, већ су извршени у вези са злочиним против мира и ратним злочинима, дакле после избијања рата 1. септембра 1939. године.¹⁸ О оваквој визији би се дакако могло расправљати у оквирима једне шире кривичноправне дебате.

Имајући све претходно речено у виду, ми се не можемо отети утиску да је у случају Штрајхера дошло до извесног, не тако малог преклапања правних и моралних ставова у самом резонувању суда. Јер, иако смо начелно присталице тезе чувеног немачког правника Георга Јелинека да право треба да буде „морални минимум”, тешко је прихватити олако тврдњу да је Штрајхерова кривица неспорно доказана у *строга кривичноправном смислу*. Проблематично је по нама, а и по многим другим ауторима, што није неспорно доказана („ван разумне сумње”) конкретна узрочно-последична веза између Штрајхерових говора мржње и позивања на истребљење Јевреја, с једне стране, и њиховог неспорног, огромног страдања у Немачкој и широм Европе. Исто тако, и сама чињеница да се савезници нису домогли главног оперативца државне антијеврејске пропаганде, министра Јозефа Гебелса који се убио, је по нашем уверењу значајно допринела да се пронађе својеврсна замена за њега, односно лице које би требало да „егземпларно” одговара за идеолошко-пропагандну

¹⁸ Данашња концепција злочина против човечности је евалуирала од тог доба и данас се свакако посматрају као самостално међународно кривично дело.

димензију нацистичког режима. Таква погодна личност је изгледа пронађена баш у Јулијусу Штрајхеру. С друге стране, узимајући у обзир осредњи друштвени значај и скромну политичку тежину Штрајхера, могли бисмо помислити да би његов случај био (можда) погоднији за суђење у мањим, постнирнбершким кривичним процесима који су се одржавали у организацији савезника широм Немачке, а не на суђењу „главним ратним злочинцима”, како је званично стајало у називу Нирнбершког суда. У сваком случају, данас је неспорно да се немали број правно утемељених критика може упутити Нирнбершком процесу, без обзира на његов несумњиви историјски значај. То је навело неке ауторе да закључе да „значај Нирнбершких суђења и пресуда на њима донесених, је био далеко већи и касније на теорију и праксу знатно доминантнији, на плану материјалног него процесног кривичног права” (Шкулић 2020, 109).

С друге стране, случај Јулијуса Штрајхера нема данас само историјски значај, узимајући у обзир чињеницу да је на њега вршено непосредно позивање у неколицини случајева суђених под јурисдикцијом појединих међународних *ad hoc* кривичних судова, поготово суда за Руанду (ICTR). Тако, рецимо, у случају вођеном против Жоржа Ружијуа (*Ruggiu*), белгијског радио водитеља оптуженог за говор мржње кроз подстицање геноцида током грађанског рата у Руанди (1990–1994), судско веће је, између осталог, утврдило да „пресуда Штрајхеру је посебно значајна у датом случају, имајући у виду да је оптужени, попут Штрајхера, заразио ум народа етничком мржњом и прогоном.”¹⁹ Слично позивање на Штрајхеров случај можемо пронаћи и случају *Нахимана*, такође пред међународним кривичним судом за Руанду. Исто тако, и неки несудски органи и тела подсећају на случај Јулијуса Штрајхера. У том смислу, вреди навести рецимо амерички Меморијални музеј Холокауста који у својој енциклопедији закључује да је чл. 3 ц)²⁰ [Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948, *прим. аут.*] производ „интелектуалног и правног основа постављеног од стране Међународног војног суда у Нирнбергу у пресуди Штрајхеру” (Gordon 2012, 240). Сличних релевантних

¹⁹ Он је иначе пресудом из 2000. године осуђен на 12 година затвора које је издржавао до пуштања на слободу 2009. године.

²⁰ „Непосредно и јавно подстицање на вршење геноцида”, као једна од кажњивих радњи у оквиру злочина геноцида.

примера би се вероватно могло још наћи, мада верујемо да је за оквире овог рада и ово што је наведено довољно.

Но, било како било, правноисторијски значај случаја Јулијуса Штрајхера, иако још увек недовољно познат нашој стручној јавности, остаје по нашем суду неспоран, уз сву потребну интелектуалну опрезност и пажњу када поредимо норме, стандарде и вредности из тадашње и данашње епохе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Јончић, Владан. 2012. *Међународноправни статус учесника оружаних сукоба*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Крећа, Миленко. 2020. *Међународно јавно право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Ристивојевић, Бранислав. 2011. “О заштитном објекту злочина против човечности: ново рухо међународног права о људским правима.” *CRIMEN* 2: 52–66.
- Стојановић, Зоран. 2006. *Кривично право – општи део*. Београд: Правна књига.
- Шкулић, Милан. 2020. *Међународно кривично право*. Београд: Универзитет у Београду – Правни факултет.
- Bassiouni, Cheriff. 2010. “Crimes Against Humanity: The Case for a Specialized Convention.” *Washington University Global Studies Law Review* 3 (4): 575–593.
- Bridges, H. Lee. 1997. “Anti-semitism and Der Stürmer on trial in Nuremberg, 1945–1946: The case of Julius Streicher.” PhD diss. University of North Texas.
- Gemachlich, Mattias. 2019. “Notre combat pour la paix: La France et le procès de Nuremberg (1945–1946).” *Revue d’Allemagne et des pays de langue allemande* 51 (2): 507–525.
- Gordon S. Gregory. 2017. “The Propaganda Prosecutions at Nuremberg: The Origin of Atrocity Speech Law and the Touchstone for Normative Evolution.” *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review* 39: 210–245.
- Jackson, R. H. 1946. “Justice Jackson’s Final Report to the President Concerning the Nurnberg War Crimes Trial.” *Temp. L.Q.* 20.

- Mouralis, Guillaume. 2016. “Le procès de Nuremberg: retour sur soixante-dix ans de recherche.” *Critique internationale* 4 (73): 159–175.
- Pratt, Valéry, and Jorge Enrique Vinuales. 2013. “Rétroactivité et non-rétroactivité en droit international – Essai de clarification conceptuelle à partir de l’expérience du Procès de Nuremberg.” *Annuaire française de droit international* 59: 327–358.

Dušan Gujaničić

Institute for Political Studies, Belgrade

THE UNIQUE CASE OF JULIUS STREICHER: THE FIRST INTERNATIONAL TRIAL IN HISTORY FOR HATE SPEECH

Resume

The trial on the International Military Tribunal after World War II represents undoubtedly a touchstone both in legal history and in the history of civilization in general. Among 24 defendants selected in the different kinds of Nazi officials, the case of Julius Streicher is very specific. The main feature of his case is the fact that he was the unique Nazi official who was indicted and convicted “only” because of his hate speech towards the Jewish people, representing thus perhaps one of the most visible personifications of the Nazi regime. The intensity of his hate speech did not know any limit to the extent that he openly and brutally compared in his own newspapers all the Jews with some kind of animals or, even worse, with some contagious illnesses, and moreover, did it tirelessly for more than twenty years within everyday awful campaign addressed to the entire German people. During the trial, it was undeniably proved that Streicher knew about the mass murders of Jews, especially in the east of Europe, which was considered by the trial chamber as an aggravating circumstance. Among all those novelties introduced by the Nuremberg trial, we can see the crime against humanity as a new international crime since 1945, which was the subject of complaints of defendants’ attorneys claiming rightly from the legal point of view that the newly created crime violates one fundamental principle of modern criminal law – the principle of legality. On the other hand, besides this procedural dimension of the Nuremberg trial, the key question remained substantially unresolved: did Streicher’s hideous everyday campaign against Jews effectively influence the mass murder of Jews? Nonetheless, the potential answer suggests to us that

the case of Julius Streicher will certainly remain a good example for all future analyses of judicial treatment of hate speech, but also for future contributions and developments of international criminal law.

Keywords: Julius Streicher, Nuremberg trial, hate speech, crime against humanity, ideological propaganda

* Овај рад је примљен 14. августа 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.

УДК 316.647.7:32

DOI: 10.5937/pr78-45627

Оригинални научни рад

*Марија Ђорџић**

Институт за политичке студије, Београд

ТРЕНДОВИ У САВРЕМЕНОМ ЕКСТРЕМИЗМУ: ИЗАЗОВИ И ПОУКЕ

Сажетак

Рад се бави анализом најбитнијих трендова у савременим облицима екстремизма, са посебним фокусом на постојеће безбедносне изазове. Ауторка је најпре елаборирала све контроверзе које се доводе у везу са проблемом дефиниционог одређења екстремизма и њему сродних појава, да би у наставку рада указала на следеће трендове који утичу на промену перцепције савремених облика екстремизма, као што су: модерна техника и технологија, „индивидуализација” екстремизма, идеолошке контроверзе и родни приступ у изучавању овог феномена. Методе истраживања се базирају на анализи садржаја, студијама случаја и компаративним анализама. Закључак је да је савремени насилни екстремизам динамичан феномен, који се мора стално пратити, уколико желимо да идентификујемо његове промене, а самим тим и да извучемо одређене поуке, које би омогућиле успешну превенцију (PVE).

Кључне речи: екстремизам, радикализација, тероризам, тренд, безбедносни изазови, насиље, усамљени вукови, вештачка интелигенција

* marija.djoric@ips.ac.rs

УВОД

Екстремизам је као друштвени феномен изузетно динамичног карактера – он је условљен не само временом и простором, већ и констелацијом различитих друштвенополитичких односа. То би значило да једна појава може бити перципирана као екстремизам у савременом добу, док би рецимо, неколико векова раније била сматрана сасвим прихватљивом појавом и *vice versa*.² Осим тога, екстремизам је предиспониран и простором на коме се јавља,³ те ће потпуно другачија перцепција екстремизма бити рецимо у Америци, него ли у Авганистану. Уколико у објашњењу природе екстремизма прикључимо и дуалност политичких стандарда и морала на међународном плану, чини се да је изучавање овог феномена „безобалног” карактера. Управо та аморфност и динамичност екстремизма отежавају његову објективну анализу и стварају плодно тле за разне врсте манипулација. Непостојање јасне дистинкције између екстремизма и сродних термина, попут тероризма, радикализма, фанатизма, фундаментализма и сл., додатно отежава дефиниционо одређење екстремизма као савременог друштвеног феномена.

Појава вештачке интелигенције (*Artificial Intelligence – AI*), 3D штампаног оружја, хибридних идеологија, умножавање комуникације у онлајн простору и промена метода и средстава деловања, само су неки од савремених изазова који погодују екстремистима, док у исто време отежавају рад теоретичарима и практичарима у овој области. Не треба заборавити и интензивирање родног питања (и родни приступ) у контексту екстремизма, јер је све више мизогиничних екстремистичких организација, док је улога жена у контексту екстремизма и даље контрадикторног карактера.

Управо због свих наведених изазова и недоумица, постоји оправдана потреба за детаљнијом анализом савременог екстремизма уз посебан осврт на трендове у овој области.

² Дobar пример је Инквизиција, која је пре неколико векова представљала легалну институцију, те је тортура оптужених била такође легална и прихватљива. Данас би се коришћење тортуре перципирало као употреба екстремних метода и сматрала би се недопустивом у савременим демократијама.

³ Његовим културолошким, политичким, економским и религијским специфичностима.

ДЕФИНИСАЊЕ САВРЕМЕНОГ ЕКСТРЕМИЗМА

Још увек не постоји усаглашеност теоретичара и практичара у погледу дефиниције екстремизма. У том случају се не може говорити о универзално прихваћеној дефиницији, већ о различитим дефиницијама одређених институција, научника, међународних организација итд. Чини се као да свако има право да елаборира своје схватање екстремизма, што нас може довести у научни ћорсокак. Оно што је сигурно јесте да је екстремизам друштвени феномен који се може наћи у сваком сегменту друштва почевши од политике, економије, преко спорта, културе, религије до уметности (Ђогић 2021). За разлику од тероризма, који је политички феномен *par excellence*, екстремизам је знатно шира појава и обухвата многобројне сегменте друштва, те га је и теже изучавати. Неоспорно је да постоји пупчана врпца којом су као нераскидивом везом конектовани екстремизам и тероризам. То се може видети управо у чињеници да је сваки тероризам у исто време и екстремизам, док не значи да ће и сваки екстремизам нужно прерасти у тероризам.¹

Када је реч о дефиниционом одређењу, можемо их поделити на дефиниције међународних организација и институција и дефиниције које су поникле у окриљу науке. Тако из прве категорије можемо навести дефиницију Агенције Сједињених Америчких Држава за међународни развој (*United States Agency for International Development [USAID]*): „Насилни екстремизам је заговарање, подржавање, припремање или на било који други начин давање подршке (или оправдања) идеолошки мотивисаном насиљу у циљу остваривања социјалних, економских или политичких циљева” (USAID 2011, 2–3). Организација за европску безбедност и сарадњу [ОЕБС], на пример, екстремизам повезује са процесом радикализације што је довело до стварања сложенице VERLT (*Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism*): „Радикализација која води ка тероризму” представља „динамичан процес којим појединац почиње да прихвата терористичко насиље као могући, можда чак и легитимни, поступак. Ово на крају може, али не мора, довести особу до тога да заступа, даје подршку или се ангажује у тероризму” (OEBS 2018, 19). Када је реч о академским дефиницијама, оне су шаренолике, али углавном своде екстремизам на насиље: „Насилни екстремизам је широк

¹ Имајући у виду овакву корелацију, у раду ће се елаборирати и тероризам као највиши степен екстремизма.

појам који подразумева било које насиље инспирисано одређеним уверењима, укључујући (али не нужно) и политичке идеологије” (Lombardi 2015, 203). Неки од савремених истраживача су направили и модел радикализације/дерадикализације који се састоји из три компоненте (Kruglanski et al 2014): 1) Мотивациона компонента, тј. потрага за личним значајем; 2) Идеолошка компонента; 3) Друштвени процес умножавања и групне динамике.

Колико је све веће интересовање за изучавање екстремизма, може се видети према фреквентности речи екстремизам (*extremism*) на Гугл (*Google*) претраживачу. Тако је 25. јуна 2023. било 171 милион резултата са тагом *екстремизам*, док је термин *радикализација* имао 15 милиона резултата. У поређењу са претходном статистиком из 2021. године ствари стоје овако: реч *екстремизам* се јављала 64.700.000 пута, док кључна реч *радикализација* бележи „тек” 7.760.000 резултата (Ђогић 2021, 47). Евидентно је да је све већа заинтересованост за изучавањем, првенствено феномена екстремизма, а потом и радикализације. Узимајући у обзир широк конгломерат и институционалних и академских дефиниција, може се констатовати да је најближа спона термина екстремизма остварена са појмом насиља, те долазимо до тога да је екстремизам „понашање и мишљење које се налази на граници дозвољеног, са тенденцијом да се та граница пређе, а што је у супротностима са правним, обичајним и културолошким нормама једног друштва. Као такав, екстремизам је непожељна појава зато што не кореспондира са вредносним системом савремене демократије, јер директно подрива правну државу и владавину права. Његова круцијална карактеристика јесте употреба насиља или склоност ка насиљу (која се не мора увек реализовати)” (Ђорић 2016, 22). Још један од главних проблема у одређењу савременог тероризма и (екстремизма) је његово контроверзно значење, што је добро приметио чувени истраживач Алекс Шмид (*Alex Schmid*): „Оно што је за једног човека терориста, за другога је борац за слободу” (Schmid 2023).²

Упркос проблему да се нађе консензус око одређења екстремизма, ипак се већина истраживача слаже да је емотивна компонента (и то пре свега осећај беса и мржње) круцијални генератор екстремистичког понашања (Aotaibi 2020). Феномен екстремизма је сам по себи фасцинантан управо због чињенице да се стално

² Термин „борац за слободу” је дефинисао још давне 1850. године, Карл Хајнцен (*Karl Heinzen*) (Bessner 2010).

налази на клацкалицы између љубави и мржње (видети Amit 2021). Ове две емоције су пренаглашене код екстремиста, о чему говори и његова етимолошка основа (лат. *extremus* – крајњи, непопустљиви, на граници).

КЛАСИФИКАЦИЈА САВРЕМЕНОГ ЕКСТРЕМИЗМА

Једна од највећих грешака која настаје у класификацији екстремизма, јесте прављење поделе без навођења прецизног критеријума. Тако се можемо срести са религијским, насилним, ненасилним, десничарским, етносепаратистичким, индивидуалним, домаћим тероризмом итд. Овакав површан и хаотичан приступ води ка невалидном закључивању, што отежава процес научног сазнања.

Постоји неколико критеријума на основу којих можемо класификовати савремени екстремизам. Прва и основна подела је према *програмско-циљној оријентацији*, на основу чега издвајамо: „1. Идеолошки екстремизам (екстремна левица и десница); 2. Етносепаратистички; 3. Религијски. Према *врстама актера* постоји подела на: 1. Индивидуални екстремизам; 2. Екстремизам организација, покрета и група; 3. Институционални екстремизам” (Ђорџић 2021, 60).

Узимајући критеријум *насилности*, добићемо поделу на насилни и ненасилни екстремизам. Према *броју извршилаца*, на индивидуални и групни.

Такође се може узети и временска инстанца као критеријум, на основу чега долазимо до „старог” и „новог” екстремизма. Однос према политичкој сфери је критеријум који ће резултирати поделом на тзв. политички и непотитички екстремизам (у култури, спорту...). Према *држављанству актера*, тј. домицилу, могу се издвојити „домаћи” (*homegrown*) екстремизам и међународни екстремизам. Такође треба навести да појава интернета и онлајн комуникације уводи једну нову, преко потребну класификацију на основу употребе нових техника и технологија, те долазимо до поделе на онлајн екстремизам и екстремизам *in vivo*.

По неким савременим теоретичарима постоје четири релевантна критеријума класификације и то према: извршиоцима, методама и тактикама, мотивима и месту извршења напада (Schmid 2023). Са друге стране, Европол примењује поделу на основу идеолошке садржине, те издваја левичарски, десничарски, цихадистички (некада

су га називали исламским), етнонационалистички и сепаратистички, остале форме екстремизма и тероризма (Europol 2023). Велики број класификација, такође може бити додатан изазов у објективном сагледавању екстремизма.

Оно што представља отежавајућу околност у класификацији савременог екстремизма јесте што идеалнотипски модели постоје углавном у теорији. У пракси је то мало другачије, па тако долази до спајања неспојивих елемената и идеологија које резултирају стварањем тзв. хибридних модела. Управо због тога се мора будним оком пратити сваки формат екстремизма. Поједини облици екстремизма постоје већ неколико векова, мењајући методе и средства деловања (понекад и актере), док је вредносни систем тј. идеологија, готово неокрњена.

Проблем настаје појавом нових облика екстремизма који су „на линији ватре”, рецимо између левице и деснице. Такви могу бити поједини облици еко-екстремизма, који варирају између екстремне левице и екстремне деснице (често узимају вредности и идеје многих других идеологија), а поједине институције су их чак дефинисале као *single issue extremism*.³ Ова врста тероризма се „фокусира на специфично, појединачно питање уместо на друштвене, политичке или верске промене” (West Point 2023). Примери *single issue* екстремизма често подразумевају акте насиља, као што су атентати, које изводе нпр. противници абортуса,⁴ активисти за права животиња и еколози који припадају разним врстама покрета. Типичан *modus operandi* ових екстремиста су демонстрације, а поводи за њих могу бити различити. Неки теоретичари сматрају да се *single issue* екстремизам углавном базира на три главне теме: противљење абортусу, заштита животне средине и заштита животињских права (Davidson 1998). Према Европолу *single issue* екстремизам користи криминална средства како би променио конкретан проблем или праксу у друштву, а не целокупан политички систем, што је својство неких других облика екстремизма и тероризма (Lyzhin 2021).

Евидентно је да поред аморфности облика и варијабилности дефиниције, екстремизам подлеже разним класификацијама, у зависности од критеријума. То нам само говори да је изучавање

³ Слободан превод овог термина био би *екстремизам једног питања или екстремизам једног проблема*.

⁴ Ова групација је идеолошки најближа екстремној десници, али се ипак додатно повезује са „про-животним покретом” (*pro-life movement*).

екстремизма један узбудљив процес, посебно за младе истраживаче (Ђогић 2022), али да постоји мноштво изазова, нарочито када је реч о трендовима који обележавају савремено доба.

ТРЕНДОВИ У САВРЕМЕНИМ ОБЛИЦИМА ЕКСТРЕМИЗМА (И ТЕРОРИЗМА)

Постоје различити трендови у савременом екстремизму које можемо поделити у неколико група: 1. Утицај модерне технике и технологије; 2. „Индивидуализација” екстремизма; 3. Идеолошке контроверзе; 4. Родни приступ.

Како би се разумеле све ове категорије, потребно је кренути од тренутног прегледа стања на глобалном нивоу. Познато је да је терористичка организација Исламска држава⁵ остварила велики утицај на екстремисте и терористе широм света. Њихова идеологија представљала је мотивацију за многобројне насилне акте који су били производ не само деловања других терористичких организација, већ и појединаца (усамљених вукова). Данас је Исламска држава готово уништена на терену, многи њени чланови и лидери су похапшени и убијени, а калифат је остао недовршен сан многих цихадиста. Да ли то значи да је Исламска држава дефинитивно уништена? Не, јер остаје њена идеја, а она је готово – неуништива. У томе и лежи главни проблем савременог насилног екстремизма и тероризма. Идеја која је главни генератор виолентних активности екстремиста је нематеријална творевина која покреће, мотивише и оправдава деловање њених следбеника. Док год постоји јака идеја која „опија” умове и покреће на акцију, постојаће и њени следбеници. Слабост савремених контратерористичких приступа је у томе што често лече само последицу, а не узрок насилног екстремизма и тероризма.

Гледајући савремену статистику према Глобалном индексу тероризма (*Global Terrorism Index*),⁶ ИСИС је и даље (осму годину заредом) најсмртоноснија терористичка организација на свету, која је током последњих годину дана организовала 21 терористички напад широм света (Institute for Economics And Peace [IEP] 2022).

⁵ Поред овог постоје и други називи у виду акронима као ИСИС, ИДИЛ, ИС, *DAESH* итд, који се везују за одређене временске инстанце у којима се на различите начине развијала ова терористичка организација.

⁶ Ова статистика се прави на узорку од 163 земаља и обухвата 99,7% светске популације.

Тренутно су огранци Исламске државе најдоминантнији у Сахелу⁷ (Африка) и јужној Азији. Њене значајне снаге су концентрисане у Авганистану, где је оформљена Исламска држава Корасана која је највећи противник режиму Талибана. Приметне су и појачане активности терористичке организације Ал Шабаб изван Сомалије, тако да религијски, тј. цихадистички екстремизам и тероризам мењају можда правац деловања, али њихова идеологија је и даље присутна.

Иако у четири најсмртоносније терористичке организације у 2022. години спадају оне које припадају идеологији религијског екстремизма,⁸ статистика је много другачија на глобалном нивоу. Наиме, у периоду од 2007. до 2022. године много је више било терористичких напада који у позадини имају идеолошки мотивисан екстремизам (екстремна левица и екстремна десница) него ли оних мотивисаних идеологизацијом неке религије (ИЕР 2022). Друго место заузимају етно-сепаратистички и националистички напади, док су тек на трећем месту религијски мотивисани терористички напади. Одакле онда утисак да је религијски финансиран екстремизам најдоминантнији? Одговор је једноставан – у последњих неколико година религијски мотивисани терористички напади били су изузетно спектакуларни (употреба медија и пропаганде), морбидни и веома деструктивни (нпр. напад 11. септембра). Осим тога, пре пар година је по први пут створен један хибрид (ИСИС – као комбинација квази-државе и терористичке организације), који је својом виолентношћу, мобилизационим капацитетима⁹ и деструктивношћу превазишао остале терористичке организације.

Са друге стране, идеолошки мотивисан екстремизам добија све више на значају. Према процени многих теоретичара и практичара, може се очекивати раст екстремне деснице широм света која ће представљати одговор на неколико значајних глобалних догађаја, попут мигрантске кризе, рата у Украјини, пандемије *COVID-19*. Као одговор на екстремну десницу, по неписаном правилу обично имамо јачање екстремне левце, што су извештаји Европола показали у

⁷ Сахел је постао све проблематичнији у последњих 15 година, док је смртност од тероризма порасла за више од хиљаду одсто између 2007. и 2021. године (Institute for Economics and Peace 2022).

⁸ То су Исламска држава, Ал Шабаб, Исламска држава Корасана и *JNIM (Jama'at Nasr al-Islam wal Muslimin)*, огранак Ал Каиде (Institute for Economics and Peace 2023).

⁹ Према проценама УН, сматра се да се ИСИС-у прикључило око 40 хиљада људи из 120 земаља широм света, што је са домаћим становништвом из Сирије и Ирака чинило готово 100 хиљада терориста (United Nation Office on Drugs and Crime [UNODC] n.d.).

претходним годинама. Јачању екстремне левице погодује и савремена економска криза, којој се за сада не види краја. Овакав „реципроцитет екстремизама” (Becker 2019) води ка нечему што можемо назвати „зачарани круг екстремизма” из којег се тешко излази. Додатно отежавајућу околност за савремени екстремизам чине усамљени вукови, тј. људи који су се саморадикализовали,¹⁰ без директног контакта са неком од екстремистичких група.

Утицај модерне технике и технологије

Појава интернета, вештачке интелигенције, савремена роботизација друштва, само су неки од изазова са којима се суочава савремено човечанство.¹¹ Поред позитивног утицаја, који олакшава живот данашњем човеку, техничко технолошке иновације могу бити злоупотребљене на различите начине, уколико се нађу у рукама екстремиста и терориста. У овом раду ће се разматрати употреба дронова и 3Д штампаног оружја (или оружја из 3Д штампача), која је све више популарна у екстремистичким круговима.

Иако је Гросман (*Nicolas Grossman*) дронове назвао „летећим роботима” (Grossman 2018), треба рећи да дронови могу бити активни на копуну, али и у води. Дронови су заправо роботи, који осим прављења фотографија и снимака (функција извиђања), могу бити и оружје. Први пут су дронови као оружје употребљени од стране Америке 2002. године у Авганистану, са циљем елиминације Осаме Бин Ладена (Sifton 2012). Само четири године касније Хезболах ће постати прва екстремистичка група која ће употребити дронове за напад на непријатељске положаје (Ђорић и Милошевић 2021, 210). Статистика каже да су од 2001. до 2021. године, зараћене стране користиле дронове у најмање 46 сукоба, лоцираних у најмање 26 земаља (Davies et al. 2022, 593–610). Ратови у Авганистану и Јемену (Ђорић и Милошевић 2021), а сада у Украјини су показали праву функцију дронова у сукобима. Француска је користила беспилотне летелице на територијама Малија, Буркине Фасо, Нигера. Турска

¹⁰ Овакав начин радикализације се претежно спроводи онлајн, преко интернета.

¹¹ Свестан опасности коју са собом носи вештачка интелигенција, Савет безбедности УН је први пут одржао седницу на ову тему 18. јула 2023. године, са предлогом да се оформи надзорно тело за вештачку интелигенцију. „Злонамерна употреба AI система у терористичке, криминалне или државне сврхе могла би узроковати ужасне смрти и разарања, широко распрострањену трауму и дубоку психичку штету немислиливих размера”, рекао је генерални секретар УН Антонио Гутереш (Beta 2023).

је интензивно употребљавала дроне у Либији и Сирији. Израел такође доста користи дроне у Гази и Сирији. Азербејџан се у великој мери ослањао на дроне приликом сукоба у Нагорно Карабаху. Дакле, употреба дронева је и те како устаљена у савременим ратним сукобима. Поред држава, постоје и тзв. недржавни актери који користе дроне, попут екстремистичких и терористичких организација и група.

Дроне је у значајној мери користила Исламска држава у Сирији и Ираку. Ова терористичка организација је претежно употребљавала „квадрокоптере, вредности између 650 и 1000 долара, који имају могућност извођења налета од 10 до 30 минута и којима се може управљати са удаљености од седам километара” (Ђорић и Милошевић 2021). Не треба заборавити ни случај екстремистичке провокације на квалификационој утакмици за првенство Европе између Србије и Албаније, када је 14. октобра 2014. године на стадиону Маракана пуштена застава Велике Албаније, коју је носио дрон.¹²

Дакле, евидентно је да се дроневи могу користити не само од стране државних актера, у разне сврхе, већ да те исте могућности имају и екстремистичке и терористичке организације. Лака доступност дронева, која подразумева једноставну набавку и ниску цену, само су неке од предности. Уколико се томе дода чињеница да се употребом дронева штити људство од страдања или заробљавања од стране непријатељских актера, онда и није чудно што је ова врста беспилотних летелица све популарнија међу екстремистима.

Следећа врста тренда у контексту напредовања савремених техника и технологија, која може погодovati екстремистима је употреба 3Д штампаног оружја. За израду ове врсте оружја потребан је 3Д штампач, који се на тржишту може наћи за пар стотина долара. Материјал је лако доступан и јефтин, а упутства за израду ове врсте оружја су до недавно била доступна на интернету. Проблем са 3Д оружјем је у томе што не поседује серијски број и не подлеже контроли званичних институција, док са друге стране, може усмртити жељену мету, попут конвенционалног оружја. Тако је, на пример, бивши јапански премијер Шинзо Абе убијен управо овом врстом оружја (Will and Dominguez 2022). Од 2019. године до данас, било је девет случајева када су екстремисти покушали да изврше (или су

¹² Оног момента када је српски фудбалер Стефан Митровић скинуо заставу, дошло је до инцидента са двојицом албанских играча, који су насрнули на њега. Избили су потом и нереди на стадиону.

извршили) нападе на територији Европе и Аустралије, уз употребу 3Д штампаног оружја (Basra 2022). Иако се ова врста оружја превасходно користи код екстремних десничара, то не умањује могућност да се његовом производњом могу бавити и остали екстремисти. Иначе, сматра се да се 3Д штампано оружје први пут користило у Мјанмару, када је реч о званичним државним сукобима (Arquebus Solutions 2023). Схватајући колика је опасност од употребе ове врсте оружја, Еуропол је организовао конференцију 2022. године и донео следеће закључке (Europol 2023): 1. Учврстити сарадњу између државних институција и приватног сектора који се баве овим питањем, ради лакше контроле; 2. Створити међународну мрежу стручњака; 3. Све препоруке са конференције биће дистрибуиране релевантним субјектима, како би се указало на опасност од овог оружја.

„Индивидуализација” екстремизма

Познато је да се према врсти актера екстремизам може поделити на индивидуални, екстремизам организација (и група) и институционални (Ђогић 2021, 60). У данашње време имамо нарастање тзв. посторганizacionог насилног екстремизма и тероризма (*Post-organizational violent extremism and terrorism – POVET*), који су као појаву 2020. године одредили Брус Хофман (*Bruce Hoffman*) и Колин Кларк (*Colin Clarke*) (Collin 2023). Специфично за ову врсту насилног екстремизма је то што не постоји одређена група, тј. организација, карактеристичан је „отпор без вође” (*leaderless resistance*) и што су то углавном акти изведени од стране „усамљених вукова” (*lone-wolf*). POVET је заправо, екстремизам код кога је акценат стављен на „унутрашњег непријатеља”. Док су рецимо, САД годинама биле оријентисане ка спољашњем непријатељу,¹³ сада је у фокусу ова врста насилног екстремизма, која подразумева појаву неких нових формата попут Бугало бојца (*Bogaloo Bois*), INCEL (*Involuntary celibate*) покрета, *Atomwaffen Division*, итд.

Очигледно је да нови облици насилног екстремизма и тероризма као основу своје радикализације имају интернет, недовољно структурирано вођство и сијасет индивидуалних насилних аката. То умногоме отежава рад безбедносног сектора, јер уколико не постоји чврста структура и лидерско вођство, онда је и компликованије

¹³ Најпре Авганистан и Ал Каида, а потом ИСИС у Сирији и Ираку.

надzirати екстремисте, а самим тим и спречити њихово дејство. Истраживање које је организовао ФБИ указује да је просек старости „усамљених вукова” у највећој мери 30–34 година,¹⁴ да је око 70% њих разведено (или су самци), а што се ране структуре тиче, највећи број ових екстремиста припада белој раси (65%) (Richards 2019). Интересантно је да је доминантан број оваквих екстремиста високо образовано (38% су студирали, 23% има диплому основних студија, 10% су мастери, док 4% екстремиста поседују и диплому доктора наука (Richards 2019).

Поред *single issue* екстремизма, ова појава је данас посебно карактеристична и код појединих екстремних десничара, али и код одређених врста левичарског и религијског екстремизма.

Идеолошке контроверзе

Када је реч о идеологији, она је данас веома шаренолика и често спаја неспојиве елементе. Неретко се дешава да долази до амалгамирања веома контрадикторних идеологија, каква су екстремна левица и десница. Рецимо, у време пандемије COVID-19, долазило је до појаве *ковид узрокованог екстремизма (Covid Related Extremism)*, против којег су се заједничким снагама удруживале екстремна левица и десница, и то најчешће у форми протеста. У Србији је Левијатан кренуо са идејама заштите животињских права, које су га приближиле идеологији *single issue* екстремизма (па у неким варијантама чак и екстремне левице), да би по идеологији, вредносном систему, наративима и активизму могао да се сврста у чисто екстремну десницу. Такође се може приметити и еволуција скинхедс покрета кроз историју, од екстремне левице ка екстремној десници (нпр. Хамер скинси), док савремено доба бележи један веома контроверзан феномен,¹⁵ какав је *геј-скинхедс* покрет (*queerskin*), активан претежно на Западу. Екстремна левица и екстремна десница се спајају код још једне кључне вредности, а то је – антиглобализам.¹⁶ Проблем је у томе што су им разлози анимозитета различито

¹⁴ Ово је интересантан податак, уколико упоредимо просечну старост код цихадистички оријентисаних терориста код којих је просек година двадесетак.

¹⁵ Контроверзност долази од тога да скинхедси без обзира да ли припадају екстремној левици или екстремној десници, себе перципирају као „мачо” супкултуру. Овај феномен, пак, показује да се вредносни системи идеологија могу комбиновати на различите начине у пракси и да правила готово више и не постоје.

¹⁶ Глобализам је идеологија, док је глобализација процес.

мотивисани: док екстремна левица критикује глобализам због тога што богати постају све богатији, а сиромашни све сиромашнији, екстремни десничари не могу да прихвате идеје денационализације и десуверенизације којима тежи глобализам.

Због идеолошке конфузије и спајања неспојивих елемената, некада је тешко идентификовати врсту екстремизма, али је увек добро водити се крајњим (историјским) циљевима којима стреми одређена екстремистичка организација, група или покрет (или појединац) и тако нећемо погрешити.

Родни приступ

Једна од највећих предрасуда у савременом екстремизму јесте да је то претежно „мушки феномен”. Хипотеза коју ћемо покушати да докажемо у овом раду је да жене подједнако као и мушкарци могу играти значајне (и опасне) улоге у насилном екстремизму. До сада смо успели да идентификујемо три кључне улоге које жене могу имати у насилном екстремизму: жене као жртве, жене као извршиоци и жене као мајке.

У већини случајева жене су као (физички) слабији пол углавном у ратним сукобима и терористичким активностима перципиране као жртве. То није далеко од истине, уколико се узму у обзир неки савремени примери насилног екстремизма и тероризма. ИСИС је као терористичка организација имала веома бруталан однос према женама (посебно онима које су припадале тзв. непријатељским групама). Током 2014. године ИСИС је организовао напад на североистоку Ирака (Сињар, место где претежно живе Курди). Током ове операције је киднаповано 6800 људи, док је убијено њих 3100 (Cetorelli et al. 2014). Међу највећим жртвама биле су жене Јазиди, које су коришћене као *khums* – порез на ратни плен. Ове жене су прошле разне врсте злостављања у логорима које су за њих организовали терористи: „групно силовање, присилни абортус, насилна промена вере, психичка и физичка тортура, злостављање чланова породице, присилно растављање од породице, изгладњивање, насилна удаја, продаја на тржишту робова, обезглављивање, спаљивање живих људи, играње понижавајућег плеса, силовање ћерки пред мајкама и мајки пред ћеркама, силовање девојчица до смрти, канибализам...”(2014). Постојале су и апликације за продају жена у сексуално робље, те је цена дванаестогодишње девојчице износила 12.500 долара (Beta

2014). Више од 80 % ових поробљених жена показивале су дијагнозу DSM-5 (ментални поремећај) и PTSD (пост-трауматски стресни поремећај) ...” (Cetorelli et al 2014).

Поред ИСИС, и Боко Харам је једна од савремених терористичких организација која показује велики анимозитет према женама. О томе сведоче многобројна киднаповања девојчица из школа, које су велике жртве ове терористичке организације. Пре девет година терористи Боко Харам су отели 276 девојчица из школа, док се 98 њих и даље налази у заробљеништву (Amnesty International 2023). Према извештајима међународних организација (Amnesty International), 11.200 жена је силовано за 17 месеци у Нигерији, у периоду од марта 2020. и августа 2021. године. Осим тога, Боко Харам је терористичка организација која у значајној мери користи жене за самоубилачке нападе (преко 50%) (Sky News 2023).

Заједничко за жене које су преживеле силовања терориста ИСИС и Боко Харам је у томе да су стигматизоване и од стране својих заједница, те се у правом смислу речи могу окарактерисати као дупле жртве.¹⁷

Када је реч о другој улози жена унутар екстремистичких и терористичких организација она се везује за жене-извршиоце насилних аката. Овде се разбија још једна предрасуда о женама као искључиво „слабијем и нежнијем” полу. Жене не само да су биле активни учесници у многим екстремистичким организацијама, већ су у многим (посебно оним левичарског типа)¹⁸ имале и лидерску функцију. О томе сведоче примери попут Урлике Мајнхоф (*Ulrike Meinhof*) лидерке немачке левичарске терористичке организације RAF (*Rote Armee Fraktion*) или вође Јапанске црвене армије (*Fusako Shigenobu*). У данашње време добар пример жена извршиоца насилних екстремистичких аката се кристално чисто може видети у оквиру ИСИС где је постојала Ал Канса бригада (Al-Khansaa Brigade), врста моралне полиције која је била састављена искључиво од женских чланова.¹⁹ Њихова улога је подразумевала да тероришу друге жене које се нису понашале по правилима Исламске државе. Познате су по бруталности, која је између осталог, подразумевала одсецање

¹⁷ У исто време доживљавају насиље терориста кроз силовања, а онда и одбаченост околине у којој живе.

¹⁸ Левичарска идеологија (укључујући и њене екстремне варијанте) на жене и мушкарце гледа претежно равноправно.

¹⁹ Највише су биле активне на територијама Раке и Мосула.

дојки „неподобним и непослушним” женама. Такође треба истаћи и припаднице Црних удовица, чеченске терористичке групе, код којих је освета због губитка неког мушког члана породице била главни генератор радикализације.

Треба поменути и жене које су активисти у десничарским екстремистичким организацијама. Оне ће ретко бити лидери али се све више налазе на позицијама регрутера, пропагандиста и играју значајну улогу у прикупљању новчаних средстава. Њихово пропагандистичко деловање је много уочљивије на „мејнстрим” друштвеним мрежама и каналима какви су твитер, јутјуб, инстаграм. Савремена литература на ову тему је доста опскурна, те очигледно постоји једна научна празнина коју би требало попунити. Типичан *modus operandi* које користе женски регрутери у десничарским екстремистичким организацијама се своди на блогове који иду уживо, чиме се ствара нека врста „мрежне интимизације.”²⁰ Посебно је интересантна појава „црвене пилуле”²¹ која представља први корак у радикализацији екстремне деснице.

Трећа позиција жена у савременим екстремистичким организацијама се своди на улогу мајке. Овде се може говорити о дуалној улози жена: док са једне стране мајке могу имати веома важну улогу у превенцији насилног екстремизма код своје деце, у другом случају могу бити и најзаслужније за њихову радикализацију (Guillaume et al. 2016). Сматра се да је „мека моћ” у васпитању синова посебно доминантна код мајки у традиционалним друштвима, каква су балканска или нпр. друштва Блиског истока. Познати су случајеви из региона Западног Балкана да многи синови нису отишли на ратиште у Сирију, ако им мајке нису „халалиле”. Истраживање на ромској популацији у Србији је исто показало да мајке могу имати значајну улогу у превенцији радикализације (Ђорђевић 2021). Са друге стране, пак, повратак терориста са ратишта покреће једну веома важну тему о радикализованим мајкама. Претпоставка је да уколико је мајка радикализована и задојена неком екстремистичком идеологијом, да ће то кроз процес васпитања пренети и на своје дете. Колико је важан родни приступ у превенцији екстремизма и тероризма види

²⁰ Пратиоци могу остављати директно коментаре и учествовати непосредно у комуникацији, чиме се остварује осећај блискости и партиципације.

²¹ „Црвена пилула” је еуфемизам који је преузет из филма Матрикс, у којем се главном јунаку нуде црвена и плава пилула. Црвена пилула је симбол истине, док плава представља заблуду и бежање од реалности. Тиме екстремни десничари симболички показују да је њихова идеологија заснована „на истини”.

се и по томе што су УН донеле Резолуцију Савета безбедности 1325, у којој се експлицитно истиче улога жена у превенцији насилног екстремизма PVE (*Preventing Violent Extremism*).

ЗАКЉУЧАК

Савремени насилни екстремизам (и тероризам) је веома динамичан феномен који представља својеврстан безбедносни изазов за модерно друштво. Управо због његове динамичне и варијабилне природе, екстремизам је тешко пратити, али је то преко потребно из неколико разлога. Први разлог је идентификација постојећих претњи, које се мењају под утицајем различитих друштвенополитичких околности; а други разлог је потреба за превенцијом тих истих претњи.

Нови трендови, међу којима су утицај модерне технике и технологије, „индивидуализација” екстремизма, идеолошке контроверзе и родни приступ у изучавању овог феномена, представљају полазишну базу у идентификацији и превенцији насилног екстремизма. Савремен напредак ИТ сектора и вештачке интелигенције довели су до нових могућности какве су употребе дрона и 3Д штампаног оружја. Оваква врста изазова може бити спречена само перманентном едукацијом припадника безбедносно-обавештајног сектора и усавршавањем метода надзора у онлајн простору (посебно на друштвеним мрежама). Све већа појава „усамљених вукова” је доказ тзв. „индивидуализације” екстремизма. Некада је било потребно ступити у контакт са екстремистичком групом, обезбедити велика материјална средства, а путовања су била отежана због многобројних граница. Данас је за радикализацију потребна само онлајн конекција и заинтересованост за одређену идеологију. Стварање идеолошких хибрида може понекад збунити и теоретичаре и практичаре, али то нам је наука да не постоје статични облици насилног екстремизма и да се често код овог феномена спаја – неспојиво. И на крају, родни приступ насилном екстремизму не сме бити занемарен. О томе сведочи вишеструка улога жене (жртва, извршилац, мајка) која може бити вишеслојна, у зависности од приступа феномену екстремизма. Повратак терориста са ратишта (Сирија) и интензивирање новог рата (Украјина), отворили су Пандорину кутију из које можемо очекивати „неочекивано”.

Које поуке из наведених трендова у савременом екстремизму можемо извући?

Пре свега, екстремизам треба посматрати из више углова. То је појава која се може проширити на сваки сегмент друштва и феномен од којег нико није „пелцован”. Баш зато што не познаје род, расу, нацију и религију, екстремизам се може (а не мора) јавити свуда и то у различитим форматима. Отуда потреба да се превазиђу сви стереотипи и предрасуде, јер је екстремизам често тешко предвидети. Уколико не спречимо једну врсту екстремизма, она ће лако испровоцирати неки нови формат екстремизма, што нас доводи до зачараног круга насиља (реципроцитет екстремизма) из ког је тешко изаћи. Напредовање технике и технологије је олакшало комуникацију и повезивање људи на глобалном нивоу, али то исто важи и за екстремистичке организације и групе. Када је реч о појединцима, или „усамљеним вуковима”, њих је најтеже надзирати, али је зато превенција у смислу едукације, стварање толерантног друштва и критичког мишљења код младих нешто на чему би сви требало да радимо. Само на тај начин можемо спречити да екстремизам еволуира до вишег нивоа безбедносне претње, а то је – тероризам.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ђорић, Марија. 2016. *Екстремна левица: идеолошки аспекти, левичарског екстремизма*. Београд: Институт за политичке студије.
- Ђорић, Марија, и Тања Милошевић. 2021. „Злоупотреба вештачке интелигенције у екстремистичке и терористичке сврхе.” *Српска политичка мисао* 71 (1): 201–221.
- Amit, Sajid, Lumbini Barua, and Abdulla - Al Kafy. 2021. “Countering violent extremism using social media and preventing implementable strategies for Bangladesh.” *Heliyon* 7 (5): 1–16.
- Amnesty International. 2023. “Nigeria: Nine years after Chibok girls’ abducted, authorities failing to protect children” 2023. *Amnesty International*. 14 April. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/04/nine-years-after-chibok-girls-abducted/>.
- Aotaibi, Nouf. 2020. “Youth awareness of factors associated with religious extremism and its Impacts, and Prosing a group- work intervention

- to reinforce their awareness thereof. Dirasat.” *Human and Social Sciences* 47 (3): 176–195 .
- Arquebus Solutions. 2023. “Printed fire arms, the implications for conflict and security.” *Arquebus Solutions*. July 1st. <https://arquebus.uk/3d-printedfirearms-the-implications-for-conflict-and-security/>.
- Basra, Rajan. 2022. “The future is now. The use of 3D printed guns by extremist and terrorists.” *Global Network*, 23 June 2022. <https://gnet-research.org/2022/06/23/the-future-is-now-the-use-of-3d-printed-guns-by-extremists-and-terrorists/>.
- Becker, Michael. 2019. “When Extremists Become Violent: Examining the Association Between Social Control, Social Learning, and Engagement in Violent Extremism.” *Studies in Conflict & Terrorism* 44 (12): 1104–1124.
- Bessner, Daniel, and Michael, Stauch. 2010. “Karl Heinzen and the Intellectual Origins of Modern Terror.” *Terrorism and Political Violence* 22 (2): 143–176.
- Beta. 2016. „Islamska država preko aplikacije prodaje jazidske žene.” *RTS*. 5. jul. <https://www.rts.rs/lat/vesti/svet/2376265/islamska-drzava-preko-aplikacije-prodaje-jazidske-zene.html>.
- Beta. 2023. „Pozivi za stvaranje tela UN za nadzor veštačke inteligencije.” *Danas*. 21. jul <https://www.danas.rs/svet/pozivi-za-stvaranje-tela-un-za-nadzor-vestacke-inteligencije/>.
- Cetorelli, Valeria et al. 2023. “Mortality and kidnapping estimates for the Yazidi population in the area of Mount Sinjar, Iraq, in August 2014: A retrospective household survey.” *PLoS Med*. 14 (5): 1–15. doi: 10.1371/journal.pmed.1002297.
- Collin, Clark. 2023. “Trends in Terrorism: What’s on the Horizon in 2023?” *Foreign Policy Research Institute*. <https://www.fpri.org/article/2023/01/trends-in-terrorism-whats-on-the-horizon-in-2023/>.
- Davidson, Smith. 1998. “Single issue Terrorism.” *Canadian Security Intelligence Service Publication*. <https://irp.fas.org/threat/com74e.htm>.
- Davies, Shawn, Therése Pettersson, and Magnus Öberg. 2022. “Organized violence 1989–2021 and drone warfare.” *Journal of Peace Research* 59 (4): 593–610.

- Djoric, Marija. 2021. "The Attitudes of Roma Women on Violent Extremism and Radicalization in Serbia: A Preliminary Study." *Nationalism and Ethnic Politics* 27 (2): 213–225.
- Djoric, Marija. 2022. "Challenges faced by young scholars in researching extremism." *The Policy of National Security*, special issue, 7–21. doi: 10.22182/pnb.specijal2022.1.
- Dorić, Marija. 2021. *Ekstremizam i nova realnost: svet u doba koronavirusa*. Beograd: Institut za političke studije.
- Europol. 2022. "Insecurity tackling threat of 3D printed guns in Europe." *Europol*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://www.europol.europa.eu/mediapress/newsroom/news/printing-insecurity-tackling-threat-of-3d-printed-guns-in-europe>.
- Europol. 2023. "European Union Terrorism Situation and Trend Report 2023." *Europol*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/European%20Union%20Terrorism%20Situation%20and%20Trend%20report%202023.pdf>
- Fee, Will, and Gabriel Dominguez. 2022. "Gun used to kill Abe 'easy to build with DIY store materials,' experts say." *The Japan Times*. Last accessed 10 July 2023. <https://www.japantimes.co.jp/news/2022/07/10/national/crime-legal/diy-gun-abe-assassination/>.
- Grossman, Nicholas. 2018. *Drones and Terrorism: Asymmetric Warfare and the Threat to Global Security*. London: Bloomsbury, I. B. Tauris.
- Guillaume, Denoix, Saint Marc, and Stéphane Lacombe. 2016. "The Roles of Women in Terrorism and Countering Violent Extremism: Motivations, Experiences, and Methods of Engagement." In *A Man's World? Exploring the Roles of Women in Counter Terrorism and Violent Extremism*, ed. Naureen Chowdhury Fink, Sara Zeiger and Rafia Bhulai. Abu Dhabi: Hedayah and The Global Center on Cooperative Security.
- Institute for Economics and Peace [IEP]. 2022. *Global Terrorism Index 2022: Measuring the Impact of Terrorism*. Sydney: IEP. <http://visionofhumanity.org/resources> IEP.
- Institute for Economics and Peace [IEP]. 2023. *Global Terrorism Index 2023: Measuring the Impact of Terrorism*. Sydney: IEP. <http://visionofhumanity.org/resources>.

- Kruglanski Arie et al. 2014. "The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism." *Political Psychology* 35 (1): 69–93.
- Lombardi, Marco. 2015. *Countering radicalisation and violent extremism among youth to prevent terrorism*. Amsterdam: IOS Press.
- Lyzhin, Anton, et. al. 2021. "Modern problems of youth extremism: Social and psychological components." *Journal of Community Psychology* 49: 2609–2622. doi :10.1002/jcop.22664.
- Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju [OEBS]. 2018. *Uloga civilnog društva u prevenciji i suprotstavljanju nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji koji vode ka terorizmu: Vodič za Jugoistočnu Evropu*. Beč: OEBS.
- Richards, Lauren, et al. 2019. "Lone Offenders: A Study of Lone Offender Terrorism in the United States (1972 –2015)." *FBI and National Center for the Analysis of Violent Crime*. Last accessed 2 July 2023. <https://www.fbi.gov/news/stories/fbi-releases-lone-offender-terrorism-report-111319>.
- Schmid, Alex. 2023. *Defining Terrorism*. International Centre for Counter Terrorism. https://www.icct.nl/sites/default/files/2023-03/Schmidt%20-%20Defining%20Terrorism_1.pdf.
- Sky News. "Girl Suicide Bomber, 10, Kills 19 In Busy Market." *Sky News*, 11 January. <https://news.sky.com/story/girl-suicide-bomber10-kills-19-in-busy-market-10376105>.
- United Nation Office on Drugs and Crime [UNODC]. n.d. "Foreign Terrorist Fighters." *United Nation Office on Drugs and Crime*. Last accessed 20 July 2023. <https://www.unodc.org/unodc/en/terrorism/expertise/foreign-terrorist-fighters.html>.
- United States Agency for International Development [USAID]. 2011. *The Development Response to Violent Extremism and Insurgency: Putting Principles into Practice*. Washington DC: USAID.
- West Point. 2023. "Terrorist groups – single issue terrorism. 2023." *West Point*. Last accessed 24 June 2023. <https://ctc.westpoint.edu/terroristgroups/single-issue-terrorism/>.

Marija Đorić*

Institute for Political Studies, Belgrade

TRENDS IN MODERN EXTREMISM: CHALLENGES AND LESSONS

Resume

Extremism as a social phenomenon is extremely dynamic – it is conditioned not only by time and space, but also by a constellation of different socio-political relationships. The paper deals with the analysis of the most important trends in contemporary forms of extremism, with a special focus on existing security challenges. The author first elaborated all the controversies that are related to the problem of defining extremism and familiar phenomena, in order to continue the work to point out the following trends that affect the change in the perception of modern forms of extremism, such as: the influence of modern technique and technology, the “individualization” of extremism, ideological controversies and the gender approach to the study of this phenomenon. The emergence of artificial intelligence (AI), 3D printed weapons, hybrid ideologies, the multiplication of communication in the online space and the change of methods and means of action are just some of the contemporary challenges that benefit extremists, while at the same time making it difficult for theorists and practitioners in this field. We should not forget the intensification of the gender issue (and gender approach) in the context of extremism, because there are more and more misogynistic extremist organizations, while the role of women in the context of extremism is still contradictory. The research methods are based on document content analysis, case studies and comparative analyses. The conclusion is that modern violent extremism is a dynamic phenomenon, which must be constantly monitored, if we want to identify

* marija.djoric@ips.ac.rs

its changes, and therefore draw certain lessons, which would enable successful prevention (PVE).

Keywords: extremism, radicalization, terrorism, trend, security challenges, violence, lone wolves, artificial intelligence.

* Овај рад је примљен 21. јула 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.

UDC 291.7(6-17)
DOI: 10.5937/pr78-45633
Оригинални научни рад

*Marko Filijović**

Athens Institute for Education and Research – ATINER

*Emanuele Oddi***

Institute for Political, Economic and Social Studies – Eurispes, Rome

JIHADISM IN SUB-SAHARAN AFRICA: SPECIFIC FEATURES AND THREAT ASSESSMENT

Abstract

This paper analyzes the activities of jihadists in the region commonly referred to as the “Black Continent”. The authors provide an analysis of the development of jihadist ideology across the world, followed by a closer examination of its specific manifestations in sub-Saharan Africa. This research study utilized a model originally developed by Geoffrey Pridmore in 2011 to analyze the insurgency in the North Caucasus. It includes three key aspects that theorists have identified as necessary for the success of the insurgency: the level of will of the actors involved in achieving the envisioned goals; choosing the strategy of the actors involved; and the extent of external support to the actors involved. The research was based on a content analysis methodology, utilizing a diverse range of reliable data sources, including official reports from international organizations, scientific publications, and newspaper articles. The authors concluded that holy warriors in sub-Saharan Africa possess a strong determination to achieve their goals at the local level. However, this willpower tends to decrease when it comes to global ambitions. When examining their strategy, it becomes

* mfilijovic@yahoo.com

** emanueleoddi@outlook.com

evident that they have adopted a primarily indirect approach. Finally, in the context of external support to African jihadist groups, it has been observed that such support does exist. The basic assumption that sub-Saharan jihadists pose a distinct threat to internationally recognized countries in the region, and that they could potentially establish an entity similar to the Islamic State in sub-Saharan Africa, has been partially confirmed. Although they possess a strong will, an elaborate strategy, and specific external support for achieving local goals, it is unlikely that they will be able to constitute something like a caliphate in the near future.

Keywords: Jihad, Jihadism, holy war, Sub-Saharan Africa, Islamic State, Al-Qaeda, terrorism, strategy

INTRODUCTION

About jihadism and terrorist activities carried out by holy warriors a lot has been written and their activities have been widely reported on, especially following the 2001 Al-Qaeda attack on the USA. A huge number of texts about who they were, where they came from and what their plans were, flooded the covers of the world's leading newspapers, overflowed bookstores and inundated public media space. The fight against that threat was talked about practically on a daily basis and hardly anyone back then could not hear about concepts such as holy war, Islamism, Islamic extremism, terrorism, Islamic fundamentalism, or jihadism.

However, after almost two decades, and particularly since the so-called Islamic State (which flourished in Iraq and Syria for a short while) collapsed, some other topics have begun to attract public attention, while the war of jihadists against infidels, as could be noticed, became less and less attractive from the media's point of view. Such a judgment is primarily made based on the fact that, in the last few years, this topic has been discussed loudly only after a terrorist act happened and primarily when it took place on European soil. Nevertheless, this does not mean that the activities of jihadists have ceased or dried up. On the contrary, they are still very active, but in the Western media they have not been reported on in recent times to the extent that it was done before. To be fair, it should also be emphasised that their involvement in some other

parts of the world has not been commented on much in the past, with the exception of the Middle East. For instance, when it comes to Africa or Asia, the topic has usually been given importance only when a major tragedy occurred, one that involved a considerable number of victims (mainly women and children) or produced significant material damage, but even then the comments would be mostly incidental and superficial, without delving into analyses or explanations of what exactly prompted such events, i.e. what led to them, what are the actors' motives and how to prevent similar tragedies in the future. In this sense, the activities of jihadists in Sub-Saharan Africa have been considerably neglected, although they have been present in the mentioned area for a long time and are quite vital. Moreover, they are characterised by numerous particularities, which require a special and more detailed analysis of their activism. It is not necessary solely for the reason these holy warriors have not been given the attention they deserve until now, but primarily due to the characteristics they have. Namely, although Islamic fundamentalist elements in that part of the world are very diverse, their common trait is that they are extremely agile, widespread and often very brutal when carrying out terrorist actions and this makes them an extremely challenging and very complex threat to African countries and their security forces. Bearing in mind the aforementioned, the need to examine the activities of those jihadists in more detail is more than justified and the moment for such an analysis is also quite appropriate. Due to the fact that with the collapse of ISIL, the jihadists were left without a significant foothold, there is a justified suspicion that they will now perhaps first look for it on the soil of the so-called Dark Continent. Several ideas lead to such a view.

The contraction of the Islamic State's territories in Syria and Iraq has not marked its end. It is current in several areas of the African continent. However, when we talk about jihadism in Africa, we refer to a phenomenology of armed insurgency conducted by different groups at war with each other. Recent branches of the Islamic State on the continent are flanked by dated groups affiliated or allied with Al-Qaeda. Although some sporadic episodes of collaboration between the two fronts in the past, rivalries prevail today. The armed formations belonging to the two great families of global jihadism, in fact, often operate in the same areas and conflict with each other. Armed clashes between the two factions persist over time. On the other hand, the operativity and long-term strategies of the two blocks essentially share particularisms. In itself, jihadism today reconciles global geography and local roots, thanks to a decentralized

structure that does not depend directly on a leader. It is a dynamic system, sustainable and capable of adapting to the multiple contexts where there is a favorable environment for its entrenchment: grievances on the part of the population, social tensions, inadequate living conditions, weak or absent state governance, and unprepared police and military forces. In this sense, as a response to the territorial losses in the Middle East, jihadism has increasingly taken root in certain countries of Sub-Saharan Africa, imposing itself as a successful brand. The severity of the situation is vividly evoked by the fact that the Sahel had the highest number of terrorism victims globally in 2023. Additionally, it is worth noting that eleven out of the twenty countries considered most at risk for terrorist attacks are African countries (IEP 2023).

However, in order to adequately examine how and to what extent African jihadists threaten the countries against which they act, it is necessary to first briefly point out what the basic postulates of jihadism are, i.e., what is the main goal of these holy warriors and what are they doing to achieve it? In order to provide answers to these questions, it is also necessary to explain what the position of jihadists was in the religious and political aspect of Islam at its beginning, and what it is today. How has the holy war evolved from a state issue to an ideological one? Only then, using the concept devised by Jeffrey Predmore, can we establish whether African jihadists possess sufficient will, appropriate strategy and external support to carry out their plans.

BASIC CHARACTERISTICS AND THE EVOLUTION OF JIHADISM

Probably the most adequate explanation of what jihadism actually represents and how its evolutionary path has flowed since the beginning of the Islamic faith to the present day, can be found in the book by Walid Phares titled “Future Jihad: Terrorist Strategies against the West” (2006).

The author begins the history of the development of holy war by explaining that the concept of jihad dates back to the very beginnings of Islam as a religion. He explains that jihad was the duty of every Muslim - the so-called *wajib* - and served as a “weapon of Islam” against the infidels in terms of spreading the religion and the state (caliphate). It found the *raison d’etre* in the current events of that era, while its more significant radicalisation came with the decline of the Abbasid power in the 11th century. At that time, the Muslims simultaneously faced enemies on two

fronts – the Crusaders who were invading from the west and the Mongols who were threatening to swarm from the east. For Allah’s followers, such a situation was experienced as something that could end the caliphate forever, and many considered at the time that was happening because Muslims had moved away from the original principles of their religion, i.e., that it was a kind of punishment for their irresponsible attitude towards it. Precisely for this reason, one of the main questions that prevailed within the Islamic world at that time was how to rekindle people and encourage them to be more devoted and dedicated to the faith and thus revitalise the state, which began to collapse rapidly. In this respect, a convenient solution was invented by the Islamic scholar and chronicler Ibn Taymiyyah, who created the doctrine of jihad and takfir, in order to enable the caliph to legitimise the opponents of jihad, by declaring an individual or a group as infidels with the help of a cleric. The term kuffar or kafir was reserved for those who were considered enemies of the state, against whom the ruler declared a holy war and thus drafted the nation (Ummah). What is important to point out in this matter is that the incriminated enemies of the caliphate were not only members of other religions, but also those Muslims who “did not sufficiently” adhere to the original principles of the Quran. The historical moment in which all this occurred obviously left a strong mark, given that the ideas of jihad and takfir persisted throughout the centuries, until the fall of the last caliphate (Ottoman Empire) in 1924. Afterwards, these ideas acquired a new dimension, because due to the process of decolonisation, the collapse of great empires and the ethnic national establishment of the Middle East, no one found it appropriate to take upon themselves a proclamation of a new caliphate. Such a combination of circumstances produced a situation in which the (newly) formed Muslim countries began to accept and implement the obligations established by international law and recognise the legitimacy of international organisations. However, some of the Prophet’s followers met it with open displeasure. Believing that what was happening would cause an increasing degradation of the Muslim world and the Islamic faith, they decided to take matters into their own hands and undertake certain actions. Determined to “return to the roots”, they first revived the ideas of takfir and jihad and declared themselves defenders of the Islamic faith, with the aim of setting off a new wave of the fight against the infidels.¹ Although the people

¹ It is important to note that jihad, as a religious phenomenon, is originally considered as an “effort” to achieve spiritual goals and demonstrate one’s dedication to the faith. It is a

did not give them any official legitimacy, those holy warriors were determined to achieve their goals without choosing means. Guided by the Prophet's original commands, i.e. transferring the interpretations of the holy scriptures and the Quran to modern times, their plan was to restore the former path of Islamic expansionism and accomplish three consistent goals: liberation (*tahrir*), unification (*tawheed*) and caliphate (*khalifa*). Regardless of the fact that their ideas, according to the opinion of the majority of people in the world, are not suitable for the given circumstances, they were determined to carry out their actions in a way that corresponds to the initial principles of Islam. Determined that the basic norms of international law and the international borders established on the basis of them should not be accepted, these holy warriors came to understand that Islam obliges them to adhere to jihad, while they continue to convey the Prophet's last message from God. Within that process, their firm belief is that they are the legitimate heirs of the ancient Muhammadan tradition, and that other Muslims have strayed from the true path of Islam. These "chosen" defenders of the faith persistently claim that their interpretation of the Quran is the only one that should be acceptable and that they represent an authentic Islamic civilisation, constantly emphasising their adherence to the holy scriptures at the forefront. Although such a belief is not exactly in accordance with the original interpretations about who has the right to call for a holy war – which is something numerous and unfinished discussions are still lead about – these self-proclaimed guardians of Islam nevertheless have launched a jihad against the infidels and strive to persevere until their goals are met. In accordance with the envisaged plan, these modern holy warriors first tend to liberate all Muslim countries, i.e., all regions that were once under the auspices of the caliphate, including those areas where numerous Muslim communities in Europe, Asia and Africa live today. After they achieve this, the liberated countries are to be united within defined borders and then the caliphate is to be consolidated (Phares 2006, 78–89).

context-specific term used to describe efforts directed against evil intentions and passions, representing an ideological and moral fight. For example, jihad can be directed against temptations or aspects of one's own personality associated with evil intentions. On the other hand, jihadism refers to the ideological and fundamentalist interpretation of engaging in a holy war against infidels. It represents a rigid concept that emerged later in the history of Islam, taking the form of collective violent repression, armed struggle, or war. The non-Islamic world often associates the concept of jihad with this form.

However, as reported by certain media referring to the statements of some experts who are engaged in the study of this threat, the plan of the jihadists has further developed and improved for several decades and now includes global ambitions. Called simply “Plan 3000”, the latest idea of the holy warriors implies two basic phases: the first, within which the establishment of an all-Islamic state spreading from the Atlantic and Spain to the Urals, is foreseen in order to connect all Muslims into a single unity (which coincides with the earlier plans); and the second, which represents an upgrade of the previous idea, and according to which a global Fatah should be declared by the year 3000, i.e. the beginning of Islamisation of the whole world (Blic 2011).

However, in order for this grandiose project to be accomplished in practice, there is a precondition that the efforts of the jihadists should be consolidated and fortified in some way, given that there are visible organisational and other differences among the “chosen ones”, primarily in terms of selecting the appropriate method for achieving that goal. In this context, Phares’s (2006, 88–89) observations (presented in the book we have already mentioned) point to the conclusion that the necessary consolidation is already underway. Namely, the author basically divided the activities of contemporary jihadists into three groups, each representing a specific strategy. According to the proposed categorisation, he points out that the first is the Saudi Wahhabis who represent the Sunni-Wahhabist network and who is pushing a strategy called “jihad from top to bottom”; then the Muslim Brotherhood, which with its branches advocates the approach of “jihad from the bottom to the top”; and Iranian-Shia jihadists with a strategic concept defined as a “Shia superpower”. Phares claims that they have acted jointly since 1992, when the representatives of these main “currents” gathered in Khartoum² and at that kind of “conference” established an agreement on the formation of an international jihadist network. According to the agreed concept, every local battlefield in the world will be managed by local forces (in Sudan, Syria, Kashmir, etc.) and will have their own local command and organisation, while they will be assisted by the so-called coordinating body, primarily regarding the infiltration of jihadists into Muslim communities and local and national institutions and in the context of raising funds for the holy war. On the other hand, the jihadist international network, led by the coordinating body mentioned, operates globally, and offers logistical and other forms of support to local fighters. It also actively recruits highly skilled jihadists

² The author did not specify any specific reasons for the meeting in Khartoum.

from different national cartels, at all levels of engagement. As highlighted by the author, this carefully selected warrior elite undergoes rigorous training to become a central force capable of intervening anywhere and participating in significant global missions (Phares 2006, 152–153).

In order to carry out this concept in practice, the holy war is fought on several different battlefields at the same time. Moreover, considering the fact that on each local battlefield there is a different dynamic conditioned by the current circumstances, local (sub)plans are continuously being developed. However, as Phares (2006, 88–89; 90–94; 152–153) explains, although fairly well conceived, this mega-strategy is still not fully structured. Even today, it does not have a precisely defined construct, firm rules and organisation, as well as the clearest hierarchy. In other words, it continues to develop in accordance with changes in the international environment, so it is not a rare case that one of the mentioned (sub)strategies represented by the mentioned main currents occasionally prevails locally, i.e., seems dominant. Although in fulfilling the goal of establishing the caliphate and securing its maximum expansion all three are compatible, some of them are more prominent in certain periods and (sub)variations that occur on different battlefields determined by local characteristics (historical, cultural, and other). In addition to confirming the inarticulateness of the Jihadi mega-strategy, they also point to the extraordinary complexity of this threat that the target countries of the holy warriors are facing, which is probably expressed most strikingly and in the widest spectrum in Sub-Saharan Africa.

SPECIFICITY OF THE HOLY WAR IN SUB-SAHARAN AFRICA

As highlighted above, the phenomenon of jihadist-motivated terrorism is increasingly rooted in sub-Saharan Africa in terms of its social and economic impact. According to the “Global Terrorism Index 2023”, among the top 50 countries in the world for the terrorism phenomenon impact (not exclusively in its jihadist matrix), there were 23 African countries. More in detail, 38 out of the 50 deadliest attacks in 2023 were recorded across Africa. These data confirm a long-term trend, which sees the African continent increasingly affected by the jihadist insurgency (IEP 2023).

The spread of jihadist groups through Africa has been possible due to a combination of structural factors. This combination has created a

favourable environment for the entrenchment and radicalization of non-state armed groups. Firstly, most of these were born in armed conflict contexts. In a few cases, the outbreak of insurgency was the source of the conflict itself. A second element that characterizes African jihadist groups is the constant competition with governments, at national and local levels. In this sense, armed groups implement military strategies and propaganda to delegitimize central and traditional political leadership. Delegitimization is achieved through the dissemination of propaganda and direct attacks on local and national political representatives. Although modest in terms of manpower and strategic-military capabilities, today many jihadist African groups operate as full-fledged proto/para-state actors that challenge state authority, not only through the monopoly on violence, but also the provision of basic state services: health, security, education, justice, and welfare (UNDP 2022).

The contexts where jihadist militias are present share certain grievances, such as the absence or scarce presence of central institutions; the widespread economic and administrative corruption; the marginalisation of specific sections of the local population (economic, religious, or ethnic discrimination); and the scarce ability to resolve land disputes. These latter elements overlap with geographical factors. The current world climate crisis, with a tremendous impact on Sub-Saharan African countries, has reduced the availability of natural resources, such as water and land. It has highlighted the inadequacy of governmental redistribution politics. This dynamic has aggravated, or created, previously latent and low-profile conflicts between the different sections of the population engaged in the primary sector: farmers, herders, hunters, and fishers. Although prevalent in certain areas, competition for natural resources alone is not sufficient to lead to armed insurgency. It has exacerbated tensions on an ethnic basis by influencing or being influenced by national socio-economic policies. The second geographical aspect common to African jihadist groups is their constant development along borders. The porous international borders in the regions considered allowed non-state armed groups to take root and set up bases in areas militarily poorly or not at all manned. The ability to act across multiple states is a central element in the evolution of jihadist insurgency in Africa. Thanks to a high level of mobility, jihadist armed groups established along the borders several logistical bases where to retreat, rearm and recover, even after possible military defeats. Despite repeated attempts, the poor coordination between local and international forces has not been achieved to stop

militia floating along the borders. The chance to claim attacks in several countries has amplified the media impact of insurgent groups that are militarily modest (UNDP 2022).

However, this general framework describes some elements of the African jihadist insurgency but does not exhaust its characterisation. Every jihadi militia operates and originates mainly from local dynamics, contexts, and objectives. Secondarily in terms of strategic relevance, they are affiliated with transnational jihadist organisations, namely Al-Qaeda and the Islamic State.

Although at an early stage, the groups related to the two organisations have sporadic cooperation (as in the attack on Gran Bassam in Côte d'Ivoire in 2016), today inner armed conflict prevails in the jihadist front. The two factions, Al-Qaeda and the Islamic State contrast and fight each other bitterly with no holds barred. However, what is relevant is not the logic of a clash between Al-Qaeda and the Islamic State conducted through proxy armed groups. Rather, it is the competition between local armed groups trying to prevail over a direct competitor for the control of territories and (human and natural) resources.

It is hard to map all the jihadist groups operational in Sub-Saharan Africa, as some operate without pledges or official affiliations. In the African jihadist context today Al-Qaeda and the Islamic State are essentially equivalent. Al-Qaeda has received pledges from the federation of groups operating in the Sahel under the acronym Jama'at Nasr al-Islam wal Muslimin (JNIM), the two eponymous groups Ansarul Islam in Nigeria and Burkina Faso, and the Somali group Al-Shabab. These groups, except for Ansarul Islam in Burkina Faso, were founded in the late 1990s and early 2000s and represent the background of historical African jihadist armed militias. In Sub-Saharan Africa, the Islamic State has five provinces (Sahel, West Africa, Central Africa, Somalia, and Mozambique). Except for the Central African and Mozambique provinces, the others originated roughly in 2015 and from a break with groups previously affiliated with Al-Qaeda (UNDP 2023, 47–51).

Beyond these differences, it is possible to separate African countries into at least three macro-categories depending on the context in which jihadist groups operate. The first is the Sub-Saharan African countries where jihadist groups affiliated and recognised by international jihadist groups operate, are rooted and have proven logistical bases (namely Mali, Burkina Faso, Niger, Nigeria, Cameroon, Chad, Democratic Republic of Congo, Uganda, Somalia, Kenya, Mozambique). The second category is

represented by countries where jihadists do not have military bases, but the militiamen are reported in the country, either for sporadic military activities or financial ones: Mauritania, Ivory Coast, Ghana, Togo, Benin, Rwanda, Ethiopia, Djibouti, Tanzania, and South Africa. Finally, the third macro category includes all the other countries, i.e., those where there are no interceptable activities of jihadist groups.

ANALYSIS OF THE JIHADISTS ACTIVISM IN SUB-SAHARAN AFRICA: APPLICATION OF JEFFREY PREDMORE'S MODEL

To gain a more comprehensive understanding of jihadist activity in the mentioned area, we have selected a suitable model presented by Jeffrey Predmore. This analytical framework was initially utilized in analysing the insurgency in the North Caucasus in 2011. It includes three key aspects that theorists have identified as necessary for insurgency success (Predmore 2011).

The first aspect was noticed as early as 1975 by Andrew Mack and it addresses the issue of the will of the insurgents, because it has long been considered a critical factor in the success of military operations (Mack 1975). In this respect, it can be said that in Africa jihadist insurgents demonstrate heightened will to pursue their objectives over time. It does not mean African jihadists seek predefined and monolithic goals. These armed groups are characterised by high context adaptability, also referring to armed fighting. The general and primary objectives of these groups are essentially local. These goals are related to social, political, ethnic, economic, or religious issues. Grievances which cause insurgency are mostly present before jihadist radicalisation. However, jihadist radicalisation is a useful indicator to test the groups' will: are they still trying to achieve local goals, or have they adapted objectives to the external orders (Al-Qaeda or the Islamic State)? The jihadist rhetoric seems to be a surface framework that encompasses local goals. A strong will to pursue such objectives has allowed armed groups to gain an advantage from the branding process linked to international terrorist organisations' affiliations.

We can find at least three tiers of will that characterise jihadist African groups. The first, the most common to African jihadist groups, is the willpower to achieve essentially local goals related to political and economic marginalisation, resource management or social

redemption. From this perspective, most African jihadist groups operate in circumscribed geographical areas to support a specific social group, defined on an ethnic, religious, or socioeconomic basis. Asserting the local will of jihadist groups is determined only by a single element would be a mistake. Rather, groups' will, and subsequently their military strategies, are defined by complementary factors. At this level, the will of the jihadist groups is to create a geographically restricted area to be controlled and managed in the form of a proto state (UNDP 2023, 61–82).

A will to reach national goals defines a second-tier will, more ambitious in terms of territoriality and strategies. From this perspective today not all African jihadist groups are characterised by the will to pursue national objectives. Here we mean armed groups do not have the will to achieve territorial control on a national level or to attack central government assets (e.g. governmental buildings in the capital).

Finally, the third tier of the will of African jihadist groups is international. We do not consider a symptom of international will attacks against international troops or cross-border incursions. Foreign troops are always present in Africa where jihadist groups operate. Therefore, attacks against the foreign military are a consequence of localised conflicts, instead of the result of the will to strike international targets. Secondly, cross-border attacks are the consequence of jihadist groups' geographical location. Always straddling border areas, attacks in a country different from the group's country of origin are a natural strategic-military evolution, rather than an attempt at territorial expansion.

These different will levels vary over time and overlap each other depending on the changing political, social, and military context. Among those considered, each group has repeatedly changed its goals while maintaining the will to achieve them, adapting its strategies accordingly.

Another important aspect of the analysis of jihadism in Africa is the question of strategy. Namely, as argued by Arreguin-Toft (2001, 99–111), the choice of strategy is of crucial importance for winning a war. He explains that two sides in a conflict, in the broadest sense, have two basic strategies: direct and indirect. As a rule, the stronger counterpart (a state) usually wins when both sides choose the same strategy (direct vs. direct or indirect vs. indirect). However, if the opposing sides choose different strategies, then the weaker side (rebels, insurgents) has a significantly better chance of winning. For example, if the weaker side chooses guerrilla warfare (as a form of indirect strategy), it can defeat a stronger opponent that has chosen a conventional military approach

(as a form of direct strategy). On the other hand, it is also possible for a stronger opponent to increase the chances of victory if they start to change their strategy in time, i.e. start to apply the one chosen by the enemy's side. Then the situation usually turns in their favour. Bearing that in mind, it can be said with regard to Africa that there is a mixed and highly variegated context depending on the area and the armed group involved. The strategy adopted by jihadists in Africa is influenced by several elements. Generally speaking, it is possible to state that a greater rooting on territory (in geographical, temporal, and social terms) corresponds to a more diversified military strategy that frequently includes a confrontation with the governments. Another factor that determines strategies is weapon availability, both in quantitative and qualitative terms (Perez 2022).

Analysing the types of military actions carried out over time by African jihadist groups, it is possible to identify a mixed strategy, which alternates guerrilla and direct conflict. In the first case, attacks are directed against both civilians and military forces (local and international). Armed raids, looting, and ambushes are frequent actions whose specific characters change depending on the geographical context and the enemy faced by the guerrillas. African jihadists employ different tactics and weapons. A common pattern for armed raids is to approach the chosen target with motorbikes. Before starting the attack, the surrounding electrical and telecommunications infrastructure are destroyed, to isolate the target. After this, the militiamen surround the target (an urban centre, a military detachment) blocking any escape routes and initiating the attack using small and medium-calibre firearms. In some cases, mortars are employed. Another guerrilla tactic is the assault on civilians and military convoys. These are conducted in two steps. In the first phase, an improvised explosive device (IED) is detonated. Afterwards, militiamen assault the convoy. Another type of guerrilla action is suicide attacks. These can be stand-alone attacks if carried out in a city or represent the first step of a multimodal attack with firearms. Bombers usually wear explosive belts that are detonated once they are near the target. The damage caused is variable and depends essentially on the techniques and material with which the explosive belts are made. A further type of attack, again attributable to guerrilla terrorist actions, is carried out using car bombs. The car with the explosive can be placed near the target and then detonated. Or it can be thrown at the target by a suicide bomber (Mugeci and Refslund 2021).

Parallel to this indirect strategy employing guerrilla tactics, the more structured African jihadist groups pursue a strategy of direct conflict with the military forces (local and international). This strategy is employed in Nigeria by ISWAP (Islamic State West African Province), in the Sahel by JNIM, and in Somalia, by Al-Shabab (Warren and Hulme 2018). Attacks against military bases or assaults on military convoys in most cases are attributable to isolated guerrilla actions aimed at creating localised and temporary disruptions. However, ISWAP, JNIM and Al-Shabab frequently contest large portions of territory to local and international military forces. This strategy, coupled with the indirect strategy, allows armed groups to cyclically expand and defend territories under their control. From a methodological and research perspective, this type of strategy allows scholars and researchers to define, with a certain degree of precision, the areas that are under the control and rule of armed groups. Secondly, it is possible to identify potential or actual lines of conflict patrolled on one side by armed groups and on the other by armed forces. This type of strategy, however, requires high expenditure in terms of human and military resources. For this reason, it is essentially implemented by those groups that are structured (high number of personnel and weapons at their disposal) and have a high level of mobility in the territories under their control.

Considering these elements, we can state that the spectrum of military strategies implemented in Africa by jihadists is extremely varied. Most groups act through agile local cells that, by their low chances of success in a possible direct and prolonged armed clash with military forces, prefer guerrilla and disruptive actions. Some groups, however, have sufficient resources to sustain prolonged and geographically widespread armed clashes. These groups, namely JNIM, ISWAP and Al-Shabab, therefore alternate between indirect and direct military strategies.

As mentioned before, there is a third aspect. Namely, it is important to emphasise that even when the rebels' will to win is very strong and when an appropriate strategy is chosen, it is often not enough to guarantee the victory of the weaker side. This is referred to by Record (2007), who points out that the last and at the same time the most important aspect of the success of an insurgency is the achieved level of external support. In his book "Beating Goliath: Why Insurgencies Win", he notes that expressed will and a viable strategy is quite important variables of insurgency success that can determine the outcome of a conflict, but that external support is nevertheless essential (Record 2007, 23–66). After

all, this is largely confirmed by the study conducted by Paul, Clark and Grill (2010). Analysing the activities of 30 different insurgent movements, they found that the outcome of a conflict is largely determined by the ability of insurgents to attract tangible support (reflected in personnel, finances, material, and information); but also, by their resourcefulness finding a safe haven. Accordingly, it can be pointed out that African jihadist groups' international affiliations are double-way relationships. More than from an ideological point of view, the Islamic State and Al-Qaeda have chosen, and choose, to recognise provinces in Africa for strategic and propaganda reasons. While it is true that there is financial and military support (trainers) for these cells, most of the relations are of a media-propaganda nature. Today, transnational jihadist groups need African provinces more than these cells need an international affiliation. the correlation from a bottom-to-top perspective, the choice that emerges is not strictly ideological but strategic. Ideological elements are exploited to intercept population discontent and co-opting the political claims of the groups thus apparently subordinated. The affiliation with a terrorist organisation with the media exposure of Al-Qaeda or the Islamic State is an important sounding board for the affiliate's claims and fortifies its reputation among the local population and enemies.

The relationship between Sub-Saharan African provinces and the two international terrorism brands responds to the dynamics of extraversion typical of African societies. These dynamics have developed and consolidated over centuries, regulating the interaction between local elites and the external environment. Here we mean the relationship with the 'global' is exploited to compensate for internal difficulties, acquire legitimacy, and acquire autonomous power management (Bayart 2000). From this perspective, African jihadism appears to instrumentalise extraversion dynamics to increase its sovereignty over the local population, unleashing the external donor logic. In other words, in Africa Al-Qaeda and the Islamic State do not impose affiliations or programmatic lines. Instead, African armed groups play an active role during the affiliation process and the setting of goals and strategies.

From this perspective, the affiliations of African groups to international jihadist brands are characterised by different elements. Al-Qaeda-affiliated groups are armed groups with high levels of rooting on territory, both geographically and chronologically. The local armed group-international brand relationship resolves essentially into franchise and media propaganda activities. The long-term strategies, also from

the military point of view, are therefore not settled and coordinated with the central decisional branches of Al-Qaeda but follow local objectives and wills. This latter dynamic is documented also among armed groups affiliated with the Islamic State. However, in addition to its undisputed support in terms of media propaganda, the Islamic State, compared to Al-Qaeda, has a more direct approach (Perez, 2022). Actions carried out by local groups are claimed through the Islamic State's media. Moreover, counter-insurgency jihadist actions have revealed the widespread presence of non-Africans in the ranks of these groups in a training capacity.

CONCLUSION

In conclusion, the hypothesis that the jihadist phenomenon in Africa is currently in an expansion phase, both regarding its territorial dimension and its impact in military and social terms, appears to be confirmed. African jihadist groups have exploited the structural grievances of some areas of Sub-Saharan Africa to impose their control over territories. These armed formations have penetrated fragile social and economic contexts, distant from political centres and with little state military presence, gaining the hearts and minds of the local population.

It is possible to argue that in areas where the groups themselves have taken root, they *de facto* act as an alternative to the established power. Jihadist groups arise where the state does not guarantee fair and lasting governance. Social discrimination, political marginalization, poor economic development, and violence by regular armed forces are the elements on which these groups rely, structuring parastatal entities and exacerbating (inter-)ethnic conflicts. The overexposure of these areas to climate change, with the consequent decrease in resources – water and land – contributes to increasing fragility and vulnerability of the populations involved.

Predmore's model application confirms the concrete threat posed by such groups. First, the applicability of this model to the African context is verified. Moreover, the application of Predmore's model is definitely advantageous for a rigorous analysis of the plethora of African jihadist groups that are so heterogeneous. From this perspective, three primary considerations emerge from the Predmore model. Concerning the will of the jihadist groups, it is strong regarding local objectives. However, it decreases and is progressively less firm about the will to pursue national/international objectives/actions. Regarding the strategy implemented, this

is primarily indirect. In other words, guerrilla tactics are put in place to pursue local goals. Only the most structured armed groups sometimes employ, not extensively, a direct strategy. Finally, the external support to African jihadist groups is documented. However, it is important to note that this support does not stem from a global jihadist fight against infidels. Instead, it reveals a symbiotic relationship between local militant groups and international terrorist organizations such as Al-Qaeda and the Islamic State, driven by mutual benefits and shared objectives. This revelation sheds light on the intricate dynamics at play within these groups and underscores the complexities of their alliances.

In conclusion, it is imperative to adopt a strategic approach when countering jihadism in Sub-Saharan Africa. While acknowledging the presence of transnational jihadist ideology, it is essential not to overestimate its scope. Instead, efforts should be focused on addressing and defusing the local causes that contribute to the spread of armed groups. During the period spanning from the early 2000s to 2015, a number of emerging threats were unfortunately overlooked. With that in mind, it is crucial for governments to recognize and address the escalating threat. This will enable them to effectively monitor the future trajectory of jihadism in Sub-Saharan Africa and take preventive measures, rather than just proactive ones.

REFERENCES

- Arreguín-Toft, Ivan. 2001. "How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict." *International Security* 26 (1): 93–128. doi: 10.1162/016228801753212868.
- Bayart, Jean-François. 2000. "Africa in the World: A History of Extraversion." *African Affairs* 99 (395): 217–267. doi: 10.1093/afraf/99.395.217.
- Blic. 2011. "Babanovski: Balkan će biti islamizovan do 2020." *Blic online*, 12. mart 2011, <https://www.blic.rs/vesti/politika/babanovski-balkan-ce-biti-islamizovan-do-2020/0mq7fce>.
- Institute for Economics and Peace [IEP]. 2023. *Global Terrorism Index 2023: Measuring the Impact of Terrorism*. Sydney: Institute for Economics and Peace.

- Mack, Andrew. 1975. "Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict." *World Politics* 27 (2): 175–200. doi: 10.2307/2009880.
- Mugeci, Brenda, and Tore Refslund Hamming. 2021. *'The Arc of Jihad': The Ecosystem of Militancy in East, Central and Southern Africa*. London: International Center for the Study of Radicalisation [ICSR].
- Paul, Christopher, Clark Colin, and Beth Grill. 2010. *Victory Has a Thousand Fathers: Sources of Success in Counterinsurgency*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Perez, Emily Estelle. 2022. *The Underestimated Insurgency Continued. Salafi-Jihadi Capabilities and Opportunities in Africa*. Washington: American Enterprise Institute.
- Phares, Walid. 2006. *Future Jihad: Terrorist Strategies against the West*. New York: Palgrave Macmillan.
- Predmore, Jeffrey. 2011. "The Caucasus Emirate: Emerging force or jihadist fantasy?" Strategy Research Project. *U.S. Army War College*, 1–26, <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA560576>.
- Record, Jeffrey. 2007. *Beating Goliath: Why Insurgencies Win*. Washington DC: Potomac Books.
- United Nations Development Programme [UNDP]. 2022. *Dynamics of Violent Extremism in Africa: Conflict Ecosystems, Political Ecology and the Spread of the Proto-State*. New York: UNDP.
- United Nations Development Programme [UNDP]. 2023. *Journey to extremism in Africa: Pathways to recruitment and disengagement*. New York: UNDP.
- Warren, Jason, and Charlotte Hulme. 2018. "The Islamic State in Africa: Estimating Fighter Numbers in Cells Across the Continent." *CTC Sentinel* 11 (7): 21–28.

Марко Фијовић*

*Атински институт за образовање и истраживање
– АТИНЕР*

Емануел Оди**

*Институт за политичке, економске и друштвене студије
– Еуриспес, Рим*

ЦИХАДИЗАМ У ПОДСАХАРАСКОЈ АФРИЦИ: СПЕЦИФИЧНЕ ОДЛИКЕ И ПРОЦЕНА ПРЕТЊЕ

Резиме

Предмет истраживања у раду представљају активности цихадиста на простиру тзв. Црног континента. Аутори најпре пружају кратак историјски преглед развоја цихадистичке идеологије на глобалном плану, након чега следи детаљније испитивање њених специфичних манифестација у Подсахарској Африци. Истражујући ову тему, главни циљ био је да се идентификују јединствене карактеристике и изазови које ова претња представља у поменутом региону. У оквиру студије коришћен је модел који је првобитно развио Џефри Предмор 2011. године за анализу побуњеништва на Северном Кавказу. Он укључује три кључна аспекта која су теоретичари идентификовали као неопходна за успех побуњеништва: ниво воље укључених актера за постизањем зацртаних циљева (висок степен воље за победом или одсуство/недовољан степен воље); избор стратегије укључених актера (директна, индиректна или комбинована стратегија); и обим екстерне подршке укљученим актерима (значајна спољна подршка, ограничена спољна подршка или одсуство спољне подршке). Истраживање је засновано на методологији

* mfilijovic@yahoo.com

** emanueleoddi@outlook.com

анализе садржаја, уз коришћење разноврсних извора података, укључујући званичне извештаје релевантних међународних организација, утемељене научне публикације реномираних аутора из дате области и новинске чланке. Аутори су закључили да свети ратници у Подсахарској Африци поседују снажну одлучност да остваре своје циљеве на локалном нивоу. Међутим, њихова снага воље има тенденцију да се смањи када су у питању глобалне амбиције. Када је реч о одабиру префериране стратегије, установљено је да су афрички цихадисти усвојили првенствено индиректан приступ. Они фаворизују герилски начин ратовања, који се показао као веома ефикасан у постизању замишљених циљева. Изузетак представљају високо структуриране оружане групације које повремено користе директну стратегију – конвенционални војни приступ – али не у значајној мери. Коначно, у контексту спољне подршке афричким цихадистичким групама, примећено је да она постоји. Међутим, иста не потиче од глобалне борбе цихадиста против неверника. Уместо тога, она открива симбиотски однос између локалних милитантних група и међународних терористичких организација попут Ал-Каиде и Исламске државе, вођен обостраном користи и заједничким циљевима. Основна претпоставка да подсахарски цихадисти представљају изразиту претњу међународно признатим државама на поменутом континенту и да би потенцијално могли да оснују некакв ентитет сличан Исламској држави у Подсахарској Африци, делимично је потврђена. Иако поседују снажну вољу, добро разрађену стратегију и ограничену спољну подршку за постизање својих циљева, мало је пак вероватно да ће у блиској будућности моћи да успоставе нешто попут калифата. Па ипак, у областима где су афрички свети ратници значајно утврдили своје положаје, они ефективно функционишу као алтернатива легитимно изабраним властима. Манипулишући ситуацијом у којој влада друштвена дискриминација, политичка маргинализација, спор економски развој и насиље које врше регуларне оружане снаге, они су успели да створе

својеврсне парламентарне ентитете, заостравајући при том (међу)етничке сукобе.

Кључне речи: джихадизам, свети рат, Подсахарска Африка, Исламска држава, Ал Каида, тероризам, стратегија

* Овај рад је примљен 21. јула 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.

АКТУЕЛНО

119

Милица М. Марјановић

СОЦИЈАЛНИ И ПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ
У ЗАШТИТИ ДЕЦЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ
И РАСЕЉЕНИШТВУ

139

Александар Лукић

ПАНДЕМИЗАЦИЈА И НОВА НОРМАЛНОСТ

УДК 342.726-054.7-053.2

DOI: 10.5937/pr78-45755

Прегледни рад

*Милица М. Марјановић**

*Филозофски факултет, Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици*

СОЦИЈАЛНИ И ПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ У ЗАШТИТИ ДЕЦЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ И РАСЕЉЕНИШТВУ

Сажетак

У раду се указује на положај деце избеглица и деце интерно расељених лица како би се стекао бољи увид у стварни положај ових двеју високомаргинализованих група, а са тежњом за већом видљивошћу у друштву, друштвеним ангажовањем и друштвеном пажњом. Имајући у виду да су у случају ових двеју група на све аспекте живота у целини превасходно утицале присилне миграције као корените друштвене промене, главни истраживачки фокус биће усмерен на последице које се одражавају на популацију деце избеглица и интерно расељених лица. Коришћена је секундарна анализа садржаја радова истраживача који су се до сада бавили овом или сличном темом. Осим теоријског доприноса који се огледа у подвођењу деце интерно-расељених под општији појам деце у покрету, кључни резултат рада је налаз да се деца у избеглиштву и интерном расељењу налазе у друштвено неприхватљивом социјалном положају, да не постоји довољна заинтересованост политичких странака за креацију њихових политика у суочавању са овим проблемом, који је потребно решавати низом систематских афирмативних мера социјалне политике, пошто се ради о посебно осетљивој друштвеној групи.

* milica.marjanovic@pr.ac.rs

Кључне речи: деца интерно-расељена лица, деца–избеглице, друштвено осетљиве групе, друштвене промене

УВОДНА РЕЧ

Деца избеглице и деца интерно расељена лица представљају специфичну и посебно друштвено осетљиву групу посматрано са више различитих аспеката, о којима ће се говорити детаљније у наставку овог рада. Друштвене промене манифестују се на микро, мезо и макро нивоу и уочавају се различите форме друштвених промена. У контексту друштвених промена миграције су *par excellence* категорија, која објашњава и твори структуралне промене у животу појединаца и друштвених група, а све под утицајем, у овом случају, присилних померања, притисцима и силом код избеглица и интерно расељених лица. У светлу таквих разматрања, значајна је Волерстринова теза да друштвена промена не значи нужно и друштвени прогрес, што битно осликава положај деце избеглица и интерно расељених лица, јер расељавање суштински доводи до последица које ће прекинути нормалан животни ток ових осетљивих друштвених група на свим друштвеним нивоима.

Друштвене промене кроз призму миграционих кретања несумњиво остављају далекосежне последице по дечију популацију, било да имају позитивну или негативну конотацију, самим тим јер се ради о високо осетљивој и рањивој друштвеној скупини. Промене приликом миграционих кретања превасходно и јесу са негативним ефектом, осим у случају својевољног напуштања једног места живљења и одласка у неко друго место, мада и тада оне значајно делују на појединца.

Појам „деца у покрету” релативно нов у научном дискурсу, а осликава читав низ појединости које се везују за незавидан положај деце у ризичним и кризним околностима. У литератури се под појмом „деца у покрету” мисли на различите скупине деце: децу мигранте, децу–избеглице, децу интерно-расељену, децу номаде, децу без држављанства итд. Допринос овог рада огледа се у указивању на неоправдану запостављеност бављења овим осетљивим и стигматизованим групама деце. Неопходно је истражити све појединачне аспекте и карактеристике живота у расејању и избеглиштву како би се друштвеном реакцијом спречило даље

дискриминисање и социјална искљученост припадника ових двеју надасве рањивих група.

ОДРЕЂЕЊЕ И ДЕФИНИСАЊЕ ТЕРМИНА „ДЕЦА У ПОКРЕТУ”, ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА И ИЗБЕГЛИЦА

Термин „деца у покрету” први пут се званично спомиње на међународној конференцији о заштити и подршци „деце у покрету“ одржаној у Барселони 2010. године, где су бројне владине и невладине организације разматрале главна питања о положају и статусу ове рањиве групе (АИЕЈ 2015). Одређивање и дефинисање појма „деца у покрету” је вишедимензионално, будући да је појам знатно нов у научним и академским круговима, а Богетић и Југовић (2019) наглашавају да „деца у покрету” јесу рањива популација која је вишеструко изложена различитим видовима ризика по њихову безбедност, здравље и социоемоционални развој. Деца избеглице и деца интерно расељена лица су припадници овог концепта управо због свог друштвеног положаја који су стекли под утицајем немилих друштвених догађаја.

Са друге стране, у колоквијалном свакодневном говору врло се често између појмова избеглица и интерно расељених лица ставља знак једнакости, што је заправо грешка. Евидентно је да се говори о два надасве различита појма која у неким сегментима имају сличности, али је ипак важно направити јасну дистинкцију. Кроз дефинисање и одређивање ових појмова истичу се и многе сличности у самом начину живота, развоја догађаја и последица по физичко и ментално здравље, односно на целокупан квалитет живота појединаца. Високи комесаријат Организације Уједињених нација за избеглице (*United Nations High Commissioner for Refugees* – *UNHCR*) као свој основни циљ прокламује пружање помоћи и подршке интерно расељеним лицима, избеглицама, лицима без држављанства, тражиоцима азила, итд.

Још је тадашња Социјалистичка Федеративна Република Југославија упутила позив UNHCR-у да покрене операцију у СФРЈ. Своју канцеларију UNHCR основао је у Београду 1976. године. Споразум (*Accord de Siege*) са Владом потписан је 2. јула 1996. године, а агенција је наставила да пружа помоћ избеглицама из трећих

земаља (мандатним избеглицама) све до насилног распада бивше Југославије 90-их година прошлог века и у том периоду у Србију је пристигло више од 550.000 избеглица из бивших југословенских република (UNHCR 2023). У току 1999. године¹, више од 200.000 интерно расељених лица избегло је са Косова у централну Србију (UNHCR 2023). Треба нагласити још и да је „прихват избеглих и расељених вршен од стране Комесаријата за избеглице Републике Србије, Црвеног крста Југославије и општинских штабова за прихват избеглих и расељених. Бригу о њима убрзо преузимају Међународни црвени крст и UNHCR” (Секулић 2003, 140).

UNHCR дефинише избеглице² као људе који беже од сукоба или прогона. Они су дефинисани и заштићени међународним правом и не смеју их протеривати или враћати у ситуације у којима су им угрожени живот и слобода. Камен темељац њихове заштите је Конвенција о статусу избеглица из 1951. године³, којом је „избеглица” дефинисана као неко ко се „због основаног страха од прогона због своје расе, вероисповести, националности, припадности одређеној друштвеној групи или својих политичких мишљења, налази изван земље своје националности и није у могућности или, услед таквог страха, није вољан да се стави под заштиту те земље” (Члан 1) (UNHCR 2023).

Историја, учитељица живота, како гласи позната латинска изрека, помаже нам да схватимо узроке догађаја у прошлости како бисмо боље разумели садашњост у којој и сами живимо. Међутим,

¹ Према подацима Координационог центра за Косово и Метохију (2004), „када говоримо о интерно расељеним лицима подразумевамо интерно расељена лица српске, црногорске и других неалбанских националности која су присилно протерана са простора АП Косово и Метохија после 10. јуна 1999. године, којих је укупно, према подацима Координационог центра за Косово и Метохију, било 242.281, од којих у Србији 212.781, а у Црној Гори 29.500. Овом броју треба додати и интерно расељена лица на самом подручју АП Косова и Метохије, којих је око 20.000”.

² „Појединац који је доживео избеглиштво назива се избеглица (као синоним користи се и термин прогнаник)” (Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије 2023).

³ „Женевска конвенција о статусу избеглица из 1951. први је инструмент на међународном нивоу у којем је дата дефиниција ‘избеглице’. Њу су после Другог светског рата усвојиле Уједињене нације како би обезбедиле правни режим којим се уређује статус свих стотина хиљада избеглица расељених у Европи 1951. године. Због историјских околности у којима је усвојена, Женевска конвенција је садржала географско и временско ограничење опсега њене примене, којима је дејство предвиђене заштите било ограничено на избеглице из Европе које су побегле од догађаја насталих пре 1951. године” (Тренинг центар за миграције 2023).

„у средишту тих промишљања ретки су они који су нас и навели да мислимо о свим тим различитим и, збиља, кључним темама: људи чији су животи постали неживљиви. Избеглице су људи којима је насилно укинута окружење, простор у којем је могућ развој неразломљене темпоралности живљивог живота” (Захаријевић 2017, 520–521). Са друге стране, интерно расељена лица у потрази за сигурношћу нису прешла међународно признату границу. За разлику од избеглица, они беже унутар граница своје земље (UNHCR 2023). „Правни статус интерно расељених лица разликује се од положаја избеглица, јер она формално задржавају своје држављанство, што у принципу значи да су они једнаки са осталим грађанима земље о којој је реч. У стварности, интерно расељена лица су избеглице у својој земљи тако прозвана услед етничких, политичких и других сукоба. Они обично деле судбину избеглица” (Milosavljević i Jugović 2009, 113).

Неопходно је обратити посебну пажњу на статус интерно расељених лица и начин на који она (не) остварују основна права и питања егзистенције. Важно је нагласити да су „интерно расељена лица (ИРЛ) чинила, и даље чине, највећу групу расељених лица у региону. Од 1993. године, у бившој Југославији удео ИРЛ у укупном броју избеглица и интерно расељених лица варирао је између 55% и 73%. Почев од 2000. године, удео ИРЛ у укупном броју присилно расељених лица на Балкану био је у сталном порасту, што указује да су трајна решења за избеглице била успешнија него за интерно расељена лица” (Nowy 2011, 31). Конвенција ОУН о избеглицима из 1951. године регулише коме се признаје статус избеглице. Реч је о особама које су изложене основаном страху од прогона по различитим основама (расној, религијској, политичкој, припадништво посебним друштвеним групама).

За разлику од међународноправно одређеног појма избеглице, не постоји ниједна формална или правна дефиниција интерно расељеног лица. Статистике UNHCR-а ограничавају се на праћење интерно расељених лица изазваних сукобима. Уопштено говорећи, друштвени положај интерно расељених лица сличан је положају избеглица због тога што су и они такође лишени својих домова, власништва, суседства, чланова породице, радног места, различитих социјалних мрежа и прошлости. Сви релевантни узроци избеглиштва су слични и у случају расељавања. Међутим, формална разлика између избеглица и интерно расељених лица је у статусу, заштити

и друштвеном положају. У суштини, једина разлика између интерно расељених лица и избеглица лежи у томе што интерно расељена лица мењају своје место живота унутар исте земље. Фигуративно, интерно расељено лице је избеглица у сопственој домовини, тако прозвано услед рата, етничких и сличних сукоба. Несигурност и животни ризици заједничка су судбина и избеглица и интерно расељених лица” (Milosavljević i Jugović 2009, 126).

Можемо да сумирамо да је разлика заправо у могућностима који им се нуде за даљи живот. Избеглице имају одређена гарантована права у земљи–домаћину која произлазе из Конвенције ОУН, и начелно им се нуде четири могућности: репатријација, могућност пресељења у трећу земљу, трансфер у неки од колективних центара или интеграција у локалну заједницу (в. Секулић 2003, 147). Права интерно расељених лица директно су зависна од могућности њихове земље, из чијег су се једног дела раселили у условима присилних миграција, да им пружи помоћ и заштиту и обезбеди право на достојанствен живот. Тај живот, међутим, није ни налик на живот пре насилног расељавања.

Иако постоје разлике у формалном статусу избеглица и интерно расељених лица, ипак они имају и много тога заједничког. Основне карактеристике популације интерно расељених лица⁴ јесу: непосредна изложеност једном од тзв. карактеристичних стресора (Lazarus and Folkman 1984); принудно масовно напуштање дома и завичаја и, са тим у вези, суоченост са губитком материјалне сигурности, радног статуса, мреже формалних и неформалних социјалних односа или, другачије речено, просторна, социјална и психолошка искорењеност (Vlajković 2000a; Milosavljević у: Vlajković i др. 2000); изложеност великом броју стресора пре самог принудног расељеништва (Vlajković 2000b); осећај губитка идентитета, будући да је питање „ко смо” често блиско повезано са питањем „где смо” јер су „места дома организована и представљена тако да помажу особи да одржи сопствену кохерентност и самопоштовање, да оствари принципе саморегулације” (Dixon and Durheim 2000, 29); снажан осећај несигурности и „зависности од воље и интереса

⁴ „Они су, нажалост, доживели злу судбину да у већини буду избеглице у новоствореним државама насталим, на овај или онај начин, на тлу њихове бивше домовине. Тако су они постали туђи на своме односно на ономе што је некада и било њихово. Избеглице су и они које је лоша коб удаљила хиљадама километара од кућа и они чији домови су скоро на дохват руке, али у ‘туђим’ рукама” (Milosavljević у: Vlajković i др. 2000, 16).

других” (Milosavljević у: Vlajković i dr. 2000, 23); трауматизованост животом у новој средини током мучног процеса прилагођавања на нове услове, који је испреплетан на почетку са туговањем због губитака, а потом са неопходношћу доношења судбоносних одлука у вези са будућим животом (Vlajković 2000b).

КАРАКТЕРИСТИКЕ ЖИВОТА ДЕЦЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ И РАСЕЉЕНИШТВУ

Припадници друштвено осетљивих⁵ и рањивих група живе у измењеним друштвеним односима који су праћени бројним изазовима на дневном нивоу, чиме се отежава њихово функционисање у друштвеној заједници. Друштвене промене⁶ експлицитно диктирају ток живљења и неометано се одражавају на успостављање нових услова за живот, поготово у избеглиштву и расејању, чиме је обојено детињство деце избеглица⁷ и деце интерно расељених лица.⁸ Кретање и померање становништва један је од најкомплекснијих процеса у друштву, те се, с тим у вези, може разликовати низ миграционих кретања, од економских миграција, транзиционих, политичких, спољних и унутрашњих, али исто тако присилних и добровољних миграција. Када говоримо о присилним

⁵ Дајући генезу овог појма, Југовић указује да се „првобитно се у литератури и медијима користи да значи групе људи које су услед социоекономских фактора (нпр. екстремно сиромашни, бескућници, деца на улици итд.) више изложене природним опасностима и катастрофама (попут земљотреса, поплава, олуја и других гео/биофизичких опасности) и које су мање отпорне на њих. Овај појам је касније био прожет историјским идеолошко-научним и политичким приступима, који су кроз терминологију изражавали схватања и природе социјалних проблема и начина друштвених одговора на њих. У стратешким документима и актуелним политикама Владе Србије као осетљиве групе становништва дефинишу се оне које се налазе под већим ризиком од социјалне искључености и сиромаштва, а то су: особе са инвалидитетом, деца, млади, жене, старије особе, припадници ромске националне мањине, необразована лица, незапослени, избегла и интерно расељена лица и становништво руралних средина” (Југовић 2020, 13–14).

⁶ „Појам друштвене промене (од мењати: постати, или бити учињено друкчијим) означава процес у којем се успостављају нови облици друштвених односа између појединаца и/или друштвених група, у одређеном временском периоду” (Лазих 2008, 3).

⁷ „Деца у избеглиштву су напустила своју земљу због рата или прогона и не могу се вратити у њу због реалне опасности и страха од прогона на основу расе, религије, националности или припадности одређеној социјалној и политичкој групи” (UNICEF, 2017).

⁸ „Деца из ове групе су била присиљена да напусте своје домове због рата, природне катастрофе, насиља или прогона, али она остају у оквирима исте државе” (UNICEF, 2017).

миграцијама, обично се испољавају у виду избеглиштва (спољна присилна миграција) или интерног расељавања (унутрашња присилна миграција).

Део миграционих кретања чине свакако и деца, те према подацима UNICEF-а (2018) 12 милиона деце јесу избеглице и тражиоци азила, а 16 милиона деце живи у интерном расељеништву⁹ због оружаних сукоба унутар своје земље. „Деца у миграторним кретањима траже посебну друштвену пажњу, јер животне промене које носе миграције остављају бројне последице на овај део популације. И када су миграције деце усмерене ка позитивним променама (квалитетнији живот и одлазак без спољашње присиле), оне имају снажне социјалне, психолошке и културне импликације на децу. Ово посебно долази до изражаја када су миграције деце такве да се доводе у питање субјективитет, интереси, права и услови живота деце. Значајан део миграција деце може се назвати ризичним по њихово благостање. То су миграције које су подстакнуте ратовима, насиљем, екстремним сиромаштвом и различитим облицима злоупотребе” (Богетић и Југовић 2019, 1293–1294).

Важно је нагласити и да субјекти „деце у покрету” нису препознати у оквиру законодавног система Републике Србије, као ни у међународном правном контексту, што умногоме отежава унапређење квалитета живота свих групација које сврставамо под „децом у покрету”. „Посебни изазови за заштиту ‘деце у покрету’ тичу се остваривања права на недискриминацију, права на најбољи интерес, права на живот, опстанак и развој и права на партиципацију. Политика друштва према ‘деци у покрету’ треба да буде мултидимензионална и мултисекторска” (1293). Период детињства требало би да начелно представља благостање и сигурност за децу, како кроз примарну социјализацију, где кључну улогу игра породица, тако и током секундарне социјализације, где социјализаторску улогу преузимају друге друштвене групе и институције. Ипак, сведоци смо да се данас често негира да породица има примарни значај у креирању функционалног друштва, већ на саму институцију породице утичу различити друштвени фактори и промене. Шуваковић (2021, 726) посебно истиче да „иако данас постоје установе за институционалну социјализацију, она примарна се обавља најуспешније у оквиру

⁹ Деца која су интерно расељена нису посебно означена као категорија корисника/ца услуга система социјалне заштите, те је немогуће проценити број деце из ове групе којој је потребан неки вид асистенције (Galonja i dr. 2013, 84).

породице. То је и разумљиво: породица васпитава у условима постојања љубави и емоција између деце и родитеља. Породица није никаква 'безлична', отуђена установа, бирократски једнака према свима, већ заједница која је наклоњена детету које је у њој рођено”.

Најгори сценарио од свих у избеглиштву и расељеништву јесте смрт¹⁰ неког од чланова породице, поготово у овим нехуманим условима и као последица ратних дешавања, што недвосмислено оставља неизбрисиве последице по најмлађе актере друштва – децу. Током оваквих криза дешава се да се чланови породица раздвајају¹¹, што отежава додатно функционисање породице¹², мада ипак породица као највећа вредност и тада представља основни извор подршке и стабилности, узајамног разумевања и заједничког превазилажења тегоба, на шта указују и домаћа истраживања (Љубомировић 2017, 119, 121).

Живот у избеглиштву и расељеништву представља изазов како се суочити и опстати у новом друштвеном окружењу и новим животним условима, недостатак механизма да се почне живот испочетка негде, непланирано. Оно што донеси избеглички живот тешко је и набројати, а још је теже ухватити се у реалном животу у коштац са свим недаћама и проблемима, што значи: „превадати и адаптирати се на губитак блиских особа, трауматска искуства, губитак дома и имовине стицане током генерација, губитак пријатеља, губитак неких ствари велике симболичке вредности. Такође: превадати и адаптирати се на промену животних навика, материјалну угроженост, губитак професионалног идентитета,

¹⁰ Половина (2000, 51) посебно наводи да „када се смрт члана породице деси током избегличке кризе, ситуација има посебну тежину и у смислу катастрофичког остварења близине смрти која се наслућивала у крајњој несигурности живота током самог живљења на ризичној територији и саме евакуације. ‘Додатак’ тежине овом ионако тешком искуству ствара и немогућност, тј. ограничене могућности одрађивања ритуала који помажу опраштању и одвајању”.

¹¹ Како Половина (2000, 15) наглашава, „у избеглиштву се налазе породице са ‘окрњеним’ или измењеним саставом, често називане ‘непотпуне породице’. То су најчешће мајке са децом и/или најстаријим члановима породице (родитељи једног и другог партнера). У овим, привременим или трајним, новосклопљеним породичним целинама често је питање ‘Да ли смо ми сада породица?’ или ‘Каква смо ми то сад породица?’ ”

¹² Милосављевић посебно истиче да су „угрожене функције породице” и да „социјализаторска или васпитна функција породица представља посебан проблем избегличких породица не само због тога што она постаје обавеза само једног присутног родитеља већ због тога што се остварује у веома неповољним условима, не само у објективном смислу већ и у погледу њених вредносних, етичких, идеолошких, психолошких и социјалних претпоставки“ (Milosavljević у: Vlajković и др. 2000, 24).

зависност од других, доживљај неизвесности, привремености и беспомоћности, социјалну маргинализацију и социјалну стигматизацију” (Vlajković 2000, 11). У читавом процесу исељавања и прилагођавања новонасталој ситуацији избегли се сусрећу са многобројним новинама, а њихова једина жеља је да буду прихваћени привремено док се не створе услови да се врате одакле су дошли.

Југовић (2020) наглашава бројне факторе ризика који „деци у покрету” одузимају право на детињство и из којих се хитно издвајају потребе за дефинисањем актера и процедура у правцу идентификације потреба деце и одговора на њих. Осећање немоћи, несигурности, неизвесности, бесмисла најчешће прате ова стигматизована лица током њиховог читавог живота. „У склопу тврдње да су деца у покрету, без обзира о којој се специфичној групи ради, најчешће социјално искључена, помињу се и следеће околности: искљученост из образовног система, нерешен грађанско-правни статус, језичка баријера (често непознавање или недовољно познавање језика већинске заједнице), отежан или потпуно онемогућен приступ ресурсима система као што су здравствене услуге, непознавање животних вештина, немогућност уживања основних права, итд.” (Galonja i dr. 2013, 92). Ово потврђују и анкетни налази да интерно расељена лица настоје да се домогну пре свега Београда и већих градова „због већих могућности за проналазак запослења, приступ здравственим услугама и *школовању деце* (нагл. М.М.)”. Специфично, интерно расељени са Косова и Метохије често се опредељују и за одлазак у она места у којима имају рођаке и у којима је настањен „велики број становника пореклом са Косова и Метохије који су од раније живели на том подручју” (Petković 2017, 103).

Социолошки гледано, живот у избеглиштву и расељеништву дубоко мења друштвени статус и положај појединаца¹³ на стратификацијској лествици, у породичној структури, образовним могућностима, професионалном развоју, институционалној заштити: долази до урушавања личног и друштвеног идентитета. Изузетно је тешко одредити ко подноси највећу жртву у избеглиштву и расејању, практично је немогуће дати такав суд, мада ипак деца као најрањивија и посебно специфична категорија проживљавају избеглиштво, може се рећи, посебно тешко. Деца на другачији начин у односу на одрасле перцепирају догађаје попут погрома, рата, бомбардовања, разарања.

¹³ Положај избеглих могао би се описати и као: „положај ‘насилне групне изолације’ и изопштења из друштва” (Трипковић 2005, 36).

Светска здравствена организација феномен избеглиштва назвала је „тзв. културом егзила или супкултуром несреће” (Opalić 2003, 466).

Емпиријско истраживање које је спроведено над групом интерно расељених лица са Косова и Метохије смештених у колективном смештају на Брезовици показало је да расељена лица у односу на оне који немају статус избеглица и расељених лица показују нижи степен савладивости стресних ситуација са којима се породица суочава (мање успешно могу да се изборе са најразличитијим дешавањима унутар породице, затим мање су успешни у управљању породичном ситуацијом и дешавањима унутар породичног система); мање су задовољни својим породицама (показују нижи ниво породичне адаптираности, мање задовољство самом породицом и односом породице према средини); чешће користе стратегију тражења духовне подршке, а најређе стратегију која се односи на обезбеђивање социјалне подршке како би се суочили и изашли на крај са кризом; мање су задовољни својом физичком активношћу, енергетским капацитетима, квалитетом сна, својим афективним и когнитивним капацитетима, социјалним релацијама и условима средине у којој живе (Минић, Станковић, Павићевић 2021, 151). Студија показује незавидан положај избеглих и интерно расељених лица, указујући на умањене капацитете њиховог нормалног функционисања у друштвеним токовима, који су проузроковани, пре свега, високо стресогеним ратним догађајима.

У даљем тексту следе неки од исказа деце у избеглиштву о рату које је забележио Тим за психосоцијалну помоћ и подршку Клинике за заштиту менталног здравља у Нишу, и то:

„*Рат је наказа...*” (дечак М.; 9 година);

„*Нећу о томе, то боли...*” (адолесцент К.; 11 година);

„*Рат је, знате, кад немате тату...*” (девојчица Т.; 7 година);

„*Кад је рат, немате своје другарице, ни лутку, ни свој прозор...*” (адолесцент М.; 10 година);

„*То је ужас. Скоро је грмело, а ја мислим... Мама зна да се плашим граната, теши ме, а и она плаче...*” (адолесцент Б.; 10 година) (Krstić, 2009).

ПРЕВЕНТИВНЕ МЕРЕ И ЗАШТИТА ДЕЦЕ ИЗБЕГЛИЦА И ДЕЦЕ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА

За побољшање животног стандарда деце избеглица и деце интерно расељених лица, као и унапређење квалитета живота, мора да се делује кохезивно на нивоу читавог друштвеног система, као и да се захтева што већа друштвена пажња која би требало да буде усмерена ка овим угроженим групацијама. Интересантно је, међутим, да политичке странке, као један од главних субјеката политичког процеса у Србији, у својим програмским документима уопште не третирају питање статуса деце–избеглица и деце–интерно расељених. Изузетак су једино две владајуће странке – СНС и СПС (Шуваковић 2020, 46, 48). С друге стране, темељ политика према овој популацији треба да се заснива ее на вредносном полазишту да су дете и породица највише и најзначајније друштвене вредности које изискују целовиту и сталну пажњу, бригу и заштиту (Богетић и Југовић 2019, 1303).

Требало би формулисати низ превентивних мера и мера заштите како би се статус деце из ових рањивих група подигао на виши ниво, а све са циљем остваривања бољег квалитета животних услова. Доласком у нову средину, деца се суочавају са низом дискриминаторних поступака који системски и организовано урушавају њихова фундаментална права. Најпре би у светлу регулисања бољег животног окружења требало да припадници „деце у покрету” постану „правно видљиви”, јер је честа „правна невидљивост”, која их, с једне стране, чини апсолутно социјално искљученима, а са друге, чини их подложнијим злоупотребама и експлоатацији (посебно присили на вршење кривичних дела). Кључни први корак у пружању адекватне подршке и заштите и извођењу програма асистенције деци у покрету јесте потпуно решавање грађанско-правног статуса, односно креирање предуслова за укључивање у образовни систем и систем социјалне и здравствене заштите (Galonja i dr. 2013, 91). Треба да буду равноправни чланови друштва у којем живе, са тенденцијом да то исто друштво њима буде потпора за напредовање и превазилажење кризе проузроковане стресогеним догађајима рата, погрома, расељавања.

Према члану 41. и члану 42. Закона о социјалној заштити Републике Србије (2022) предвиђа се да се кроз систем социјалне заштите спроводе различите породично-правне и социјалне заштитне

мере и услуге (старатељство, хранитељство, смештај у институцију, надзор над вршењем родитељског права, саветодавно-терапијски рад, итд.) када је детету услед породичних или неких других животних околности угрожено здравље, безбедност и развој и када без подршке овог система не може да достигне оптимални ниво развоја. Услуге социјалне заштите организују се као услуге за децу, младе и породицу и услуге за одрасле и старије кориснике, уз уважавање интегритета, стабилности веза и окружења корисника и породице. Услуге социјалне заштите пружају се привремено, повремено и континуирано, у складу са потребама и најбољим интересом корисника. Управо сви изразито неповољни аспекти избеглиштва остављају далекосежне последице по нормално функционисање личности, али и на читаво породично окружење и развој. Потребна је дуготрајна, континуирана и сврсисходна социјална и психолошка помоћ избеглој и расељеној деци, ради лакшег и ефикаснијег превладавања трауматских дешавања. „Психолошки проблеми избеглица често се минимизирају, а дугорочне последице занемарују. Они сами поричу проблем и тако избегавају ретрауматизацију. Стручњаци се труде да не психијатризују избеглице, већ да их третирају као здраву популацију са нормалним реакцијама на ненормалне околности. Ипак, само трајање проблема представља постмиграциони стрес који доводи до хроничног посттрауматског стресног поремећаја” (Čavić, Lečić-Toševski i Rejović 2008, 11). Посттрауматски стресни поремећај (*ПТСП; ne-me-ec-ne*) јесте душевни поремећај, који управо настаје након излагања угрожавајућем стресном догађају и често је пратилац избеглих у својој борби за опстанак, а последица је расејања, протеривања и осталих трауматских дешавања током ратних догађаја.

Како би самостално и нормално функционисала и била укључена у образовни систем, „деци у покрету” нужно је обезбедити посебан модел укључивања у групу вршњака и групу образовне заједнице, оформити стимулативну средину за учење, организовати стручну психолошку и педагошку подршку ради превазилажења стечене трауме и развијати потенцијалне моделе поновне интеграције деце у нормалне друштвене токове. Пре свега је потребно створити такву атмосферу да се деца осећају безбедно и заштићено, а да приоритетно деловање друштва у целини буде усмерено на најбоље интересе деце. У Србији су, као резултат стратешке сарадње Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања,

UNICEF-a и Центра за истраживање и развој друштва – IDEAS, настале *Стандардне оперативне процедуре* (скраћено: СОП) за заштиту деце избеглица и миграната. Њихова сврха јесте да сви актери укључени у заштиту деце заједнички разумеју ризике којима су она изложена у околностима ванредних ситуација, као што су масовне и насилне миграције и избеглиштво. Ове процедуре дефинишу улоге, одговорности, поступке у доношењу одлука о детету и дају заједничке основе свим актерима за идентификацију и одређивање приоритета реаговања, као и обезбеђивање подршке (Milanović, Perišić i Milić 2016, 8). Носиоци одговорности у заштити деце избеглица и расељених лица јесу следећи актери: Комесаријат за избеглице, полиција, УН агенције, центри за социјални рад, невладине организације, екстерни експертски тим (Jugović 2020).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Као што је посебно истакнуто у овом раду, „деци у покрету”, са посебним нагласком на подгрупу деце избеглица и деце интерно расељених лица, вишеструко су угрожена права и могућности за живот која им припадају као свим равноправним члановима једног друштва. Деци избеглица и деци интерно расељеним лицима је несумњиво сурово одузето детињство, а њихов даљи живот осујећен за нормално битисање различитим стигмама које им је друштво приписало. Живот деце у избеглиштву и расејању битан је предмет социолошког и политиколошког разматрања и истраживања, мада захтева мултидисциплинарни приступ како би се сагледала целокупна сложеност овог вишедимензионалног феномена.

Стратегије подршке и мере заштите превасходно треба да буду усмерене на поновно укључивање деце у све институционалне и ванинституционалне канале, чиме би требало да се допринесе њиховом нормалном развоју и одрастању у функционалном друштву. Истраживање ове теме значајно је за подизање свести и боље разумевање друштвеног положаја деце избеглица и деце интерно расељених лица, као и изналажења могућности и перспектива за светлију будућност. Одроз и стуб здравог друштва јесу политике усмерене ка уважавању права деце и промовисању правих вредности, а првенствено институција породице јесте стожер успешног друштва. Деца имају своја права гарантована Конвенцијом ОУН о правима

детета из 1989. године¹⁴ и ни у ком случају им се бар она не могу оспорити. На социјалном и психолошком плану, деца избеглице и деца интерно расељена лица јесу прави репрезент дискриминисане популације, што доприноси актуелности истраживања ове теме, јер положај деце у друштвеном простору има примат над осталим темама у истраживачком смислу. Друштвена одговорност огледа се управо у усклађивању законодавних мера и усмеравању мера заштите према деци из рањивих категорија, попут деце избеглица и деце интерно расељених лица. Иако се сам појам „деца у покрету”, као најопштији теоријски концепт у односу на остале подгрупе друштвено осетљивих група деце, јавља као нов у академској терминологији, друштвена обавеза је да се препознају деца која живе у неповољним условима и да им се пруже конструктивни механизми за превазилажење потешкоћа проузрокованих кризним ситуацијама током миграционих кретања. Друштво је дужно да захтева континуирану пажњу и подршку упућену ка деци избеглицама и деци интерно расељеним лицима, са тежњом да престану да буду синоним за дискриминацију, маргинализацију и стигматизацију, те да управо они буду главни носиоци корених друштвених промена као највећи друштвени потенцијал.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Богетић, Драгица, и Александар Л. Југовић. 2019. „Деца у покрету” као рањива популација.” *Социолошки преглед* LIII (3): 1293–1318. DOI: 10.5937/socpreg53-21726
- Закон о социјалној заштити. „Службени гласник РС”, бр. 24/11 и 117/2022 – одлука УС
- Захаријевић, Адриана. 2017. „Ми избеглице: живот који се не може живети.” *Гласник Етнографског института* LXIV (4): 513–526. DOI: 10.2298/GEI1703513Z
- Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије. н.д. „Интерно расељена лица.” Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије. Последњи приступ 25. април 2023. <https://kirs.gov.rs/cir/interno-raseljena-lica/interno-raseljena-lica>

¹⁴ Иначе, ово је Конвенција ОУН коју је ратификао највећи број држава у свету, укључујући све државе чланице ОУН, изузев САД.

- Координациони центар за Косово и Метохију. 2004. „Интерно расељена и прогнана лица са Косова и Метохије.” Координациони центар за Косово и Метохију. Последњи приступ 25. април 2023. <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/20031>
- Љубомировић, Наташа. 2017. „Стигма и антистигма интерно расељених лица – шанса за ново доба.” *Социјална политика* 23 (2): 115–124. DOI: 10.22182/sp.232017.8
- Минић, Јелена Љ., Бобан Станковић, и Миљана Павићевић. 2021. *Породице у избеглиштву и расејању 20-ак година касније*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Петковић, Горан З. 2017. „Интеграција избеглих и интерно расељених лица на територији општине Алексинац.” *Социјална политика* 22 (1): 101–114. DOI: 10.22182/sp.232017.7
- Половина, Нада. 2000. *Како сачувати ментално здравље породице у избеглиштву*. Београд: Југословенски црвени крст међународна федерација друштва Црвеног крста и црвеног полумесеца.
- Секулић, Весна М. 2003. „Избегла и расељена лица у колективним центрима на северном Косову.” *Баштина XV*: 137–150.
- Тренинг центар за миграције. 2023. „Међународни ниво – Женевска конвенција о статусу избеглица из 1951. и Протокол уз њу из 1967. године.” Тренинг центар за миграције. Последњи приступ 29. април 2023. <http://www.tcma.rs/tekst/17588/medjunarodni-nivo-zenevska-konvencija-o-statusu-izbeglica-iz-1951-i-protokol-uz-nju-iz-1967-godine.php>
- Триповић, Гордана Д. 2005. „Избеглице – културни и социјални изазов.” *Социолошки преглед XXXIX* (1): 33–45. DOI: 10.5937/socpreg0501033T
- Шуваковић, Урош В. 2020. „Породица кроз програмске ставове политичких партија у Србији: пресек стања у другој деценији XXI века.” *Српска политичка мисао* 69 (3): 43–61. DOI: 10.22182/spm.6932020.2
- Шуваковић, Урош В. 2021. „Прилог расправи о друштвеном признавању браколиких и породицоликих друштвених појава.” *Социолошки преглед LV* (3): 714–750. DOI: 10.5937/socpreg55-34108
- АИЕЈИ. 2015. “Social Educational Work – With Refugee Minor Asylum Seekers”. АИЕЈИ. Последњи приступ 2. мај 2023. <http://aieji.net/>

- media/1051/social-educational-work-with-refugee-minor-asylum-seekers.pdf
- Čavić, Tamara, Dušica Lečić-Toševski, i Mirko Pejović. 2008. „Postraumatski stresni poremećaj i strategije prevladavanja kod psihotraumatizovanih izbeglica.” *Medicinski pregled* LXI (1–2): 11–15. DOI: 10.2298/MPNS0802011C
- Dixon, John, and Kevin Durheim. 2000. “Displacing place – identity: A discursive approach to locating self and other.” *British Journal of Social Psychology* 39: 27–44. DOI: 10.1348/014466600164318
- Galonja, Aleksandra, Tijana Morača, Maša Avramović, i Tommaso Diegoli. 2013. *Deca u pokretu – položaj i programi podrške i zaštite dece u pokretu u Republici Srbiji*. Beograd: Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – Atina.
- Howy, Bela. 2011. „Колико их је напустило земљу? Расељавање грађана бивше Југославије.” У *Миграције, кризе и ратни сукоби на Балкану с краја 20. века*, ур. Г. Пенев, 27–49. Београд: Друштво демографа Србије.
- Jugović, Aleksandar. 2020. *Društveno osetljive grupe perspektive i politike*. Beograd: IP Partenon.
- Krstić, Miroslav. 2009. *Principi zaštite mentalnog zdravlja dece, mladih i njihovih porodica u izbeglištvu*. Niš: Spektar.
- Lazarus, Richard, Folkman Susan. 1984. *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer Publishing Company, Inc.
- Lazić, Mladen. 2008. „Pojam društvene promene: Osnovna teorijska shvatanja.” *Sociološka luča* II (2): 3–15.
- Milanović, Lidija, Miroslava Perišić, i Marija Milić. 2016. *Standardne operative procedure zaštite dece izbeglica/migranata*. Beograd: Ideas.
- Milosavljević, Milosav, i Aleksandar Jugović. 2009. *Izvan granica društva, savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Opalić, Petar D. 2003. „Ispitivanje psihopatoloških posledica izbeglištva.” *Medicinski pregled* LVI (9–10): 465–475. DOI: 10.2298/MPNS0310465O

- UNHCR. 2023a. „UNHCR u Republici Srbiji.” UNHCR. Последњи приступ: 26. април 2023. <https://www.unhcr.org/rs/unhcr-u-republici-srbiji>
- UNHCR. 2023b. „Interno raseljena lica.” UNHCR. Последњи приступ: 26. април 2023. <https://www.unhcr.org/rs/interno-raseljena-lica>
- UNHCR. 2023c. „Izbeglice.” UNHCR. Последњи приступ: 26. април 2023. <https://www.unhcr.org/rs/izbeglice>
- UNICEF. 2017. „Education Uprooted.” UNICEF. Последњи приступ: 2. мај 2023. https://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_Education_Uprooted.pdf
- UNICEF. 2018. “Children on the Move: Key Facts and Figures.” UNICEF. Последњи приступ: 1. мај 2023. <https://data.unicef.org/resources/children-move-key-facts-figures>
- Vlajković, Jelena, Jelena Srna, Ksenija Kondić, i Milan Popović. 2000. *Psihologija izbeglištva*. Beograd: IP Žarko Albulj.

Milica M. Marjanović*

Faculty of Philosophy, University in Priština – Kosovska Mitrovica

SOCIAL AND POLITICAL CHALLENGES IN THE PROTECTION OF CHILDREN IN ASYLUM AND DISPLACEMENT

Resume

The paper indicates the position of refugee children and children of internally displaced persons in order to gain a better insight into the actual position of these two highly marginalized groups, with the aspiration for greater visibility in society, social engagement and social attention. Bearing in mind that in the case of these two groups, all aspects of life as a whole were primarily affected by forced migration as radical social changes, the main research focus will be on the consequences that are reflected on the population of child refugees and internally displaced persons. A secondary analysis of the content of the works of researchers who have dealt with this or a similar topic so far was used.

Keywords: Children – internally displaced persons, children – refugees, socially vulnerable groups, social changes

* milica.marjanovic@pr.ac.rs

* Овај рад је примљен 30. јула 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.

УДК 316.62:[616.98:578.834

DOI: 10.5937/pr78-46240

Оригинални научни рад

*Александар Лукић**

Институт за политичке студије, Београд

ПАНДЕМИЗАЦИЈА И НОВА НОРМАЛНОСТ

Сажетак

У овом раду истражујемо феномен проглашене пандемије из 2020. године и процеса који се остварују унутар такве ситуације. Ради се о процесима у образовању, култури, економији и уопште у друштвеном животу. Ти процеси не би могли да се догађају, да није проглашена пандемија. Основна хипотеза у раду састоји се у тврдњи да живимо у преломном времену које би требало да успостави ново стање ствари у јавном и приватном животу. То ново стање ствари подразумева заправо нову парадигму која представља својеврсну рефеудализацију у погледу различитих параметара који се односе на значајно ускраћивање основних права и слобода. Нова парадигма подразумева значајан степен контроле који укључује разне облике надзора и присилних медицинских третмана. Ново стање ствари има своје лозинке као што су социјално дистанцирање, нова нормалност, уздржавање од традиције (поздрављање лактањем и песницама уместо руковањем) и сл. Те лозинке супротстављене су пароли слободе, једнакости и братства која је обележила стварање грађанског друштва у доба Француске револуције.

Кључне речи: пандемија, пандемизација, нова нормалност, слобода, социјално дистанцирање, велики ресет, нова парадигма

* aleks.lukic@mail.ru

УВОД

Противећи се Наполеоновим освајањима, Шлегел је 1806. године написао: „Ово је насилничко време, које ставља на тешке пробе, време одређено, или да из дуге, неизрециве несреће извуче и створи нов облик ствари, или пак да целокупну европску и светску културу уништи, наметнувши јој једноличан јарам” (Мартини 1971, 326). Ове речи веома добро осликавају и време глобалне пандемијације као процеса успостављања нових друштвених односа, тзв. нове нормалности. Главна хипотеза овог рада састоји се управо у томе да примарни циљ проглашења пандемије од стране Светске здравствене организације (СЗО) није заштита здравља светске популације, већ успостављање новог система вредности. Пандемија је била првенствено политичко питање, а медицинско тек секундарно. У прилог нашој тези говоре и речи Клауса Шваба (*Klaus Schwab*) и Тиерија Малреа (*Thierry Malleret*): „Многи од нас размишљају када ће се ствари вратити у нормалу. Кратак одговор је: никад. Ништа се никада неће вратити на ‘сломљени’ осећај нормалности који је владао пре кризе, јер пандемија коронавируса означава фундаменталну прекретницу у нашој глобалној путањи” (Schwab and Malleret 2020, 8). Разлог је делимично у томе што ће људи да се навикну на ову „нову нормалност”, уколико „пандемија” буде довољно дуго трајала. Промене су такође веома често „спонтане” и правдане развојем технологије и свеопштом дигитализацијом.

Постављена теза о пандемијацији може на први поглед да изгледа прејака, међутим, ако се дубље размотре мере које су светске владе спроводиле, реагујући на проглашење пандемије, али и реакције разних невладиних организација, од којих се посебно истиче Светски економски форум из Давоса,¹ чији је директор споменути Клаус Шваб, може се увидети да се догађало много тога необичног

¹ Светски економски форум из Давоса реаговао је већ у марту 2020. године тако што је основао „глобалну акциону платформу за борбу против ‘ризика и последица незабележене ванредне глобалне здравствене ситуације”” (Вујић 2020, 1) Посебно је занимљиво да се као главни партнери у овој акцији појављују СЗО, Банка Америке (*Bank of America*), Астра Зенека (*AstraZeneca*), Гугл (*Google*) и Мајкрософт (*Microsoft*). Циљ ове акције, како се наводи у листу Политика, био је заједничко деловање са циљем јачања глобалних ланаца снабдевања медицинском опремом, као и покретање донација међу великим светским компанијама за развој дијагностике, вакцина, медикамената и медицинске опреме. Колики је утицај ове невладине организације, говори и завршетак чланка у Политици на ову тему: „То је можда једина нада против глобалне епидемије вируса короне у овом тренутку” (3).

за једну епидемију, званично респираторног вируса, макар се она и глобално проширила и постала пандемија. Појава вируса *SARS-CoV-2* и његово порекло још увек су загонетни, као што је уосталом загонетна и природа вируса уопште, а дефиниција пандемије је нејасна. О томе смо писали раније: „Када је реч о проглашеној пандемији вируса *SARS-CoV-2* из 2020. године, али и о пандемији уопште, прецизна појмовна одређеност у великој мери недостаје. То се надокнађује честим коришћењем емоционалних асоцијација које замагљују јасно разумевање проблема” (Lukić 2022, 169). Тестирање је проблематично са становишта поузданости. Карантин и ношење маски за здраве људе, дезинфиковање натријум-хипохлоритом (доместос, варикина) јавних површина и сличне мере имају велики психолошки и симболички значај, који се: „састоји у томе да стално треба да буде видљиво да је ‘невидљиви непријатељ’ ту негде, тј. да на један специфичан начин невидљиво постане видљиво. Зато је могуће да се једна од главних улога ношења маски састоји у томе да обележи сваку особу као потенцијално опасног заразивача од кога се треба социјално дистанцирати” (Лукић и Арсић Арсенијевић 2023, 306–307). Због присутних психологизама, спорна је епидемиолошко-научна заснованост ових мера.

Како наводе Чолаковић и Перошевић, епидемиологија, као и све друге науке, треба да буде заснована на проверљивим научним испитивањима, док експеримент у епидемиологији којим се тестирају хипотезе о повезаности штетног дејства неког чиниоца за здравље, или се тестира учинак неке терапијске мере (нова вакцина или нови лек) нужно треба да буде у складу са етичким принципима, при чему је најважнији принцип *primum non nocere*. Ови аутори наводе следеће принципе: 1) Хумани експеримент мора да буде користан, изводљив, научно заснован и вођен у складу са етичким нормама; 2) Изложеност студијске групе могућим ризицима једино је оправдана коришћу, која може да настане за целу популацију; 3) Експериментални део популације мора да буде информисан о циљевима акције и о сваком евентуалном ризику; 4) Уколико се експериментална студија изводи над малолетним особама, обавезан је пристанак родитеља или старатеља; 5) Не треба вршити експеримент на људима, ако се до резултата може доћи неким другим путем. (Čolaković i Perošević 1986, 33).

Уколико се ови принципи примене на дату ситуацију проглашене пандемије, лако може да се увиди да по правилу нису

поштовани. Пре свега се то односи на принцип број један, а остала четири би могла да се сведу на тај један.

ТЕСТИРАЊЕ

За одређивање присуства вируса у систему наших ћелија, садашња медицина често користи тзв. молекуларне методе, као што је на пример ПЦР – тест ланчане реакције полимеризације (*PCR – polymerase chain reaction*). Међутим, ове методе детектују само део генома вируса за који не можемо сасвим извесно да тврдимо да је „жив”. Другим речима, на овај начин могу да се открију и „мртви” вируси или њихови делови. Ипак, ПЦР се користио као главни дијагностички метод и „златни стандард” за тестирање и одређивање вирусне инфекције, чему је посебно допринео Ентони Фаучи (*Anthony Fauci*), деценијама главни епидемиолог у Сједињеним Америчким Државама.

Међутим, сам творац ПЦР методе Кери Малис (*Kary Mullis*)² изјавио је да ови тестови не могу да се користе у дијагностичке сврхе. У познатом интервјуу из 1996. године који је дао Герију Налу (*Gary Null*), он је оштро полемисао против Фаучијевих ставова, тврдећи да ниједна инфекција или болест не може тачно да се дијагностификује ПЦР методом (Mullis 1996). Малис је преминуо у августу 2019. године, тако да нажалост нисмо могли да имамо његово мишљење о проглашеној пандемији. Међутим, неки други научници, такође добитници Нобелове награде, као што је на пример Лук Монтање (*Luc Montagnier*), дали су велики допринос расветљавању пандемије (Perez and Montagnier 2020).

Свој допринос освешћивању људи широм света дали су и неки политичари и председници појединих држава. Председник Танзаније Џон Магуфули (*John Magufuli*) дао је узорке козе, папаје и моторног уља на ПЦР тестирање. Резултати су показали да су сви узорци позитивни, тј. да су и коза и папаја и моторно уље заражени. На овом примеру потврђено је да је ПЦР тестирање непоуздано. У Танзанији није уводио никакве рестриктивне мере које тражила СЗО. Напрасно је умро од срчаног удара 2021. године у току свог другог председничког мандата. Председник Белорусије Александар Лукашенко, цитирајући Трампове речи да „лек за кризу не сме да

² Кери Малис добио је Нобелову награду из области хемије управо за проналазак методе ланчане реакције полимеризације – ПЦР 1993. године (Mullis and Smith n.d.).

буде гори од болести” није уводио скоро никакве рестриктивне мере у својој земљи: „Нису затворене границе. Позоришта и биоскопи раде, нема забране окупљања. Постоје препоруке старијима од 65 година да не излазе, али им се то не забрањује” (Каваја 2020). Иако није било уведених мера као у другим земљама, ни у Танзанији, ни у Белорусији није дошло ни до повећаног обољевања, нити до повећане смртности. И амерички председник Доналд Трамп често је критиковао масовност тестирања, противио му се и тражио да се прекине или смањи. На Твитеру је у том смислу изјавио: „Наше тестирање је толико веће и напредније од било које друге земље (одрадили смо сјајан посао на овоме!) да зато показује више случајева. Без тестирања, или са slabим тестирањем, не бисмо показали скоро ниједан случај. Тестирање је мач са две оштрице – чини да изгледамо лоше, али добро је имати га!”.

Дакле, степен заражености одређивао се на основу ПЦР тестова сумњиве поузданости. Из те чињенице произлази да је тестирање било, поред симптома који су исти за сваку прехладу и грип,³ заправо један од најважнијих алата у проглашењу и одржавању пандемијског стања, спровођењу пандемизације и последично успостављању нове нормалности. Захваљујући непоузданом тестирању и постављеним симптомима, „пандемија” може да траје неограничено дуго, тј. онолико колико је потребно за спровођење пандемизације и успостављање пројектоване нове нормалности.

НОВА НОРМАЛНОСТ

Проглашена пандемија имала је велике социо-економске последице и довела је захваљујући предузетим мерама социјалног дистанцирања, самоизолације и ограничења путовања до губитака радних места и смањења продуктивности и производње у готово свим привредним секторима (Nicola et al. 2020). Профитирале су само велике транснационалне компаније у информационо-технолошком, банкарском и фармацеутском сектору.

³ Грађанима који су имали ове симптоме саветовало се да иду у ковид амбуланте: „Сви грађани који имају симптоме вируса корона, као што су суви кашаљ, бол у грлу или повишена температура, треба да се јаве најближем Дому здравља где ће у ‘специјалним ковид амбулантама’ бити прегледани, а лекари ће одлучити да ли особа треба да се нађе у кућној изолацији или мора да буде упућена на болничко лечење” (Давидов Кесар 2020).

Велике промене догодиле су се у образовању, култури, економији и уопште у друштвеном животу. Једна од најважнијих јесте управо социјално дистанцирање које се манифестује кроз прелазак на рад од куће и одржавање наставе на даљину у школама и на факултетима посредством различитих интернет-видео платформи и др. Ти процеси не би могли да се догађају, да, са једне стране, није проглашена пандемија и са друге, да није припремљена информационо-технолошка логистика. Рад од куће и настава на даљину су посебно значајни, пошто остају као нека барем латентно трајна опција у будућности, или у оквиру неке друге будуће непогоде (климатске промене на пример) која би могла да нас задеси.

Ново стање тзв. пандемијске стварности подразумева и одређене елементе рефеудализације и тоталитаризма, с обзиром на значајну суспензију устава, закона и разних демократских процедура у земљама које су уводиле ванредна стања, што је резултирало дискриминацијом и ускраћивањем људских права, пре свега права на слободу кретања увођењем полицијског часа и ковид пропусница, популарно названих „аусвајси”, као и разних других ограничења и условљавања. Такође, тоталитарни моменти односе се и на бројне облике надзора, полу-присилне и условљавајуће медицинске третмане, медијску пропаганду и цензуру, постојање званичног наратива који није подложен критици, ускраћивање личних слобода и репресиван однос према критичарима. Слобода или здравље – постављено је као лажна дисјункција, а како с правом примећује Лаушевић, на делу је ситуација да „медицина излази из сфере струке и поприма форму тоталне полицијске контроле и нормирања укупног човјековог живота. Медицински дискурс постаје модел за политички, економски и друштвени говор, а медицинске праксе контроле постају универзални модели дијагнозе и владања укупним свијетом живота” (Лаушевић 2022, 14).

Већ у априлу 2020. године праћено је кретање људи, посредством мобилних телефона у Италији, Шпанији, Норвешкој, Белгији, Јужној Кореји, Кини и Израелу. У Сједињеним Америчким Државама и Француској дронави који су патролирали градовима преко звучника су упозоравали људе да воде рачуна о међусобној удаљености (Каваја 2020а). Сличну меру нашој влади предлагао је Национални кластер беспилотних летелица и блиских сектора. Понуда је подразумевала да се њихове беспилотне летелице, које се иначе користе у пољопривреди за запрашивање усева, сада искористе

за запрашивање градова дезинфекционим средствима. Поред тога предложили су и њихово коришћење у сврху надзора грађана и упозоравање путем звучника недисциплинованих међу њима да крше наметнуте забране (видети Галовић 2020). Дронови овог удружења заиста су и коришћени за запрашивање јавних површина у Краљеву на неприступачним местима где возила градске чистоће нису могла да приђу (паркови, околина школа, обданишта и здравствених установа, шеталишта, прометни пролази и степеништа). Посао је обављан за време полицијског часа (видети Дугалић 2020). Са овом праксом убрзо се престало, али с правом се поставља питање, зашто се то уопште радило, посебно на тим тешко приступачним местима, ако је у питању респираторни вирус који се преноси капљичним путем. Одговор који се логички намеће јесте да су у питању психолошки разлози, или да није у питању респираторни вирус.

Нова нормалност, дакле, треба да буде заснована на социјалном удаљавању и отуђивању људи уплашених за своје здравље и затворених у своје станове, који ће се због тог страха одрећи сопствене слободе и традиције, а у ретким сусретима поздрављати лактањем и песницама уместо руковањем. Човек човеку више није ни вук у тако конципираном друштву, већ потенцијални клицоноша кога се треба чувати. Зато се често говори да је на делу била пандемија страха.

Ни деца нису била поштеђена кампање о другом као опасном носиоцу вируса. О томе сведочи и слика са једног плаката који се могао видети на дечјим одељењима у домовима здравља у Србији (Слика 1). Ту је безлични други представљен као опседнут од стране неког страшног створења са оштрим зубима (вирус). Безличност другог требало би да нас упозори да се треба чувати свакога, никако бити присан, грлити се или руковати, већ да се треба држати подалеко. Ова слика указује и на то да би дете које је гледа требало да се идентификује са особом лево која није представљена са вирусом. Међутим, у том случају онај други заправо не представља никога, а онда и цела концепција пада у воду, јер ако је тај други са вирусом нико, онда и не постоји, а онда не постоји ни вирус. Право стање ствари у овој кампањи јесте да је и дете са леве стране такође потенцијално опасно као и оно десно, па би на слици требало и њега представити као носиоца вируса (Слика 2).

Ситуација да смо обојица, тј. и ја и други, потенцијални опасни носиоци чудовишног вируса, била је суштина пропагандне кампање.

Слика 1 и Слика 2: Деца и социјална дистанца

Слика 1

Слика 2

Извор: Аутор.

КАРАНТИН И НЕВИДЉИВИ НЕПРИЈАТЕЉ

У јеку проглашене пандемије често су коришћене фразе о ратном стању и невидљивом непријатељу од стране званичника светских влада. Међутим, то представља само део наратива СЗО, Светског економског форума⁴ и других глобалних организација које су одозго давале упутства онима доле. Политика је својевремено известила да СЗО тражи од држава да нападну корону. Према препоруци СЗО, датој на конференцији за штампу 23. марта 2020. године, напад који треба да изведе свака држава подразумева следеће: повећати број тестираних људи; стављати пацијенте у изолацију и карантине; повећати број здравствених радника који ће бити распоређени за прихват оболелих; осмишљавати систем за откривање сваког сумњивог случаја (Давидов Кесар 2020а; видети C-Span 2020).

Епидемиолог Зоран Радовановић у истом чланку у Политици покушао је да објасни шта „напад” претпоставља. Према његовим речима треба више истраживати и откривати оне који су позитивни на нови вирус, морају да се идентификују контакти и да се тестирају,

⁴ Тако се у *Великом ресету* каже следеће: „Ми смо у рату, али са непријатељем који је невидљив” (Schwab and Malleret 2020, 9).

а карантин подразумева да ту бораве превентивно људи који су били у контакту са зараженима, иако се болест код њих није још испољила. У карантину би такође свако морао да има своју собу и мокри чвор и не би смео да се меша са другима. (Давидов Кесар 2020а)

У складу са прокламованим ратним стањем, одређени лекари су заиста строго војнички поступали, претећи поштравањем мера и упозоравали да су многи неодговорни – не плаше се, иако треба да се плаше, шетају се, друже се, а то никако не би смели. Доктор Стевановић, директор Клинике за инфективне и тропске болести, упозорио је у том смислу на конференцији за штампу 31. марта 2020. године: „Ово је резултат непоштовања свих уведених мера, ако наставимо овако неодговорно да се понашамо према себи и другима, заиста нам се ближи италијански и шпански сценарио. Олако смо схватили опасност од ове болести и даље се интензивно дружимо и покушавамо да избегнемо мере које је неопходно да поштујемо – изолацију и дистанцирање, да бисмо спречили ширење вируса” (Аранђеловић 2020.). Са друге стране, лекари који би износили другачије становиште, обично би били проглашавани такође неодговорнима. У току ванредног стања, крајем марта 2020. године људима старијим од 65 година било је забрањено да излазе из својих станова, многи људи су радили од куће, или им је било потпуно или делимично забрањено да раде (фризери, козметичари, угоститељи и др.). Деца нису ишла у школу – млађи су пратили „наставу” преко телевизије, а старији преко интернета, градски и међуградски превоз није радио, а викендом је важила потпуна забрана кретања. Ове мере касније су биле још оштрије.

Проблем у пандемијском наративу била је и смртност од Ковида. Према мишљењу Џона Јоанидиса (*John Ioannidis*), познатог епидемиолога са Универзитета Стенфорд, званични подаци нису били поуздани. Епидемиолошки гледано, према његовом мишљењу, употребљиви подаци долазе са крузера Дајмонд Принсес (*Diamond Princess*) где су тестирани сви путници „заточени” на броду и смртност је износила око 1%, што је било много мање од података које је давала СЗО. Јоанидис је такође сматрао да закључавање није добро: „Међутим, слепо закључавање читаве популације има упитне додатне предности. Закључавање здравих, неризичних људи и пребацивање пацијената заражених Ковидом-19 у старачке домове било је апсурдно. Заговорницима ‘закључавања ради изравнавања кривуље’ треба признати да се тиме добија време за припрему

болница, али да ће се већина, ако не и сви смртни случајеви од вируса и даље дешавати када се мере олабаве – осим ако се не појаве ефикасни третмани и/или вакцине” (Melnick and Ioannidis 2020).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Без проглашења пандемије не би могло да буде свих оних мера покривених медицинским разлозима, а које превазилазе медицину и примарно се односе на људска права и слободе. Људи су на мере пристајали или из исконског егзистенцијалног страха или из страха од казне ако мере не поштују. Пропаганда је произвела ситуацију у којој је страх чак и пожељна ствар, а они који се не плаше, то треба да задрже за себе као приватну ствар, док у јавности треба да показују супротно. Иначе ризикују да буду проглашени за несолидарне и неодговорне особе које угрожавају друге људе, здравствени систем, функционисање државе итд. Деконструкцијом тзв. старе нормалности и успостављењем система не-слободе, надзора и страха требало би да буде деконструисано и досадашње грађанско друштво, при чему би нестала разлика између сфере приватног и јавног. У том контексту све би требало да постане јавно. Успостављање таквог вида неототалитарног система показало би да је Платон био у праву када је писао да демократија нужно води тиранији која је разара и гради систем супротстављен вољи грађана.⁵

⁵ Треба, међутим, истаћи, да ни у садашњем капиталистичком систему ствари са слободом не стоје баш добро. Слобода појединца-потрошача ограничена је профитом а, како исправно примећује Видојевић „слободно тржиште, приватна својина и новац стичу својства овоземаљске религије” (Видојевић 2015, 32). Неједнакости између оних са најмањим и оних са највишим приходима стално се повећавају. Власт у свету у великој мери припада тзв. финансијској и корпоративној класи, а суштина глобализације састоји се према његовим речима у томе да „владавина капитала најмоћнијих земаља иза себе оставља стотине милиона гладних и сиромашних, хиљаде убијених у име ‘демократије’ и ‘људских права’, нови колонијализам и реалну могућност катастрофалних ратова за преомоћ на светској сцени” (13). Колин Крауч сматра да је данашње друштво већ постдемократско, да пословним лобијима припада све више моћи, што значи да су могућности за неку егалитаристичку политику која би била усмерена на прераспodelу моћи и богатства све мање. Постдемократија подразумева да власт припада привилегованим елитистичким центрима моћи који могу да се поделе у три групе – банкарско-финансијску, информационо-технолошку и фармацевтско-медицинску. Они се не осећају обавезним ниједној држави онако како је на то обавезан демос. Њихова моћ остварује се посредством транс-националних (некада мултинационалних) компанија чији интереси могу да буду економски, геополитички или и једно и друго. Делују тако што рашире производњу тамо где су

Закључавање, које се масовно спроводило да би заштитило друштво од пандемије није било епидемиолошки, али ни морално оправдано и произвело је супротне последице. У том погледу упечатљиви су ставови Јоанидиса, о чему смо писали у овом раду. Међутим, Јоанидис иако признати научник, није могао да дође до изражаја, јер се противио пројектованој матрици.

Из свега наведеног произлази да је проглашена пандемија примарно била политички пројекат. О томе сведочи и њен фактички или изнуђени завршетак. Пандемизација је заустављена када је почела руска специјална војна операција на територији Украјине у фебруару 2022. године. Без медицинског објашњења укинута су скоро сва ограничења уласка у земље које се граниче са Украјином, како би се омогућило да милиони људи избегну из те земље. Опасност од преношења опасне заразе напрасно је престала.

Када је почела руска специјална операција на територији Украјине, пандемија је била у току, на снази су биле озбиљне мере ограничавања кретања, увођени су „аусвајси“, а посебно су биле изразите мере које су се односиле на путовања у иностранство. Та путовања условљавана су вакцинацијом или тестирањима. У самој Украјини, због ратног стања и немогућности спровођења до тада спровођених заштитних мера, као и хигијенске ситуације која је, посебно на фронту, у рововима, свакако лошија него у мирнодопском стању, епидемиолошка ситуација могла је да буде само погоршана. Међутим, насупрот томе, тамо је пандемија нестала. После тога, мада не и због тога ублажена је и у остатку света који је њом био „захваћен“, а мере су или укинуте или драстично ублажене. Тако је дошло до неког *stand by* стања. На чудан, али не и необјашњив начин пандемија и украјинска криза су постале две повезане ствари. Борбена терминологија, коришћена у Светској здравственој организацији, која преливала се на кризне штабове светских влада на почетку пандемије указује на то – „невидљиви непријатељ“ постао је видљив непријатељ, а „ратно стање“ постало је ратно стање.

трошкови најнижи, продају тамо где су профити највећи, а порезе књиже тамо где су најмањи. Државне границе за њих практично не постоје, тј. своју делатност у сва три аспекта – производње, пласмана и плаћања пореза могу да остварују било где у свету (видети Крауч 2014).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аранђеловић, Вишња. 2020. „Ближи нам се сценарио из Италије и Шпаније.” *Политика*, 1. април.
- Видојевић, Зоран. 2015. *Порази и алтернативе, претња пустоши и етика отпора*. Београд: Завод за уџбенике.
- Видојевић, Зоран. 2018. *Живот један једини*. Београд: Јасен
- Вујић, Тања. 2020. „Форум из Давоса повео битку против вируса корона.” *Политика*, 13. март.
- Галовић, Милан. 2020. „Дроном на вирус.” *Политика*, 27. март.
- Давидов Кесар, Данијела. 2020. „По помоћ у ковид амбуланте.” *Политика*, 3. април.
- Давидов Кесар, Данијела. 2020а. „СЗО тражи од држава да нападну корону.” *Политика*, 27. март.
- Дугалић, Мирољуб. 2020. „Дроновима против вируса.” *Политика*, 13. април.
- Каваја, Јелена. 2020. „Хокејом и тракторима на вирус корона.” *Политика*, 1. април.
- Каваја, Јелена. 2020а. „Прати ли се вирус или човек.” *Политика*, 21. април.
- Лаушевић, Саво. 2022. „Корона криза, пут у глобалну биомоћ.” У *Патриотизам у доба пандемије*, ур. Александар Лукић, 9–26. Београд: Институт за политичке студије, Српско филозофско друштво.
- Лукић, Александар, и Валентина Арсић Арсенијевић. 2023. „Логика и научни метод – вирус и мозаичка болест дувана, шта знамо о инфективним агенсима.” *Sociološki pregled* 57 (1): 297–321. DOI 10.5937/socpreg57-41592.
- C-Span. 2020. “World Health Organization Coronavirus News Conference.” *C-Span*. 23 March. <https://www.c-span.org/video/?470606-1/world-health-organization-coronavirus-news-conference>.
- Čolaković, Božidar, i Zorica Perošević. 1986. *Opšta i specijalna epidemiologija*. Priština: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Fric, Martini. 1971. *Istorija nemačke književnosti*. Beograd: Nolit.
- Ioannidis, John A. 2021. “Reconciling estimates of global spread and infection fatality rates of Covid-19: An overview of systematic

- evaluations.” *European journal of clinical investigation* 51 (5): 1–13. doi:10.1111/eci.13554
- Krauč, Kolin. 2014. *Postdemokratija*. Šabac: Karpos.
- Lukić, Aleksandar. 2022. „Logičko-ontološki aspekti pandemije.” *Theoria* 65 (4): 169–177, DOI 10.2298/THEO2204169L.
- Melnick, Edward R, and John Ioannidis. 2020. “Should governments continue lockdown to slow the spread of covid-19?” *BMJ (Clinical research ed.)* 369: 1–3. DOI 10.1136/bmj.m1924.
- Mullis, Kary. 2021. “Kary Mullis: The Full Interview by Gary Null.” *YouTube*, 3 August. <https://www.youtube.com/watch?v=ezKMYTvjEfw>.
- Mullis, Kary, and Michael Smith. n.d. “Kary B. Mullis – Facts.” *The Nobel Prize*. <https://www.nobelprize.org/prizes/chemistry/1993/mullis/facts/>.
- Nicola, Maria at al. 2020. “The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (Covid-19): A review.” *International journal of surgery* 78: 185–193. DOI 10.1016/j.ijssu.2020.04.018.
- Perez, Jean Claude, and Luc Montagnier. 2020. “Covid-19, sars and bats coronaviruses genomes peculiar homologous rna sequences.” *International Journal of Research – Granthaalayah* 8 (7): 217–63. DOI 10.29121/granthaalayah.v8.i7.2020.678.
- Schwab, Klaus and Malleret, Thierry. 2020. *Covid-19: the great reset*. Geneva: Forum publishing.

Aleksandar Lukić*

Institute For Political Studies, Belgrade

PANDEMIZATION AND THE NEW NORMAL

Resume

The paper investigates the phenomenon of a declared pandemic and the processes that take place within such a situation. It's about processes in education, culture, economy, and social life in general. Those processes could not have happened if the pandemic had not been declared. It can be said that we are living in a turning point that should establish a new state of affairs in public and private life. That new state of affairs implies a new paradigm representing a kind of refeudalization of various parameters related to the significant denial of various rights and freedoms. The new paradigm includes a significant degree of control, ie. various forms of supervision and forced medical treatments. The new state of affairs has its slogans such as "social distancing", "new normal", "digitalization", etc. Those slogans are contrasted with the slogans of freedom, equality, and fraternity that marked the creation of civil society during the French Revolution. The declaration of a pandemic enabled the introduction of restrictive measures that go beyond medicine and primarily relate to basic human rights and freedoms. In this way, from the sphere of medicine, it entered the sphere of philosophy, sociology, politics, and other areas of human social practice. Propaganda has produced a situation in which it has made fear a desirable state of affairs. Those who were not afraid, as a rule, were declared non-solidarity and irresponsible persons who endanger other people, the health system, the functioning of the state, etc. People agreed to the measures either out of primal existential fear or out of fear of punishment if they did not respect them. Deconstruction of the so-called old normal would also represent the deconstruction of the existing civil

* aleks.lukic@mail.ru

society and the establishment of new totalitarianism. The articles of recognized scientists, such as Kary Mullis, Luc Montagnier, John Ioannidis, etc., if they did not fit into the given matrix, were either ignored or declared unscientific. It could be argued that the declared pandemic was primarily a political project. Its factual ending also testifies to this. Pandemization entered a standby state when the Russian special military operation on the territory of Ukraine began in February 2022.

Keywords: Pandemic, pandemization, new normal, freedom, social distancing, great reset, new paradigm

* Овај рад је примљен 14. августа 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

157

Иван Матић

РИМСКИ ГЕНС И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА
РАЗУМЕВАЊЕ ДРЕВНОГ ДРУШТВА

173

Зоран Р. Пешић

ЛИДЕРСТВО: ШЕСТ СТУДИЈА
О СВЕТСКОЈ СТРАТЕГИЈИ
– ОСВРТ НА КЊИГУ ХЕНРИЈА КИСИНЦЕРА

УДК 94(37)

DOI: 10.5937/pr78-44943

Осврт

Иван Матић

Институт за политичке студије, Београд

РИМСКИ ГЕНС И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ ДРЕВНОГ ДРУШТВА

**Осврт на књигу: Smith, Christopher J. 2006.
*The Roman Clan: The Gens from Ancient Ideology
to Modern Anthropology.*
Cambridge: Cambridge University Press, 409. стр.**

Правно-политичка инсти-туција римског клана (лат. *gens*) је још од раног модерног доба представљала значајан извор инспирације за бројне друштвене теоретичаре, који су у њој видели кључ, како за разумевање римског, тако и бројних других древних друштава. Генс, који постоји још од ране републике, а чији трагови у рудиментарнијим облицима се називу чак и пре периода тзв. римских краљева (лат. *reges*), се у основи може дефинисати као родовско-племенска групација чији чланови воде порекло од заједничког претка. Тумачење његовог опсега, историјског значаја и утицаја у модерној науци је тема књиге *Римски клан* класичног историчара Кристофера Џона Смита.

Смит почиње своју анализу истичући да је од свих римских институција генс она на коју се најчешће алудира, а која је истовремено најоскудније објашњена (Smith 2006, 1). Утолико, он наглашава да његова књига има двојаку улогу: како да утврди историјску реалност генса на основу оригиналних извора, тако и да образложи наше разумевање ове институције у модерном добу. Смит наводи да се генс типично дефинише као клан или лоза, при чему сам преферира термин клан будући да је, како тврди, сродство у оквиру ове институције било махом фиктивно (2). Као важан фактор историографије, он истиче да се подаци о раној историји Рима не смеју узимати здраво за готово, будући да први историјски списи потичу са краја трећег века пре н. е. Неспорне чињенице се

свакако тичу повезаности генса са патрицијатом и високим државним функцијама (3; 5).

Разматрајући историјску евиденцију, Смит најпре примећује њену оскудност и сведеност на свега неколико домена: наслеђе, симболе идентитета и религијске ритуале (Smith 2006, 9). Према највећем постојећем речнику латинског језика, *Thesaurus Linguae Latinae*, генс чини сродничку целину чији су мањи подеоци *familia*, *stirps* и *domus* (14). Најпрецизнију дефиницију ове институције даје Цицерон: *gentiles*¹ су они који најпре деле исти *nomen*;² затим, они који су рођени као слободни грађани,³ од чијих предака нико није био роб и коначно, који никада нису претрпели *diminutio capitis*⁴ (15). Смит истиче да су многи генсови недвосмислено припадали патрицијату (16), али доводи у питање тврдњу римског историчара Тита Ливија да су само патрицији поседовали ову институцију (9).

Nomen који су делили сви припадници једног генса се преносио мушком линијом (Smith 2006, 15; 20) и уведен је у шестом веку пре нове ере, при чему су раније историјске личности имале само једно име (нпр. Ромул, Рем и Лукомо). Нама позната три имена⁵ бивају уведена тек у трећем веку пре нове ере (18). Генс као институција има значајну улогу у систему наследства и као такав фигурира у Закону дванаест таблица, који је донео Децемвират 451. године пре н. е. Тако, на пример, трећи члан пете таблице, тј. V.3, успоставља пренос имовине тестаментом као основни; V.4 имовину покојника без тестаamenta и потомака гарантује његовим блиским сродницима;⁶ V.5 имовину покојника који, поред тестаamenta и потомака, нема ни блиске сроднике, преноси на клановске сроднике (23).⁷

Поред примарне улоге у преношењу имовине, генс је као сродничка институција био стриктно егзогаман: Ливије помиње

¹ Припадници једног истог генса.

² Име клана: на пример 'Јулије' у 'Гај Јулије Цезар' или 'Тулије' у 'Марко Тулије Цицерон'.

³ Овом одредбом бивају искључени *libertini* то јест ослобођени робови.

⁴ Ова римска казнена пракса је подразумевала губљење правног капацитета, при чему је њен најоштрији облик подразумевао губитак слободе, средњи – губитак грађанског статуса, а најблажи – губитак клановског, односно гентилног статуса.

⁵ Чине их *praenomen* (Гај – лично име), *nomen* (Јулије – име клана) и *cognomen* (Цезар – име породице).

⁶ Латински појам *agnati* се односи на припаднике исте породице то јест оне који деле *cognomen*: браћа и њихови потомци, као и сестре, али не и њихови потомци (због наследства у мушкој линији) (25).

⁷ Односно, *gentiles*, оне који имају исти *nomen*.

брак рођака седмог колена као аномалију (Smith 2006, 30), а Плутарх наводи женидбу богатим наследницама из истог генса као уступак (31). Смит наводи да је, за разлику од породице, генс био ацефална институција: историјски извори не помињу постојање фигуре која би се могла означити као *pater* или *princeps gentis* (34), међутим, легендарне генеалогije повезују постојеће генсове са древним историјским, па чак и митским фигурама: тако су, на пример, Фабији наводно били далеки потомци Херкула (36), док су Јулији водили порекло од Енеје (37). Интересантно је, пак, да је Луције Јуније Брут, који је свргао последњег римског краља,⁸ Тарквинија Охолог, био патрициј, те да генс Јунија не води порекло од њега и штавише, припада редовима плебејаца (39).

Поред правно-имовинске и сродничке улоге, генс је био и религијска институција: према Фесту, сви приватни ритуали су били везани за култове који су припадали генсовима и породицама у оквиру њих (Smith 2006, 44). Цицерон такође наводи да је гентилно гробље посматрано као таква светиња да би био грех у њега сахранити некога ко не припада генсу и не дели његове религијске ритуале (48). Смит примећује ову евиденцију о групном идентитету, али наглашава да она није искључиво везана за патрицијат и да се не тиче нужно само генса, него и фамилије (50).

Значајно питање у тумачењу историје генса је да ли се ова институција могла односити и на плебејце: Ливије у овом контексту цитира плебејског конзула Публија Деција Муса, који доводи у питање патрицијске привилегије, као што су генс и светковине. Мус тврди да су патрицији оригинално само били слободни грађани и, у одбрану сопственог статуса, наводи да је његов отац био конзул (Smith 2006, 55). Смит истиче да многе интерпретације овог цитата иду у смеру тврдње да је генс био искључиво институција патрицијата, те као контра-евиденцију наводи бројне плебејске генсове: поред поменутог генса Јунија, то су и Манлија, Клаудија, Корнелија и Тарквинија (59). Смитов закључак ове историјске анализе је да је генс имао разнородне улоге и функције у друштву, али да постојећа евиденција не може да поткрепи универзално веровање ране модерне

⁸ Латински појам *rex* описује древног поглавара једног полиса или скупине племена чији је ауторитет примарно војног и религијског, али не и цивилног карактера. Овај појам апроксимативно преводимо као 'краљ', али је важно имати у виду огромну разлику између функције и ауторитета ових античких римских поглавара и владара средњовековних феудалних краљевина, или, пак, раних модерних монархија.

историје у његову централност у стварању ране римске државе и њеном грађанском животу (64).

Смит тврди да жеља да видимо или створимо шаблоне доминира нашим мишљењем, те је опредељен да демонстрира да је ова жеља била посебно снажна у контексту генса. Тумачећи ране модерне ауторе, он почиње од Карла Сигоња, који се, налик Николу Макијавелију, дивио римским републиканским институцијама, нарочито након инклузије плебејаца и који је оштро осуђивао тиранију која је настала посредством аграрних и војних реформи у првом веку пре нове ере (Smith 2006, 68; 69). Смит Сигоњовом тумачењу трансформације републиканских институција супротставља надахнуто дело Ђанбатисте Вика, *Принципе нове науке* (73): Вико сматра да је ауторитет успостављан од мањих ка већим друштвеним јединицама, почињући од очева и њихових породица, преко кланова који окупљају оригиналну грађанску заједницу, до суверене власти (74).

Вико такође успоставља један од првих универзалних модела прогреса човечанства, од дивљаштва до цивилизације, чији примери су Грци и Римљани (Smith 2006, 75). Он сматра да су једини пуноправни римски грађани били патрицији, подељени по генсовима, као и то да су плебејци и клијенти (лат. *clientes*) били тек донекле интегрисани у римско друштво у замену за власништво над земљом и војну службу, али без пуних грађанских права и политичког представништва (76). Вико начелно стаје на страну плебејаца у њиховој борби за једнака права, али истовремено наглашава да такво проширење демократије мора деградирати у грађански рат из кога је успон Октавијана Августа био неминован (78).

Као првог правог представника „модерне античке историје”, Смит наводи Бартолда Георга Неибура, утолико што се овај враћа примарним изворима, признаје њихов проблематични статус, али и даље разматра како се истина на основу њих може извести (Smith 2006, 81). У његовој реконструкцији патрицијата је кључна идеја да су три римска племена, *Ramnenses*, *Titienses* и *Luceres*, оригинално живела географски одвојено, што објашњава различит симболични статус одређених генсова (82). Следећи античког историчара Дионизија, Неибур тврди да су три племена биле подељена на по десет курија,⁹

⁹ Лат. *curia* – овај појам је тешко одредити осим као подеок племена, односно скуп генсова, нарочито зато што су од изворних тридесет сачувана имена свега седам или осам. У републиканском периоду је постојала и куријатска скупштина са посебним овлашћењима.

те да је свака од њих била даље подељена на по десет генсова, чији су поглавари сачињавали 300 сенатора (83).

Према Неибуровом схватању, патрицији су имали генс, а клијенти су му припадали, док су плебејци настали од имиграната и покорених народа који нису могли да имају политичка права све до реформи које је спровео претпоследњи краљ, Сервије Тулије (Smith 2006, 83). Он такође примећује неизбежан распад аристократског система, будући да је до владавине Тарквинија Охолог пола генсова увелико нестало, док их је до Дионизијевог времена (1. век пре н. е.) опстало свега педесет (84). Смит наглашава да је Неибурова реконструкција раног римског система климава, али и да су његове грешке модерне на начин на који Викове нису, утолико што сувише растеже евиденцију и повезује њене делове који немају историјску везу (84).

Теодор Момзен се надовезује на Неибурову реконструкцију, али се његова донекле разликује: он плебејце и клијенте поистовећује и одбацује легендарне генеалогije генсова (Smith 2006, 85). Налик Вику, Момзен такође верује да је породица била основна јединица раног римског друштва, те да генс и патрицијат из ње проистичу, наглашавајући *agnati/gentiles* дистинкцију (86). На оба ова пруска историчара се у контексту тумачења Рима надовезује амерички антрополог Луис Хенри Морган: као неко ко је свој научни рад почео практичним изучавањем индијанских племена и њиховог унутрашњег уређења, Морган је дошао на идеју универзалног прогреса човечанства који подразумева паралелан развој технологије и институцију (90).

Он ову идеју развија у модел етничких периода, подељених на дивљаштво, варварство и цивилизацију, следећи Едварда Барнета Тајлора и Џона Лабока. Смит овај систем, према коме су сви развијени народи историјски морали да пређу раније стадијуме развоја у којима се налазе амерички Индијанци или аустралијски Аборигени сматра сувише шематским и интуитивним (Smith 2006, 92). Морганови кључни доприноси су историјски пренос имовине и права са женске на мушку линију, као и идеја да кланови древних народа (па тако и римски генсови) нису били сачињени од породица, већ од делова породица (93). Цитирајући Џорџа Грота и Момзена, Морган тумачи Клистенове реформе у Атини и реформе Сервија Тулија у Риму као коначни прелазак ових полиса са клановско-племенског система, заснованог на пореклу и сродству, на државни, заснован на територији и имовини (94; 96).

Смит Морганово *Древно друштво* назива начисто генијалним и потпуно неисторијским, наводећи да се генс о коме Морган пише провлачи кроз много различитих историјских периода, како у оквиру римског, тако и других друштава, због чега је његово третирање као институционалне парадигме клана проблематично (Smith 2006, 99). Смит се, пак, знатно краће, али и оштрије супротставља Фридриху Енгелсу, који, према његовом схватању потчињава и манипулише Морганову теорију ради извођења општије критике цивилизације и развоја државе и, цитирајући Артура Купера, наводи да је Морган који заузима место у марксистичкој теорији далеко отклоњен од правог Моргана, те закључује да антрополошки егалитарни генс увелико нема везе са историјским генсом у Риму (101).

Наспрам Енгелсу, француски историчар Нума Дени Фустел де Куланж тврди да је идеју о примитивном комунизму као претечи институисања приватне својине немогуће утемељити на основу историјске евиденције (Smith 2006, 102). Фустел де Куланж такође верује да генс потиче од породице и да је изворно аристократска институција. За разлику од Вика, он се противи револуционарима у које убраја плебејце и клијенте, наводећи да нису имали огњиште, претке, својину, породицу и закон (103). Смит описује Фустела де Куланжа као оклевајућег еволуционисту који је, као и Морган, жалио за нестанком друштва које је сам конструисао, тиме алудирајући на теоријску натегнутост бројних елемената у овим модерним тумачењима древних римских институција (104).

Смит напослетку разматра и енглеског антрополога Хенрија Самнера Мејна, чије дело *Древно право* описује као супротстављено концепту природног права на сличан начин на који је *Древни град* Фустела де Куланжа био супротстављен примитивном комунизму (Smith 2006, 105). Налик Моргану, Мејн је видео генс као изворно егалитаран, тако да је приватна својина у оквиру њега ницала временом (106). Са развојем римског права, Мејн инсистира на значају очувања римских грађана као правних ентитета чак и након њихове смрти, тако да њихови потомци, поред имовине, наслеђују и њихове дужности и одговорности (106). Смит цитира Томаса Траутмана, који антрополошки мото „од статуса до уговора” приписује Мејну, утолико што овај трасира историјску путању којом је обичајно право временом, кроз више политичких трансформација, постало позитивно право (107).

Мејн своју историјско-правну анализу закључује опсервацијом да је генс био правна фикција створена ради очувања имовине и статуса, те да су га ојачавале друге фикције, као што је усвајање;¹⁰ међутим, стриктан систем наследства у оквиру генса је неминовно морао доћи у колизију са вољом имућних појединаца, што је довело до успона тестаментна као правне институције, а тиме и до концепта отуђивости имовине и склапања уговора. Смит истиче да је у контексту римског генса, наспрам Моргана и Фустела де Куланжа, једини Мејн заправо писао историју, иако је то била крајње парцијална историја (Smith 2006, 108).

Окрећући се поређењу римског генса са атичким геносом, Смит наглашава да се у историји неки опскуран феномен не сме објашњавати другим који је још опскурнији (Smith 2006, 114): његов аргумент у овом поглављу је да, упркос сличним именима, историјска евиденција указује на бројне дискрепанције између ове две институције, услед чијег непознавања су их рани модерни историчари сувише олако сматрали паралелним. Он овде издваја Неибура, који је дошао до закључка да се ради о готово идентичној институцији (140).

Смит прекретницом у тумачењу геноса сматра критику француских историчара Буриоа и Русела, који су, вративши се оригиналној евиденцији, дошли до закључка да генос није био ништа друго до група која је преносила свештеничку функцију (118), те да та група није искључиво аристократска, нити да је сродство у оквиру ње стварно (121). Један од ретких описа геноса долази од самог Аристотела, који наводи да су Атињани подељени у четири племена, од које свако има три подеока (налик римским куријама), које су подељене на по тридесет геноса, у којима је по тридесет људи (121). Смит овај цитат без оклевања одбацује, тврдећи да се ради о филозофској реконструкцији која нема везе са историјском истином, уз појашњење да се само подела на четири племена и њихове трећине може сматрати тачном (122).

Надаље, Смит образлаже да опскурност бројних историјских извора чини немогућим да се конклузивно утврди које групације су

¹⁰ Усвајање у древном Риму није функционисало онако како га ми данас замишљамо: усвајани су безмало искључиво синови, и то не као бебе или деца, већ у раном зрелом добу – не зато што сами нису имали породице, већ зато што су потицали из скромнијих и бивали усвојени од стране утицајнијих и имућнијих.

биле геноси, које фратрије,¹¹ а које, пак, друге подгрупације у оквиру њих. Извори пак недвосмислено указују на везу између геноса и религије, са бројним култовима и аспектима грчких богова који су, налик приватним обредима римског генса, били у власништву партикуларних геноса. Повезаност између геноса и еупатрида, атичког племства, је пак опет нешто проблематичнија јер, како Смит тврди, иако је ова веза сматрана подразумевајућом, могу се навести бројни примери чланова престижних геноса који нису племићког порекла. Утолико, припадност геносу свакако представља статусни симбол, али не искључиво сталешки (Smith 2006, 133).

Рекапитулирајући однос између римског генса и атичког геноса, Смит узима у обзир аргументе у корист Неибуровог успостављања паралелизма ових институција: фиктивно сродство и митске претке, повезаност с религијом и, у неким случајевима, племићким пореклом. Иако не одбацује релевантност ових фактора, Смит наглашава да трајекторија развоја ових институција у историјском периоду онемогућава директну корелацију, утолико што је генс, за разлику од геноса, имао јасну улогу у наследном праву и давао је *nomen* који је обележавао ширу сродничку групу; с друге стране, Атињани су могли да буду примљени у генос, док таква церемонија у контексту римског генса није постојала (140).

Тумачећи археолошку евиденцију за постојање генса, Смит као пример наводи некрополу Остерија дел Оса из осмог века пре н. е. у којој се налази око шездесет махом богатих гробница од којих у свега шест покојници нису сахрањени ни са каквом имовином (Smith 2006, 148). Иако наглашава да биолошко и друштвено сродство сахрањених није могуће конклузивно утврдити, Смит прихвата археолошку интерпретацију према којој ова некропола осликава заједничко гробље једног генса, али је мање задовољан тврдњом да шест гробница без имовине наводно припада клијентима дотичног генса (149).

Друго значајно археолошко налазиште је у Сатрикум, где једна гробница садржи остатке неколико припадника римске друштвене елите из седмог века пре нове ере, што је могуће закључити на основу богате паноплије бронзаног наоружања и вредних украса. Можда је, пак, још интересантнија некропола у овом налазишту, која садржи остатке десетина Римљана евидентно сахрањиване кроз читав седми век пре н. е. (последња сахрана је ту обављена 610. пре н. е.) и то

¹¹ Братства – трећине на које су атичка племена била подељена.

тако да су најбогатији припадници групе сахрањени на крају, што демонстрира како очување групног идентитета кроз време, тако и њену интерну социјалну стратификацију (Smith 2006, 152).

Напоследку, Смит наводи археолошко откриће једног старог римског домаћинства које је опстало и развијало се од шестог века пре н. е. до другог века н. е. Његова структура и развој јасно илуструју да, чак и ако је гентилни егалитаризам у једном тренутку постојао, он бива неминовно историјски потиснут социјалном стратификацијом (Smith 2006, 155). Смит закључује да је археологија под утицајем антропологије погрешно реконструисала генс као егалитаран, иако евиденција указује на супротно. Утолико, он доводи појам „гентилног друштва” у питање, инсистирајући да је важно нагласити да ли се ради о општем клановско-племенском моделу, или пак о конкретно римском генсу, у ком случају је неопходно нагласити тачно из ког периода, имајући у виду његову историјску трансформацију (156).

У циљу развоја сопствене интерпретације места и улоге генса у институционалном систему римске републике, Смит најпре нуди кратак историјски преглед важних догађаја који су обележили рани развој Рима. Он наводи да је Ромул успоставио први римски поредак, а Нума Помпилије поставио темеље религијског система. Тул Хостилије и Анко Марције су спровели војне реформе и проширили римску територију и утицај, док се значајне цивилно-војне реформе приписују Сервију Тулију (Smith 2006, 176). Он је поделио војску на класе и центурије и успоставио четири урбана и прва рурална племена.¹² Последњи римски краљ, Тарквиније Охоли, је свргнут 509. пре нове ере (177).

Монархијска моћ у Риму је замењена једногодишњом представничком влашћу конзула, након чега је убрзо почела политичка борба између патриција и плебејаца, чије су примарне окоснице биле дуг, редистрибуција земље и политичке функције над којима су патрицији изворно држали монопол (Smith 2006, 179). Прва победа плебејаца је била обележена институисањем функције народних трибуна који су имали право вета, као и моћ да заступају грађане против властодржаца. Ретком инстанцом слагања патриција и плебејаца је успостављен децемвират 451. и 450. године пре н. е.

¹² Овде наилазимо на латински појам *tribus*, који се у оригиналном значењу односи на три племена чијим је спајањем Рим основан, а касније, у овом контексту, на територијалне јединице управе.

са улогом успостављања писаних закона. Упркос брзој пропасти децемвирата, Закон дванаест таблица који је он донео је остао на снази и изучава се и дан-данас као један од најважнијих историјских правних докумената (180).

Године 342. пре н. е. су успостављени закони под називом *leges Genuciae*, према којима је један од конзула морао бити плебејац, док су *leges Publiliae* из 339. пре н. е. позицију једног од цензора загарантовали плебејцима (Smith 2006, 181). Покушаји плебејаца да се изборе са дуговима су кулминирали законом *lex Poetilia*¹³ којим је укинут *pexit*, односно дужничко ropство. Законом *lex Ogulnia* из 300. године пре н. е. су плебејци примљени у врховна свештеничка звања, понтифе и аугуре (181). Смит наводи да, према једном тумачењу, значајни успеси плебејаца у четвртном веку нису радикално променили систем, те да су, штавише, трајно обезбедили утицај патриција компромисом, чији је производ било патрицијско-плебејско племство у коме су и сами плебејци чували статус успостављањем сопствених лоза (182). Тек су радикалније реформе које су се тичале редистрибуције земље¹⁴ потресле римски поредак и омогућиле најпре доживотну диктатуру Јулија Цезара, а касније и успон царства под Августом (182).

Разматрајући институцију курија, Смит цитира историчара Арналда Момиљана према чијем ставу није претерано рећи да бисмо у потпуности разумели политички систем римске републике када бисмо знали шта су биле курије. Утолико, Смит интерпретацију према којој су курије биле скупине генсова, назива модерним погађањем (Smith 2006, 184). Дионизије и Плутарх курије називају подеоцима римских племена (186), док Цицерон тврди да је Ромул ова три племена назвао по себи, Титу Тацију и Лукому (187). Према Ливију, успостављање курија је историјски блиско отмици Сабињанки, чија кључна дипломатска улога у склапању мира и алијансе између Римљана и Сабињана бива запамћена тиме што су курије именоване по њима (188).¹⁵

Дионизије курије алтернативно назива фратријама, доводећи их у везу са подгрупацијама атичких племена. Према Смиту, његова имагинативна реконструкција римског система представља више од збира делова које је пронашао у изворима, са значајном нотом грчких

¹³ 326. пре н. е. према Ливију, односно 313. пре н. е. према Варону.

¹⁴ Фламинијево из 232. пре н. е. и Грахове из 133. пре н. е.

¹⁵ Од тридесет, свега седам или осам имена је остало забележено: *Foriensis, Rapta, Veliensis, Velitia, Titia, Faucia, Accuelia, Tifata* (историчност овог последњег је сумњива).

паралела (Smith 2006, 192). Дионизије је тврдио да су курије, којих је укупно било тридесет, давале не само по десет сенатора, него и по десет гардиста.¹⁶ Растежући паралелу са фратријама, Дионизије је веровао да је припадност куријама захтевала грађански статус (195), али не и да су њихови чланови искључиво били патрицији (197).

Разматрајући појам *Quirites* који се односио на римску грађанску заједницу у војном контексту,¹⁷ Смит наводи да су чланови курија оригинално имали војну функцију која је временом превазиђена институисањем центуријатске организације, након чега се конотација појма *Quirites* преноси на политички и друштвени контекст (Smith 2006, 201). Смит наглашава да су курије истовремено биле друштвене групе, али и локације: поред наведених тридесет које одговарају првом значењу, постојале су и нпр. курија Хостилија и курија Јулија (у којој се састајао сенат) које одговарају другом (202). Он такође наводи да не постоји конклузивна евиденција према којој је тридесет курија било засновано на сродству, будући да нека од њихових имена (нпр. *Veliensis*) нису гентилна (205).

Религијски ритуали¹⁸ курија су, према Фесту, били одржавани о јавном трошку, за разлику од ритуала које су практиковали појединци, фамилије и генсови (Smith 2006, 206). Идеја да су курије биле скупине генсова долази од Аула Гелија, који наводи да се у центуријатској скупштини гласало према цензусу и годинама, у племенској¹⁹ према месту становања, а у куријатској скупштини према *genera hominum*²⁰ (211). Ова последња скупштина, *comitia curiata*, је евидентно постојала и у позној републици, мада су њене функције биле смањене и сведене, услед чега су делегиране на тридесет ликтора (215). Дионизије наводи да је Ромул опуномоћио курије да врше три функције: избор магистрата, ратификацију закона и објављивање рата, односно склапање мира. Према Фесту, свим куријама је управљао магистрат чија се функција звала *curio*

¹⁶ Гарда римских краљева, тзв. *Celeres* (дословно: 'хитри', мада су према Фесту (Smith 2006, 208) названи по Келеру, убици Рема), је бројала 300 људи (Дионизије прави паралелу са гардом спартанских басилеуса). Луције Јуније Брут, који је изгнао последњег римског краља, је тада био њен предводник (*tribunus Celerum*) (196).

¹⁷ *Populus Romanus* се односио на римске грађане у цивилном контексту.

¹⁸ Ови ритуали, *Fornacalia* и *Fordicidia*, су били примарно пољопривредног карактера.

¹⁹ Овде опет имамо касније значење појма *tribus* које подразумева градску или руралну регију.

²⁰ Смит образлаже да ова фраза није сасвим јасна, али да се ради о наследној скупштини која, пак, не мора окупљати генсове, а нарочито не искључиво патрицијске (211).

maximus; према Ливију, ова функција је била патрицијски монопол све док један плебејац није на њу изабран 209. пре нове ере (216).

Најважнија функција курија је био доношење акта *lex curiata*, који је магистратима пружао власт (*imperium*) (Smith 2006, 217). Виши магистрати, као што су били конзули, претори и цензори, су бирани од стране центуријатске скупштине; остале је бирала племенска скупштина, док је куријатска опуномоћавала све (218).²¹ Цицерон тврди да је ова скупштина бирала и прве трибуне плебса, али је ту функцију вероватно ипак вршила паралелна плебејска скупштина, *concilium plebis* (225). Будући да је куријатска скупштина постојала још за време краљева, док је центуријатску и племенску тек институисао Сервије Тулије, интересантно је то што је претходна, која је била наследног карактера,²² дуго наставила да коегзистира са каснијима, које су имовинског и територијалног (228).

У контексту односа патрицијата и земље, Смит наводи да је велика већина руралних трибуса припадала неком од генсова: тако је, на пример, трибус Клаудија издвојен за Апија Клаудија и његове следбенике; према Ливију, већ почетком петог века пре н. е. је постојало седамнаест трибуса (Smith 2006, 236). Ипак, међу именима трибуса не наилазимо на паралеле именима бројних генсова, а посебно оних утицајних, што води закључку да су одређени генсови били утицајнији у самом Риму, а други у територијама ван њега (237). Како Смит примећује, сам појам патрицијата је тешко одредити, јер иако су патрицији имали бројне друштвене привилегије,²³ на питање шта некога чини припадником овог staleжа се не може дати једноставан одговор (251).

Ливије тврди да је Ромул сачинио сенат од сто чланова; Цицерон овоме додаје да су први чланови сената названи „очевима” (лат. *patres*), а њихови потомци – патрицији (Smith 2006, 252). Дионизије прави паралелу са Атином и патриције изједначава са еупатридима, међутим, према његовом тумачењу су постојали патрицији који нису

²¹ Чак ни конзул није могао да започне своје активности пре него што би *lex curiata* био донет од стране куријатске скупштине. Чувен је пример Марка Фурија Камила, који је, чак и као носилац тада привремене функције диктатора, сачекао *lex curiata* пре него што је пошао у одбрану Рима од Гала 390. пне. (220).

²² Римски грађани који нису могли да утврде своју припадност некој од курија су били звани *stulti* (дословно: глупи), што указује на подразумевани значај ових институција (229).

²³ Између осталог, патрицији су чак носили и посебну сандалу, *calceus patricius*, као симбол свог staleжа.

били сенатори (253). Ово додатно компликује чињеница да рани *Fasti Capitolini*, листа магистрата на високим функцијама у Риму, бележе бројна плебејска имена (255). Према Ливију, Апије Клаудије је навео да религијско покровитељство за избор магистрата (лат. *auspicia*) искључиво припада патрицијама, као и високе свештеничке функције (259).

До 337. године пре нове ере, плебејци су стекли једнак приступ свим магистратурама осим привременог властодршца (лат. *interrex*) који је биран у ретким тренуцима политичке нестабилности (Smith 2006, 270). За ратификацију било ког закона који би донела центуријатска или куријатска комисија је такође био неопходан декрет *patrum auctoritas*, за који се не зна како је тачно функционисао, те да ли је био различит од неке врсте племићког вета (273). Према Смиту, Дионизије овај појам користи преко шездесет пута и погрешно га идентификује са пробулеутичким декретом атинске скупштине (274).

Ране историјске дистинкције између патриција и плебејаца су успостављане на основу магловитих одредби у класичним изворима. Смит образлаже да је модерна историја увелико одбацила Неибурову и Момзенову реконструкцију према којој су патрицији били изворни творци Рима, а плебејци настали интеграцијом миграната и припојених народа (Smith 2006, 275). Он примећује да су патрицији неуспешно покушавали да успоставе ексклузивну дефиницију сопственог сталежа, те да је чак и забрана бракова између патриција и плебејаца била краткотрајна (279). Патрицији су изгубили борбу око земљопоседништва и политичких и религијских функција. Утолико, њихова историја се може посматрати као постепен губитак моћи коју су стекли под краљевима: 342. пре н. е. је чак и функција једног од конзула отворена за плебејце, док је 172. пре н. е. успостављено да један од конзула мора бити плебејац (280).

У контексту војне организације, Смит као извор за реформе које је спровео Сервије Тулије наводи Ливија и Дионизија, према којима је римско грађанство цензусом подељено на 80 центурија тешке пешадије, и 90 центурија лаке, са 18 центурија коњице (Smith 2006, 283).²⁴ Према неким изворима римска армија из шестог века пре н. е. је бројала три хиљаде људи, а у петом веку пре н. е. је повећана на шест хиљада (285). Ова „изворна армија”, за разлику од каснијих

²⁴ Римску коњицу (*equites*) из периода позног краљевства и републике је чинило искључиво племство.

манипли и легија, је била опремљена налик грчким хоплитским фалангама (286). Насупрот тврдњама бројних историчара, међутим, Смит тврди да рана римска војска није могла функционисати као фаланга, зато што фаланга у то време ни сама није била довољно развијена (288).

Повезаност римске војске са гентилним системом долази до изражаја у кампањи генса Фабија против града Веји. Ово је јединствено забележен случај у коме је један генс деловао наизглед независно и самоиницијативно, водећи неку врсту приватног рата против римских ривала (Smith 2006, 290). Генс Фабија је започео своју кампању 478. пре н. е. и извојевао неколико победа против Вејана, након чега је претрпео тежак пораз у коме је већина његових припадника страдала (291). О ранијој моћи и утицају овог генса говори чињеница да је један од конзула њему припадао сваке године од 485. до 479. пре нове ере (291).

Иако су генсови били формално ацефални утолико што нису имали званичног поглавара, неки појединац у оквиру њих је могао да ступи на позицију од посебног утицаја, као у овом случају (Smith 2006, 291). Према Ливију, Каесо Фабије је понудио сенату да његов генс поведе рат против града Веји независно од остатка римске војске: војска Фабија је испраћена до капија Рима, уздигла је утврђени логор на реци Кремери и успешно ратовала две сезоне, све док није упала у заседу и претрпела погубан пораз. Наводно је само један члан генса преживео, што одговара историјским подацима, будући да се управо он, Квинт Фабије, појављује у 467. пре н. е. као високи магистрат (292).

Неколицина археолошких открића у Сатрикуму указује на то да ово није била једина инстанца гентилне армије (Smith 2006, 294). Смит отуд закључује да је рана римска армија имала „званичну” компоненту, као и родно повезане приватне армије генсова које вуку порекло из ранијих облика друштвене организације (295), те да из свега овога следи да су неки генсови били довољно богати да поседују значајне делове римског земљишта, довољно утицајни да монополизују политичке функције и довољно моћни да независно воде војне походе и кампање (297).

У последњем поглављу *Римског клана*, Смит истиче да је добра уређеност историјског генса један од разлога што је Рим у целини био толико успешан (Smith 2006, 299), иако је био фатално изазван изнутра од стране оних који су хтели да збаце стеге гентилног

друштва и споља од стране оних који су покушавали да стекну његове привилегије, као што су политичке и религијске функције (300). Утолико, рани резултат сукоба између патриција и плебејаца није била општа демократизација римског друштва, него благо проширење елите која је управљала Римом (301). Смит закључује да Рим у трећем веку пре н. е. постаје патрицијско-плебејска аристократија, то јест, да олигархија патриција бива замењена олигархијом патриција и неких плебејаца, постављајућу темеље за каснији распад републике (320).

* Овај рад је примљен 7. јула 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.

УДК 316.334.3(100)

DOI: 10.5937/pr78-44953

Осврт

Зоран Р. Пешић*

*Факултет за послове студије и право,
Универзитет Унион–Никола Тесла, Београд*

ЛИДЕРСТВО: ШЕСТ СТУДИЈА О СВЕТСКОЈ СТРАТЕГИЈИ

Осврт на књигу Хенрија Кисинџера

Хенри Кисинџер (*Henry Kissinger*) је доајен светске дипломатије, бивши саветник за националну безбедност и државни секретар за спољне послове САД за време Ричарда Никсона (*Richard Nixon*) и Џералда Форда (*Gerald Ford*). У овој години напунио је сто година и својим коментарима светских догађаја пи даље обуђује пажњу.

Његова најновија књига из 2022. године *Leadership: Six Studies in World Strategy*, на 499 страна бави се лидерством политичких личности чије вођство сматра аутентичним и који су успели да „трансформишу своје друштво и дају допринос настанку новог светског поретка” (Kissinger 2022, 395). Књига је интересантна иако доноси мање рафинисано, а више рафинирано виђење историјске улоге појединих личности.

У међународним односима и спољној политици теоретичари се споре да ли су лидери субјекти међународних односа или не. Кисинџер, не само да нема дилему, него сматра да појединци који имају визију и успевају да се уздигну изнад тренутних околности, историјског наслеђа и сопствених ограничења имају пресудну улогу. На основу тога анализом, проценом и могућностима доносе стратегију према којој ће поступати. При томе није нужно да остали или већина буду сагласни с њом. Књига почевши од увода, кроз шест поглавља, по једно за сваког од лидера и закључка, настоји да то потврди, кроз реалистичку перспективу.

У уводу бави се лидерством као потребом и околностима које су мењале Европу и свет од Првог светског рата до данас, а које су у таквим турбулентним временима захтевале лидере са визијом,

* zoran.pesic@fpssp.edu.rs.

смелошћу и стратегијом промена. Кисинџер вође дели на државнике и пророке. Државници настоје да сачувају државу и друштво пред датим околностима и манипулишу њиме, док су пророци више визионари који „преовлађујуће институције третирају мање из перспективе могућег, а више из визије императива” (Kissinger 2022, 23). Лидери које је проучавао у зависности од ситуације примењивали су синтетички оба начина управљања, али са различитим балансом. Кисинџер описује начин живота, догађаје, карактер и околности које су постојале у време сваког од лидера и идентификује на основу њихових поступака и постигнутих ефеката стратегију коју је свако од њих применио.

Прво поглавље је посвећено Конраду Аденауеру (*Konrad Adenauer*) првом канцелару Немачке после Другог светског рата и противнику нацистичког режима. Подељена Немачка поред економских и егзистенцијалних проблема имала је и велико правно и морално оптерећење за све оно што се десило у рату (Kissinger 2022, 4) и у Аденауеру је нашла новог лидера.

Аденауер је захтевао да се Немачко друштво и појединци суоче са својом прошлошћу и злочинима и да се првенствено образовањем гради демократско друштво. А то је у зачетку биполарног света било могуће једино ослањањем на земље Запада, помирењем с Француском и истрајношћу на изградњи демократског друштва, насупрот систему који је нудио Совјетски Савез у источном делу Немачке. То је био његов основни политички концепт којег се држао до краја. Уместо да се исцрпљује ламентирањем над прошлим и нереалном жељом да се Немачка уједини, Аденауер је одабрао да прихвати чињенично стање и да интегрише Немачку у западна друштва и вредности и да поврати њено „достојанство и легитимитет” (Kissinger 2022, 5). Према мишљењу аутора, он је изабрао најповољнију стратегију за пораженог а то је „стратегија понизности”, која сузбијањем сопственог национализма, прихватањем кривице и реалности, разоружава надменост победника и настоји да изгради заједничку будућност на равноправним основама. „Био је одлучан да покорност претвори у врлину и видео је да је привремена неједнакост услова, предуслов за једнакост статуса” (5). То је и сиже његовог инаугурационог говора 1949. године „израженог у контексту безусловне предаје, који је такође био лукав апел на једнакост са победницима” (13). Десет година по завршетку рата Западна Немачка је 1955. године постала слободна и суверена држава, чиме је и престала њена окупација од

стране савезника, што је успех стратегије понизности. Кисинџер закључује да је успоставио и нову политичку културу и традицију.

Друго поглавље је резервисано за Шарла де Гола (*Charles de Gaulle*), француског председника који је Кисинџера импресионирао војним способностима, историјским знањем и даровитошћу за политичара (Kissinger 2022, 117). Његов карактер обележавало је самосавлађивање, стоицизам, доминација собом и сопственом вољом, а према другима не претерана захвалност. Користећи „изузетну проицљивост коју је пратила храброст да делује интуитивно и када су последице личиле на политичко самоубиство” (118), Де Гол је успео да понижену Француску поново уздигне и учини равноправном у креирању новог поретка у Европи и свету. Као непознати и најниже ранжирани генерал, са ниским положајем у министарству, „стратегијом воље” успео је да се наметне као лидер коме су интереси Француске пречи од свега, чак и пријатељства савезника. Де Гол је прилагођавао и алтернативно тумачио стварност, да би је касније и креирао према сопственој вољи. Његове намере су биле да створи нову политичку реалност пре него што објави Француском народу њену природу (78). Де Гол је вешто заобилазио чињеницу да је Француска ослобођена од савезника, потенцирајући француски дух, отпор и приврженост слободи и присвајајући на неки начин савезнички успех. Повукао се из политике, да би се касније тријумфално вратио стварајући Пету републику и као њен председник остварио своје циљеве. Циљеви су били економски развој Француске, стабилан политички систем, независна спољна политика и промовисање Европе од Атлантика до Урала као тампон зоне између Англосаксонаца и Совјетског Савеза. Де Голова „визија надмашила је разумевање његове нације”, а његова воља и снажна личност обликовале су стварност и будућност Француске. То је период „политике величине” која и данас инспирише многе француске политичаре, а Кисинџер и данашњу политику Француске назива „деголистичком”.

Треће поглавље је посвећено америчком председнику Ричарду Никсону више познатом по афери Вотергејт (*Watergate*) и као једином председнику који је поднео оставку, него по својим достигнућима. Кисинџер је био његов саветник за спољну политику и о њему се веома позитивно изјашњава. Иако је био комплексна и контроверзна личност Никсон је успео да промени спољну политику САД користећи „стратегију равнотеже” оцењује Кисинџер. Никсон је сматрао да се светски мир може одржати једино равнотежом снага између држава,

нарочито великих сила, не инсистирајући на доминацији САД, иако се она подразумева. Циљ је био да САД изађу из рата у Вијетнаму, да се успоставе много бољи односи са Кином како би се парирало Совјетском Савезу и да се започне мировни процес на Блиском истоку. Кисинџер каже да је Никсон био строг у дизајну своје политике и стратегије и смео у њеном извршењу, прилагођавајући улогу САД у свету „од пољубане доминације до креативног вођства”.

Суштина стратегије равнотеже је била да је САД њен главни креатор и да се одржава кроз јаке савезе са пријатељима и дијалог са противницима. То је довело до дипломатског отварања према Кини и Никсонове посете 1972. године, чему је претходила пресудна улога Кисинџера и његова тајна дипломатија. Обе државе су имале за циљ, не само развијање међусобних односа, већ и обуздавање моћи Совјетског Савеза. Кисинџер је оценио да је Никсонова политика у крајњем увек била заснована на националним интересима, због тога је његов анимозитет према комунизму потиснут у други план. Моралне димензије су остављане по страни. Таква флексибилност Никсона неопходна је и данас, сматра Кисинџер, при томе вероватно мисли и на сопствену умешност.

Кисинџеру се највише замера некритичност према Никсону и себи и што се о том периоду његовог активног деловања не сазнаје ништа ново. Човек који има и сада оцену о свему и који мења ставове с годинама, искуством и према ситуацији, нема ново виђење о себи и политици коју је водио с Никсоном. Разлог је једноставан, лоша оцена Никсонове политике је у ствари лоша оцена о себи.

Четврто поглавље намењено је египатском лидеру Анвар ел Садату (*Anwar el-Sadat*) који је превазишао идеолошке и друге парадигме које су онемогућавале мир на Блиском истоку, првенствено између Израела и Египта. Садат је применио исту стратегију у спољној политици као што је примењивао у унутрашњој, а то је „стратегија трансценденције”. Она се заснивала на поступној примени одређене политике и малим корацима који би коначно довели до крајњег циља, најчешће индиферентног према полазним основама, наслеђу и очекивањима. Примењујући то дипломатски у односима са Израелом и САД, дошло је до постепеног и опрезног отопљавања односа после арапско-израелског рата 1973, Кисинџер је скромно тврдио да је то био и његов план. Резултат свега је био повратак окупираних територија Египту и касније уз посредовање САД мировни споразум 1978. и нобелова награда за мир. Он је показао како се може

превазићи наслеђе и устаљени образац понашања, имајући „визију да се односи између суверених држава заснивају на националним интересима дефинисаним у моралном смислу” (Kissinger 2022, 273). Кисинџер је сагласан са тим, али више у делу интереса него морала. Међутим, Садатово убиство од екстремиста показало је да регион још увек није дорастао његовој визији поштовања прошлости и њеног превазилажења ради будућности.

Пето поглавље обрађује Ли Кван Јуа (*Lee Kuan Yew*), оснивача и премијера града-државе Сингапура (1959–1990) који је трансформисао своју државу у земљу са највећим бруто државним производом и стандардом у Азији. Новоформирана држава се после британског колонијализма и одвајања од Малезије 1965. године суочила с огромним проблемима, незапосленošћу и сиромаштвом. Држава је етнички била шаролика, без заједничког језика, међусобног мешања становништва, националне културе, као ни националне свести.

Ли Кван Ју је одлучио да изгради националну свест и заједништво, кроз организацију становања по раси и приходима, дефинисањем заједничког језика и неговања осталих језика, двојезичким и унапређеним образовним системом и укидањем сваког облика сегрегације. Скоро трећину буџета је у првих девет година наменио за образовање. Увео је строге законе којима се елиминише корупција.

Ли је применио „стратегију изврности” постављајућу високе стандарде у свим областима живота сматрајући да за просечност нема места уколико се жели напредак. Заједнички интереси и циљеви, стварање друштва благодостања постали су везивно ткиво за свест и заједништво нове нације. Сада је Сингапур најуспешнија држава Азије и света. Кисинџер закључује „да Лијева државничка умешност илуструје да најбоље одреднице судбине друштва нису ни његово материјално богатство, ни друга конвенционална мерила моћи, већ квалитет људи и визија његових лидера” (Kissinger 2022, 315). На примедбе да друштво није довољно демократско, Ли је одговарао да предност даје ефикасности над успоравајућим демократским процедурама. Кисинџер оцењује да је Сингапур још увек у фази проналажења праве равнотеже између „популарне демократије и модерног елитизма” (315), што не умањује истинско дивљење за оно што је постигао.

Шесто поглавље намењено је Маргарет Тачер (*Margaret Thatcher*), првој жени председници конзервативне партије и премијерки британске владе (1979–1990). Маргарет Тачер је применила „стратегију

убеђивања” с намером да одбаци носталгију за прошлим колонијалним царством, да заустави национално самопропадање и да врати нацији самопоуздање и економски просперитет. Кисинџер каже да је успех њене политике зависио од њене „личне снаге” као најважнијег ресурса, јасно одређених циљева и доследности, без обзира на оспоравања. Није пристајала на компромисе, јасно је профилисала своју политику, борила се за њу и захтевала да се бирачи одреде за њу или против ње. Успела је да као велики државник спаси Британију од моралног и економског суноврата и према Кисинџеру у духу „идеја највећих конзервативних лидера” (392). Кисинџер занемарује последице њене политике, растуће друштвене тензије, асоцијалност, егоистички индивидуализам и отуђеност. У спољној политици је била потпуно сагласна са САД што је за Кисинџера „кључни доказ важности британско-америчких партнерства” (393), али не и подређености. Иако нису сасвим оригинални, он хвали њене чврсте и јасне ставове према комунистичкој претњи, Ирској републиканској армији и победу у Фокландском рату. Оно што се може замерити је да нема ничег новог у опису њеног карактера и владавине, а што већ није речено раније.

У закључку Кисинџер се бави еволуцијом лидерства. Проблем савременог доба је недовољна примена мериократског модела лидерства, кога он схвата као начин да образовање буде што приступачније свима, а не само предодређеним за лидере на основу порекла и моћи. образовање доступно свима не ствара само активисте и техничаре за управљање, него и лидера визионаре. Закључак изводи из чињенице да многи лидери нису припадници виших класа или елита, већ ниже или средње класе. „Њихово порекло и искуства далеко од моћи дали су им перспективу, омогућавајући им да артикулишу национални интерес и превазиђу конвенционалну мудрост свог времена” (Kissinger 2022, 395). Зато је потребно, да се уз егзактне науке фокус постави и на хуманистичке јер су оне „традиционални извори маште државника”. Лидерство зависи од карактера лидера, његовог образовања, историјске процене и моралних вредности које поседује, сматра Кисинџер. Када су у питању моралне вредности према његовим критичарима, он је најмање позван да о томе говори.

На крају општи закључак Кисинџера је да не постоји јединствена стратегија лидерства или универзални рецепт за успех, као што не постоје ни два иста лидера. Очигледно је да Кисинџер сматра лидере, а не масе важним и пресудним субјектима међународних односа. То је и најприближније реалистичком поимању интереса и прилагођавању

датим околностима и у њихову сврху, али и омаж сопственој улози. При томе закључује да свет данас нема тако моћне лидере, нарочито не Европска унија и САД.

Кисинџер и даље важи за сјајног и уваженог аналитичара спољне политике, али је ова контроверзна личност у светској дипломатији колико хваљена, толико и оспоравана. Књига превазилази очекивања оних који желе да лидере и тај период проучавају из непосредно личног и историјски завршеног контекста, али и умањује очекивања оних који смисао виде у могућности налажења образаца за проблеме данас. Зато се и оцене крећу од изузетно афирмативних до критичких или оних које потпуно негирају њен значај.

Либер (*Robert J. Lieber*) сматра да је „написао задивљујућу и необичну књигу (...) комбиновањем атрибута научника с једне стране и креатора политике на највишим нивоима о питањима рата и мира, са друге стране” (*Lieber 2023*). То је „изванредна анализа геополитичког вођства заснована на сазнању из прве руке” (*Amstus 2023*). Хеленбројх (*Elisabeth Hellenbroich*) књигу сматра вреднијом што указује на способност и визионарство тадашњих лидера а сада је „обликовање политике и стратегије све више у рукама опортунистичких, често интелектуално малоумних или корумпираних политичара (...) што се види у руско-украјинском сукобу, због чега је читава послератна безбедносна архитектура у рушевинама” (*Hellenbroich 2022*). Опоненти су и раније оспоравали тврдњу да лидери из средњих слојева или познаваоци хуманистичких наука имају више лидерских способности, сматрајући да је све то у функцији изградње мита о себи (*Meaney 2020*). Успеси лидера се могу посматрати и из другог угла. Аденауеру је допуштен успех јер је то било и у интересу Запада пред претњом од Совјетског Савеза. Де Гол је могао да креира стварност по сопственој вољи јер су савезници били заокупљени сломом Немачке и одговарала им је стабилност у позадини. Успешна политика Тачерове је увертира у неолиберални капитализам чије „благодети” осећамо данас. Намеће се и питање да ли је данашњи кинески успех налик сингапурском, а тиме и потврда да западна демократија и вредности нису универзални рецепт за успех. На крају, стално позивање на морал у политици резултира његовим игнорисањем и двоструким стандардима.

Кисинџеру се замера субјективност и што се у књизи не види његова јаснија или самокритичка улога у бомбардовању неутралне Камбоџе, одуговлачењу примирја са Вијетнамом, војном пучу у Чилеу и убиству Аљендеа (*Salvador Allende*), мешетарењу по читавом свету

итд. С друге стране и то је одлика реализма и прагматизма Кисинџера који је за само годину дана рата у Украјини еволуирао од реалности и *status quo*, неутралности Украјине ван НАТО, до чланства у НАТО и „равнотеже незадовољства”. Општи је закључак да је „Кисинџер за неке заиста дипломатски геније који и даље влада вештином препознавања политички остваривог као нико други. За критичаре, он је ратни злочинац. За већину, он и његово политичко наслеђе се налазе негде између” (Küfner 2023).

Потпуно смо сагласни са његовом оценом да је америчка политика недоследна, што су српски народ и држава најбоље осетили и још увек осећају. Подржао је интервенције САД у БиХ, али је био против агресије на СРЈ сматрајући то локалним сукобом који не угрожава мир, али и да рат не може донети мир између Срба и Албанаца.

Књига је према нашем мишљењу значајна због историјске перспективе из личног, не баш непристрасног угла, али из угла сведока и судионика. Указује нам да данас недостају лидери који би могли да се носе са садашњим проблемима света и међународних односа. Такође нас подстиче да размислимо о свакој од стратегија и могућности креирања сопствене или искоришћавања онога што је најпримереније данас. Срби су склони вођама, али се показало да досадашње вође нису биле склоне националним интересима, односно нису имале интелектуални капацитет и визију бољитка. Зато се сада налазимо где смо били и пре, на почетку прошлог века, са нерешеним многим питањима. Можда смо стратегијом понизности могли да превазиђемо деведесете и сачувамо се од страдања и територијалне дезинтеграције. Стратегија равнотеже, у нашем случају седења на „више столица”, могућа је једино ако то други уважавају, што се очигледно показало лошим. Стратегија трансценденције је добра, али ми заостајемо много и немамо времена. Она се примењује у негативном смислу код питања Косова и Метохије, где се малим корацима све више отуђује српски суверенитет. Исцрпљујућа стратегија убеђења у сопствену исправност и њено доказивање би требала да буде усмерена ка убеђењу да се стратегијом изврности или једино сопственим ресурсима можемо променити и извући. А за то је потребна стратегија јаке воље неког лидера, чија визија нужно не захтева наклоност народа на изборима да би се остало што дуже на власти. Кисинџерове стратегије су довољан подстицај за стварање српске аутентичне стратегије.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Amstutz, Mark. 2023. "Leadership: Six Studies in World Strategy by Henry Kissinger." *Providence*, 26 January 2023. <https://providencemag.com/2023/01/leadership-six-studies-in-world-strategy-by-henry-kissinger/>.
- Hellenbroich, Elisabeth. 2022. "Book Review: Henry Kissinger: Leadership. Six Studies in World Strategy." *Frontiere*, 6 September 2022. <https://www.frontiere.eu/book-review-henry-kissinger-leadership-six-studies-in-world-strategy/>.
- Küfner, Michaela. 2023. „Henri Kisindžer: Politički vizionar ili ratni huškač?" *Deutsche Welle* 27. maj 2023. <https://p.dw.com/p/4RqvG>.
- Lieber, J. Robert. 2023. "Reviews Leadership: Six Studies in World Strategy by Henry A. Kissinger." *Israel Journal of Foreign Affairs*, 11 May 2023. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23739770.2023.2203599?src=#>.
- Meaney, Thomas. 2020. "The Myth of Henry Kissinger." *New Yorker*, May 11 2020. <https://www.newyorker.com/magazine/2020/05/18/the-myth-of-henry-kissinger>.

* Овај рад је примљен 10. јуна 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику у ћириличком писму или на енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем *Asistent* система Центра за евалуацију у образовању и науци путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://asestant.ceon.rs/index.php/polrev/index>

Аутори су у обавези да приликом достављања радова приложе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/.

Сви радови приложени за објављивање пролазе кроз тест на плагијаризам.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*.
Београд: Институт за политичке студије.
(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*.
New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.
(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998.
Decentralising Public Service Management. London: Macmillan Press.
(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме.
Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1. (Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.” Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. "The diffusion of representation."
PhD diss. University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена

„Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „тач.“, „Art.“ „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила“ и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:EC HR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, "List of written judgements by Laskin," n.d. (DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. "Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada." *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење* (ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>. (Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;

- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).
- **Угластом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА **

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података:

1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати:
Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**
слику предње корице;

Испод слике предње корице
навести податке о књизи
према следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број страна.
Текст приказа обрадити
у складу са општим
смерницама о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА

Име	Радно место / звање	Афилијација
Ајзенхамер Владимир	Доцент	Факултет безбедности, Универзитет у Београду
Атлагић Сениша	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Бабић Данило	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Базић Јован	Редовни професор	Учитељски факултет, Универзитет у Приштини – Косовска Митровица
Бериша Хатица	Ванредни професор	Војна академија, Универзитет одбране у Београду
Бодрожич Ђуро	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Бурсаћ Дејан	Научни сарадник	Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд
Вујић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Вукасовић Дејана	Научни саветник	Институт друштвених наука, Београд
Вукојевић Стефан	Доцент	Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву
Вуксановић Дивна	Редовни професор	Факултет драмских уметности, Универзитет уметности у Београду
Вучићевић Душан	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Дашић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Динић Драгана	Виши научни сарадник у пензији	Институт за политичке студије, Београд
Достанић Душан	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Дражета Богдан	Научни сарадник	Филозофски факултет, Београд
Ђорђевић Снежана	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Ђорић Марија	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Ђурковић Миша	Научни саветник	Институт за европске студије, Београд
Жутић Никола	Научни саветник у пензији	Институт за савремену историју, Београд
Јанев Игор	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Јањић Јован	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Јевтић Мирољуб	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Јовановић Милан	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Југовић Александар	Редовни професор	Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду
Колаковић Александра	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Костић Шулејић Марина	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд

Кораћ Срђан	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Крстић Зоран	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Лазаревић Радак Сања	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Лопандић Душко	Редовни професор	Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
Лукић Александар	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Лукнар Ивана	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Матић Иван	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Матић Петар	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Милошевић Ђорђевић Јасна	Редовни професор	Факултет за медије и комуникације, Универзитет Сингидунум, Београд
Милошевић Зоран	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Миљковић Матић Јелена	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Митровић Драгана	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Младеновић Никола	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Недељковић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Недељковић Стеван	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Павловић Душан	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Пејин Јован	Архивски саветник, доктор историјских наука у пензији	/
Пејковић Марко	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Перић Дилигенски Тијана	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Петровић Драган	Научни саветник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Пешић Милена	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Прелевић Душко	Редовни професор	Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Пророковић Душан	Виши научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Радојевић Мијодраг	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Радушки Нада	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Ракић Миле	Научни сарадник у пензији	Институт за политичке студије, Београд
Рапајић Стеван	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Сакан Момчило	Професор емеритус	Независни универзитет Бања Лука
Симеуновић Драган	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Симовић Владе	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Бања Луци

Спасојевић Душан	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Станар Драган	Ванредни професор	Факултет за међународну политику и безбедност, Универзитет УНИОН Никола Тесла, Београд
Станаревић Светлана	Ванредни професор	Факултет безбедности, Универзитет у Београду
Станковић Владан	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Станчевић Веран	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Стојадиновић Вишња	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Стојадиновић Миша	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Стојановић Ђорђе	Редовни професор	Висока школа социјалног рада, Београд
Стошић Сања	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Суботић Милован	Виши научни сарадник	Институт за стратегијска истраживања, Београд
Суботић Момчило	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Тодоровић Лазић Јелена	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Траиловић Драган	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Трапара Владимир	Виши научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Шуваковић Урош	Редовни професор	Учитељски факултет, Универзитет у Београду
Шуљагић Сања	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1,
бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36) :
Институт за политичке студије, 2002 -
(Београд : Донат граф). - 23 см.
Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364